

თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ზვიად კვიციანი

**დასავლეთი სეპარაციზმისა და
ჩრდის იმპერიის კულტურულ
უკეთიერებებზე ინტერვიუსათვის
(ახ.გ.აღ. I-IV სს.)**

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი

1997

ნაშრომში შესწავლილია დასავლეთ საქართველოსა და რომის იმპერიის კულტურული ურთიერთობები. კერძოდ, განხილულია დასავლეთ საქართველოს რომაული ხანის განათლებისა და დამწერლობის საკითხები, ეპიგრაფიკული ძეგლები, გრაფიტოები და დიპინტოები, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები, დაკრძალვის წესები და სამარხთა ტიპები, ქრისტიანობის გავრცელების წინამძღვრები და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ეთნოგენეზის პრობლემები რომაული სამყაროს ეთნოკულტურული პროცესების კონტექსტში.

წიგნი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს უმაღლეს სასწავლებლებში როგორც დამხმარე სასტუმრმწავნელო.

იგი გამოადგება საქართველოსა და რომის იმპერიის კულტურული ურთიერთობებით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრეს.

რედაქტორი: ისტ.მეცნ.დოქტორი, პროფ. ბ.ლორთქიფანიძე

რეცენზენტები: ისტ.მეცნ.დოქტორი, პროფ. ლ.სანიძე
ისტ.მეცნ.დოქტორი, პროფ. თ.თოდუა

ეუბღენი საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისათვის
დაღუპულ გმირებს

შესავალი

ანტიკური სამყაროს ურთიერთობას დასავლეთ საქართველოსთან ხანგრძლივი და მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს.¹ იგი ჯერ კიდევ ძვ.წ.აღ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ჩაისახა და ინტენსიურად გრძელდებოდა ანტიკური საზოგადოების განვითარების მთელ მანძილზე და რომლის დასკენითი ეტაპი რომაულ ხანაზე მოდის. აქედან გამომდინარე, რომაული სამყაროსა და საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა შესწავლა აქტუალურია არა მხოლოდ საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხების კვლევის თვალსაზრისით,² არამედ თავად რომაული სამყაროს, მისი მცირეაზიური პროვინციების აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთთან ურთიერთობის პრობლემებთან კავშირშიც. საქართველო ანტიკური ოიკუმენის ნაწილია და მჭიდრო კულტურული კავშირები პქონდა იმ დროის მნიშვნელოვან ცენტრებთან, განსაკუთრებით რომაულ მცირეაზიურ პროვინციებთან: პონტო, სირია-კაპადოკია და სხვა. შემდგომში. ძვ.წ.აღ.-ის I-IV სს. რომის პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მოხვედრამ, მასთან მჭიდრო და სისტემატურ საეკონომ-

¹ .ოლორთქიფანიძე — ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. თბ., 1966. Г. Лордкипанидзе Гречко-кохские взаимоотношения в VI-IV вв. до н.э. ВДИ 1982, N2, с. 29-44.

² ლ.ხანიკიძე — პონტოს სამეფო, თბ., 1956.

ეკონომიკურ ურთიერთობათა დამყარებამ კიდევ უფრო ინტენსიური გახადა რომაული კულტურის ზეგავლენა. დასავლეთ საქართველოში დიდი როლდენობით ვრცელდება რომაული ყოფა-ცხოვრებისათვის დამახასიათებელი საგნები, მიწის მრავალფეროვანი ტურქული, წითელ-ლაკიანი კერამიკა, იკება რომაული არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი საერო და სამხედრო ნაგებობები, ინერგება ახალი სამშენებლო მასალა (აგური და კირ-სისხარი). შემოდის რომაული სახელმწიფოებრივი მართვისა და სამხედრო ორგანიზაციის ცალკეული ელემენტები. ეგრისის მმართველი წრეები მჭიდროდ უკავშირდებიან რომაული ადმინისტრაციის წარმომადგენლებს. ყველაფერი ეს განაპირობებდა დასავლეთ საქართველოში რომანიზაციის პროცესს, რომლის შედეგები კულტურული ისტორიის თვალსაზრისით ჯერ დადგენილი არ არის ისტორიოგრაფიაში, მიუხედავად გლომთათიძის,¹ ნ.ლომოური² და სხვ. სპეციალური გამოკვლევებისა.

მსოფლიო ცივილიზაციის საწყისი ეტაპისათვის დამახასიათებელი საერთომომადრეებელი ფაქტორებიდან, რომელთა საშუალებითაც შეარღვებოდა გარკვეული ურთიერთობა ხალხებსა და სახელმწიფოებს შორის, ცხოველი ინგლისელი მეკვლევარი გორდონ ჩაილდი პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მხარესთან ერთად, განსაკუთრებით გამოყოფდა კულტურულ ასპექტებს.³

მსოფლიო ცივილიზაციის განვითარებასთან ერთად ეს ასპექტები გადაიზარდნენ გლობალურობაში, მათ გაიარეს ჩამოყალიბების რთული და მრავალსაუკუნოვანი

¹ გლომთათიძე — კლდეოთხე საძარგარი. თბ., 1957; მიხიკი — საქართველოს მოსახლეობის კულტურა და ყოფა I-XIII სს. თბ., 1977; მიხიკი — საქართველოს მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დამახასიათებლისათვის ახ.წ. I-III სს იიშ. I თბ., 1955.

² ნ.ლომოური — ეგრისის სამეფოს ისტორია თბ., 1968 (აქ ცალკე V თავი ეძღვნება ჩვენს საკვლევ პრობლემას — ეგრისის სამეფოს კულტურული ვანუთარების საკითხებისათვის, გვ. 103-120.)

³ Gordon Childe — У истоков европейской цивилизации. М., 1952. с. 557.

პროცესი და საფუძვლად დაედვნენ თანამედროვე ქვეყნების ურთიერთობათა მრავალფეროვან ფორმებს. ამგვარად, ამა თუ იმ ქვეყნის, რეგიონების კულტურულ ურთიერთობათა კვლევას აქტუალური მნიშვნელობა ენიჭება. მიღებულია, რომ ეს კულტურები წარმოადგენენ ინფორმაციულად ღია სისტემას. ამიტომ სხვადასხვა საზოგადოების კულტურები უცილობლად მოდიან ურთიერთმოქმედებაში ყველგან, სადაც კი შესაძლებელია მათი ურთიერთკავშირები, უშუალო თუ შუალობითი კონტაქტები ამ კულტურების მატარებელ სოციუმების წარმომადგენლებს შორის.¹ კულტურების ურთიერთზეგავლენა პროგრესული მოვლენაა და აბსოლუტურად აუცილებელი. ამ პროცესების გარეშე ძნელი წარმოსადგენია საზოგადოებრივი განვითარების ნორმალური პროცესი. შესაბამისად, ამა თუ იმ ქვეყნებთან ურთიერთობათა კონკრეტულ გამოვლენას საერთო-საისტორიო პლანში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ამ ფაქტორებმა განაპირობა ჩვენი სპეციალური დაინტერესება რომისა და დასავლეთ საქართველოს კულტურული ურთიერთობის ისტორიით.

ამგვარად, კულტურულ ურთიერთობათა შესწავლის ისტორიაში დღესაც დღის წესრიგში დგას საკითხი ორი დიდი ისტორიული რეგიონის: ხმელთაშუა ზღვისპირეთსა და შავიზღვისპირეთს შორის ხანგრძლივი ისტორიული ურთიერთობის შედეგების შესახებ. ამ ფონზე უაღრესად საინტერესო და ბევრ ასპექტში საღისკუსიო საკითხად გვევლინება ამ დიდი რეგიონების კონკრეტული პოლიტიკური ერთეულების - რომის იმპერიისა და დასავლეთ საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა ისტორია ახ.წ.აღ. I-IV საუკუნეებში.

როგორც აღვნიშნეთ, მისი დასკვნითი ეტაპი რომაულ ხანაზე მოდის და ამან განაპირობა ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში. აქედან გამომდინარე, რომაული

¹ С.А.Арутюнов — Народы и культуры, развитие и взаимодействие. М., 1989, с.154.

სამეიაროსა და საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა შესწავლას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება არა მხოლოდ საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხების კვლევის თვალსაზრისით, არამედ თავად რომაული სამყაროს, მისი მცირეაზიური პროვინციების აღმოსავლეთ შაეიზღვისპირეთთან ურთიერთობის პრობლემებთან კავშირშიც. საქართველო ოიკუმენის ნაწილია და მას მჭიდრო კულტურული, შესაბამისად, პოლიტიკურ-ეკონომიკური კავშირები უნდა აქონოდა იმ დროის მნიშვნელოვან ცენტრებთან, განსაკუთრებით რომაულ მცირეაზიურ პროვინციებთან - სირია-კაპადოკიასთან, პონტო-პაფლავონიასთან. შემდგომში რომის იმპერიის ანექსიას აღმოსავლეთ შაეიზღვისპირეთში და მასთან მჭიდრო და სისტემატურ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობათა დამყარებას, კიდევ უფრო კონსტრუქციული უნდა გაეხადა რომაული კულტურის ზეგავლენა დასავლეთ საქართველოში. ნიშანდობლივია, რომ ამ კულტურის გამტარებლად დასავლეთ საქართველოში გვევლინება არა ლათინური, არამედ ბერძნული ენა, რომელსაც მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია აქონდა კოლხეთში.

კვლევის გადრმავეების აუცილებლობა ამ მიმართებით განპირობებულია აგრეთვე იმითაც, რომ ეს საკითხი ჩვენში არ გამხდარა სპეციალური კვლევის საგანი, მკვლევართა (გ.მელიქიშვილი, ლ.ხანიკიძე, ნ.ლომოური, დ.ბრუნდი და სხვ.) შრომების ძირითადი ყურადღება ეთმობოდა პოლიტიკურ-ეკონომიკური ისტორიის საკითხებს. ამიტომ არ არის ზუსტად გარკვეული განიცადა თუ არა საერთოდ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობამ ახ.წ.ად. I-IV სს. რომანიზაცია, და თუ განიცადა, როგორი მასშტაბით, როგორ და რა პირობებში მიმდინარეობდა ეს პროცესი ჩვენში, რაში გამოიხატა ის კონკრეტულად, რით დამთავრდა რომაელთა თითქმის ოთხასწლიანი ბატონობა აღმოსავლეთ შაეიზღვისპირეთში, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთის შედარებით ვიწრო ზოლში გონიო-აფსარუნტიდან ბიჭვინთა-პიტიუნტის ჩათვლით (ტაბ. II). აქ განლაგებული რომაული ცი-

ხე-ქალაქები, რომლებიც სამასი წლის განმავლობაში ადმინისტრაციული თვალსაზრისით კაპალოკიის ლეგატს ემორჩილებოდნენ, უდავოდ წარმოადგენდნენ რომანიზაციის ცენტრებს. ამასთანავე ჯერაც არ არის გამოკვლეული ქალაქების აფსარუნტის, ფასისის, სებასტოპოლისის, პიტიუნტის როლი დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა მოსახლეობის რომანიზაციის რთულ და თავისებურ პროცესში, რადგან ისინი სამხედრო დანიშნულების სტრატეგიული პუნქტების გარდა წარმოადგენდნენ ობიექტურად განათლებისა და კულტურის ცენტრებსაც. მაგალითისათვის ფასისში უმაღლესი რიგორიკული სკოლის არსებობის ფაქტიც იქმარებდა, რომ არაფერი ეთქვათ შუახუთის „ეილა რუსტიკაზე“. წვრილობითი წყაროებისა და უმეტესად ახალი არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე განვიხილეთ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა მოსახლეობის კულტურა; რომაულ სამეაროსთან ურთიერთობით კი წარმოვაჩინეთ ამ უკანასკნელის კულტურული რადიაციის ღონე, ტრადიციები და ინოვაციები. საქალაქო ცხოვრებაში შედარებით კარგად ჩანს ეს გავლენა ეკონომიკაში,¹ სამშენებლო ხელოვნებაში, შედარებით ნაკლებადაა რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში. ამასთანავე, ეს არ ნიშნავს, რომ ადგილობრივი კულტურა მთლიანად დამოკიდებულია დასავლურზე, რადგან არსებული მასალებიდან ირკვევა, რომ ის ძველებურად ინარჩუნებს ეროვნული კულტურის

¹ კერძოდ, ეს გარემოება კარგად ჩანს ხამშენებლო საქმეში. რომაული აგურისა და კირხსნარის გავრცელება დასავლეთ საქართველოში მთლიანად რომაელთა მოღვაწეობას უკავშირდება ამ გარემოებას საგრძნობლად გააიანა და დაჩქარა მშენებლობა იხ. T.Helen-Organisation of Roman brick production in the first and second centuries. A.D.Helsinki, 1975; Alan Mewhirr Roman Brick and Tile. Oxford, 1974, p.5.11 აგურების დამზადების პრიორიტეტი საქართველოს ზღვისპირეთში XV-XII ლეგიონების სპეციალური ხამშენებლო რაზმებს უნდა დაეკავშირათ. შემღვამში კი ახ. წ. II ს-ის ბოლიდან იწყება მათი მასობრივი წარმოება ეგრანში.

ძირითადი ელემენტების (დაკრძალვის წესები, რწმენა-წარმოდგენები, ყოფითი კულტურა) მდგომარეობას. ის არის წამყვანი და განმსაზღვრელი ქვეყნის კულტურულ განვითარებაში. რა თქმა უნდა, დღეს არსებული საისტორიო წყაროების, მათ შორის არქეოლოგიური მასალებიდან გამომდინარე, ყველა დაყენებული საკითხი ერთნაირი სასურველი სისრულით ვერ გაშუქდებოდა, მით უმეტეს კულტურის ისტორიის ასპექტში ამ პრობლემებს ჯერ არავენ შესებია.

აღმოსავლეთის მიმართულებით რომაელთა აქტიურ ექსპანსიასთან დაკავშირებით ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან ცნობები ევრიის შესახებ ჩნდება რომაულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ ლიტერატურაშიც. ამდროინდელმა ლიტერატურულმა ძეგლებმა ზოგიერთ ფაქტებთან ერთად შემოგვინახა საყურადღებო გეოგრაფიული აღწერილობანიც, რომლებიც შეიცავენ ცალკეულ კონკრეტულ მონაცემებს ამ საკითხთან დაკავშირებით. როგორც ანაფიზიდან ჩანს, მათი აღწერილობანი უმთავრესად ემყარება ძველ პერიპლუსებს, ავრეთვე სხვა გეოგრაფიული და ისტორიული ხასიათის ნაშრომებს, რომლებშიაც მერმინდელ ავტორებთან შემონახული ფრაგმენტების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, არაერთი ძვირფასი ცნობა, ყოფილა შეტანილი აღმოსავლეთ შაჰიზღიისპირეთის და რომაული სამყაროს ურთიერთობის შესახებ. ღლათინ მწერლებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ახ.წ.ად. I ს-ის ავტორების პომპონიუს მელას „მიწათაღწერილობა“, სადაც შემონახულია ცნობები კოლხეთის სანაპირო ქალაქების შესახებ, და პლინიუსის ენციკლოპე. იური ნაშრომი „ბუნების ისტორია“, სადაც ჩამოთვლილია კოლხეთის შიდა ქალაქები და ამ ქალაქების მდგომარეობა რომაელების მიერ მათი დაპყრობის შემდეგ. ანტიკური წერილობითი წყაროების ანალიზი ხშირად არ აშუქებს და მხოლოდ ზედაპირულად ეხება ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებს, როგორიცაა ევრიის მოსახლეობის კულტურა და ყოფა, ადგილობრივი მოსახლეობის ურთიერთობის ფორმები რომაულ დასახ-

ლებებთან. ამ დანაკლისს აესებენ არქეოლოგიური წყაროები.

რომაული ხანის ეგრისის ისტორიის, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობისა და რომაული სამყაროს კულტურული ურთიერთობის შესწავლისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ჩატარებულ არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას. არქეოლოგიური მასალა ძირითადი წყაროა როგორც ეგრისის (ლაზიკის) ისტორიისათვის, ასევე მისი რომაულ სამყაროსთან ურთიერთობის შესწავლისათვის.

არსებული ანტიკური წყაროების, სპეციალური ლიტერატურის (იხ. ბიბლიოგრაფია) და ბათუმის, სოხუმის, ბიჭვინთისა და ზუგდიდის მუზეუმების ფონდების გაცნობამ საშუალება მოგვცა ერთიან ისტორიულ ჭრილში განგვეხილა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული რომაული ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლების განვითარების სრული სურათი.

მასაღმე სჰჰართველოს რომაული ხანის ძეგლების შესწავლის ინგოჰმეღანე

რომაული ხანის დასავლეთ საქართველოს ძეგლების შესწავლას საუკუნეზე მეტი ხნის ისტორია აქვს. 1881 წ. თბილისში არქეოლოგთა V ყრილობამ შეაჯამა ის მცირედი რამ, რაც მანამდე იყო გაკეთებული კავკასიისა და, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს სიძველეთა შესწავლის საქმეში, და აღნუსხა შესასწავლი ძეგლები. ყრილობის მონაწილეებმა გ. წერეთელმა, ს. ჩერნიავსკიმ, ტ. ბელენკიმ და სხვებმა ყრილობას მიაწოდეს ცნობები დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლების შესახებ.¹

---

¹ Пятый археологический съезд в Тифлисе. Протокалы подготовительного комитета. 1897 г. с. 18.

ამ დროიდან იწყება უკვე დასავლეთ საქართველოს შესახებ არსებული გეიანანტიკური მასალების გამოქვეყნება. აღსანიშნავია ვ.სიზოვის მიერ ჩატარებული მცირე გათხრები სოხუმში,¹ რომელთა შესახებ მასალა გამოქვეყნდა 1914 წ. ე.პრიდიკმა გამოაქვეყნა ბორის მდიდრული სამაროვნის ძეგლები და ამასთან ერთად ღენხუმის რ-ის სოფ.უსახელოში აღმოჩენილი შემთხვევითი მონაპოვრები.² 1917 წელს სოფ.სარგევში მიწის ხენის დროს შემთხვევით აღმოჩენილი ღივების პუბლიკაცია გეუთენის გ.ჩუბინაშვილს.³ სავარაუდოა, რომ ეს ღივები იყო სამარხეული ძეგლები. კომპლექსი დათარიღებულია ახ.წ.ად. III ს-ით. 1923 წელს სოფ.ბანძაში მღაბაშის პირას აღგებობრივმა მცხოვრებმა შემთხვევით აღმოაჩინა. ქვევრსამარხი, რომელშიც შეიარაღებული მამაკაცი ყოფილა დამარხული. 1928 წელს ს.მაკალათიამ გამოაქვეყნა ეს ქვევრსამარხი და შიგ აღმოჩენილი ანტონინე პიუსის ვერცხლის მონეტით ახ.წ.ად. II ს-ით დაათარიღა.⁴ ასეთ დათარიღებას ადასტურებს სამარხის სხვა ინვენტარიც. ს.მაკალათია თვლიდა, რომ აქ დამწვარი გვამის თიხის ჭურჭელში დამარხვასთან უნდა გეკონოდა საქმე. მაგრამ როგორც ნ.ხოშტარია და რ.ფუთურიძე აღნიშნავენ, ამ შემთხვევაში მეკლევარი უნდა ცდებოდეს, რადგანაც ძეგლებს ცეცხლის კვალი არ ემ-

¹ В.Сызов - Восточное побережье Черноморья. МАК вып. II, 1886, с.14-16.

² В.П.Придики - Новые хавхазские клады. Материалы по археологии России, в.34. 1914, с.91-99, таб. I-VI.

³ G.Tschubinaschwili - Der fund von Sarğwesch; Известия Кавказского историко-археологического института. т. III, Тбилиси, 1925 г., с. 81-86.

⁴ ს. მაკალათია - 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის საქ.საზ.მუზეუმის მოამბე, ტ. IV, 1928, გვ. 30.

⁵ Н.В.Хоштария - Чхороцку. Могильник с трупосожжением (захоронение в урнах) и остатки поселения. Мსკი, ნაკ. II, 1941, გვ. 66, 92; რ.ფუთურიძე - გეიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. მსკა, ტ. II, 1959, გვ. 60.

ჩნეოდა და მპოვნელს იქვე თავის ქალა და ძელებიც უნახავს. რაც შეესება ჭურჭლის სიმცირეს, შესაძლებელი იყო ქვევრის გახერხება და შიგ შეიარაღებელი მამაკაცის ჩასვენება.

შემდეგი პუბლიკაცია დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი და ჩე.წ.აღ. I საუკუნეებით დათარიღებული არქეოლოგიური მასალისა ეკუთვნის ა.ამირანაშვილს.¹ ესაა სოფ.თაგილოხთან 1930 წელს აღმოჩენილი ინვენტარი (საფიქრებელია, სამარხის ინვენტარი). ამ პუბლიკაციი: ში, გარდა ნიუთების ვრცელი აღწერილობისა, მოცემულია მათი ანალიზი, დათარიღება ფართოდ მოტანილი ანალოგიებით და ავტორის დასკვნა, რომ დასავლეთ საქართველოს მთელი რიგი რაიონები წარმოდგენილია არქეოლოგიური მასალით, რომელიც ძალიან ახლოს დგას ე.წ. სარმატულ სამარხებთან. ავტორის აზრით, ეს პერიოდი არის დასაწყისი საქართველოში თემური წყობილების დაშლისა და პირველი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების წარმოშობისა².

დასავლეთ საქართველოს გეიანანტიკური ხანის ძეგლების შესწავლა, ისევე როგორც მთელი საქართველოსი, მტკიცე მეცნიერულ საფუძველზე დადგა იე.ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების გეგმაზომიერი მუშაობის შედეგად. 1938 წლიდან მიმდინარეობდა არქეოლოგიური გათხრები რაჭაში. სოფ.ღების მახლობლად აღვიღ ბრილში გ.გობეჯიშვილის ხელმძღვანელობით გათხრილი და შესწავლილ იქნა მრავალფენიანი სამაროვანი, რომლის ზედა ფენას გეიანანტიკური ხანის სამარხები შეადგენდა³. გ. გობეჯიშვილი ბრილის სამაროვნის ზედა ფენაზე გა-

¹ А.И.Амiranashvili - Новая находка в низовьях р.Ингура. Тиф., 1935.

² А.И.Амiranashvili - Новая находка в низовьях р.Ингура. Тиф., 1935, с.71.

³ გ. გობეჯიშვილი - ანგარიში სოფლებში წარმოებულ გათხრება ენიშნის მოამბე, IV კ, 1939, გვ.345-361

მოყოფს სამარხებს ძვ.წ.ად. III ს-ის დამდეგიდან ახ.წ.ად. III ს-ის გასულამდე.¹ მისი დაკვირვებით, აქ ცხოვრება განუწყვეტლად მიმდინარეობდა და ეს ადგილი დასახლებული იყო ძველიდანვე ერთი და იგივე მოდემის ხალხით. გეიანანტიკური ხანის სამარხებში დამარხული მიცვალებულები უშუალო მემკვიდრეები არიან წინა პერიოდების სამარხებში დამარხული ადამიანებისა². 1939 წელს ჩხოროწყუში აღმოჩენილი კრემაციული სამაროვნის ყველა მოპოვებული მასალა გამოაქვეყნა ნ.ხოშტარია.³ დასახელებულ ნაშრომში დაწვრილებით არის გადმოცემული ძეგლის აღმოჩენის ვითარება, დაკრძალვის წესი და აღწერილია აქ აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა.

დასახელებულ ნაშრომში ნ.ხოშტარია ჩხოროწყუს კრემაციულ სამაროვანს ძვ.წ.ად. III-I საუკუნეებით ათარიღებს. შემდგომ ხანებში გამოირკვა, რომ ეს ძეგლი არ იყო ასე ძველი.⁴ ამ ძეგლის თარიღზე მიუთითებს აქვე აღმოჩენილი იმპერიის ხანის რომაული მონეტები.

ამ პერიოდში ხდება, აგრეთვე, ცალკეული შემთხვევითი აღმოჩენების პუბლიკაცია (ურეკი, ოლგინსკოე და სხვ.)⁵.

ურეკის მიდამოებში არქეოლოგიურ აღმოჩენებს ადგილი ჰქონდა ჯერ კიდევ XIX ს-ის ბოლოს, მაგრამ სისტემატური ხასიათი მათ მიიღეს მიმდინარე საუკუნის 30-

¹ გ. გიბეჯიშვილი - არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში. თბ., 1952, გვ.106.

² საქართველოს ისტორია. თბილისი 1959, გვ. 175.

³ Н.В.Хоштария - Числопоху. Могильных с трупосожжением (захоронение в урнах) и остатки поселения. Мასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკ. II, 1941, გვ.66.

⁴ Н.В.Хоштария - Археологические исследования Уреки. მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის. №1, 1955, გვ.45.

⁵ ააფუქიძე - გეიანანტიკური ხანის ძეგლები ურეკიდან. საქ.სახ.მუზეუმის მოამბე. ტ. XIV, 1947, გვ.89.

იან წლებში. ურეკში 1936 წ. დაზვერვები ჩაატარა ალ.კალანდაძემ, ხოლო 1938 წ. საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის ექსპედიციამ ა.იესენის ხელმძღვანელობითა და ნ.ხოშტარიას მონაწილეობით. 1947 წ. საქ.მეც.აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის მიერ აქ ჩატარებული იყო არქეოლოგიური დაზვერვები. ნ.ხოშტარიას ხელმძღვანელობით 1948 წ. ურეკში ჩავიდა საქ.სახ.მუზეუმის ექსპედიცია (ხელმძღვანელი ო.ჯაფარიძე), რომლის მიზანი იყო დაზვერვებისა და მცირე გათხრების ჩატარება.¹ 1949 და 1950 წწ. ჩატარდა ურეკის არქეოლოგიური ექსპედიციის ორი კამპანია ნ.ხოშტარიას ხელმძღვანელობით;² ურეკის „განძის“ კომპლექსს ახ.წ.აღ. III-IV სს. ათარიღებენ³.

1944 წელს გამოცემულ „ქარ ული ხელოვნების ისტორიაში“ შამირანაშვილმა განიხილა საქართველოს მატერიალური კულტურის უძველესი ძეგლები ხელოვნების ისტორიის თვალსაზრისით, მაგრამ იგი მხოლოდ ზოგიერთ საკითხს შეეხო⁴.

1931 წელს მ.ივაშინეკოს მიერ გამოცემულ იქნა რომაული მონეტები, ე.წ. გერზეულის განძი⁵, რომელიც 1926 წელს მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა სოფ.გერზეულში. განძში მოთავსებული 469 მონეტიდან უძველესი ეკუთვნის ძველისა და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნას (ავგუსტუსის დენარი) და უახლესი ახ.წ.აღ. II ს-ის მი-

¹ ო.ჯაფარიძე - დაზვერვითი ექსპედიცია გურიაში. საქ.სახ.მუზეუმის მოამბე, ტ.XVI, თბ., 1950, გვ.94.

² Н.Хоштария - Археологические исследования Урехи. Материалы к археологии и этнографии. №1, 1955, გვ.46.

³ ა.აფაქიძე - გეოანანტიკური ხანის ძეგლები ურეკიდან. საქ.სახ.მუზეუმის მოამბე, ტ.XIV, 1947, გვ.89.

⁴ შამირანაშვილი - ქართული ხელოვნების ისტორია, I, 1944, გვ.104.

⁵ М.Ивашенко - Герзесульский клад монет Кессария Каппадокийской. ИГАИМК, т.VII, вып.10 1931, с.13.

წერულს. რ. ფუთურიძე განძს. ახ. წ. აღ. II ს-ის მეორე ნახევრით ათარიღებს¹.

1944 წელს ს. მაკალათიამ გამოაქვეყნა რომაული მონეტების დიდი განძი, რომელიც სოფ. სეფიეთში (აბაშის რ-ნი) აღმოჩნდა. სეფიეთის განძში თავმოყრილია ყოფილა 14 რომაელი იმპერატორის მიერ მოჭრილი 450-მდე ვერცხლის მონეტები. ს. მაკალათიას აზრით, განძის ჩაფულის თარიღი ახ. წ. აღ. III ს. უნდა იყოს.² ზენაკის რ-ის სოფ. ეკიდან და აბაშის რ-ის სოფ. სეფიეთიდან მომდინარე რომაული ხანის მონეტების პირველი მეცნიერული და სრული პუბლიკაცია წარმოადგინა გ. დუნდუამ თავის ნაშრომში „საქართველოს სამონეტო განძები“. მისი აზრით, ორივე განძის მონეტები ადგილობრივი მოსახლეობის საკუთრებას შეადგენს, რომელთა ხელში ეს სიმდიდრე ფასისში მდგარ რომაელთა მხედრობის სარდლობასთან ჩატარებული მსხვილი საეკლერო ოპერაციების შედეგად მოხვდა. რომაულ ხანაში დასავლეთ საქართველოს ფულადი მიმოქცევის საკითხები განიხილა გ. დუნდუამ თავის „შრომებში“ და აღნიშნა, რომ ტრაპეზუნტის საქალაქო მონეტების 328 ცალი აღმოჩენილია პიტიუნტსა და სებასტოპოლისში. 192 ცალზე გამოსახულია მითრა, 50-ზე – ტიხე-ფორტუნა, 17-ზე – დიონისე, 1-ზე – სარაპისი, 6-ზე – აპოლონი, 2-ზე – პერმესი, 1-ზე – პერაკლე და 1-ზე – რეაკიბელა. მისი დასკვნის თანახმად, ტრაპეზუნტის მთავარ ღვთაებას არაბერძნული

¹ რ. ფუთურიძე – გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. II, 1959, გვ. 65.

² ს. მაკალათია – სეფიეთში აღმოჩენილი რომაული ფულები განძი. საქ. სახ. მ. უ. ხეუმის მოამბე, ტ. XII-13, 1994, გვ. 24.

³ გ. დუნდუა – საქართველოს სამონეტო განძები. თბ., 1979.

⁴ გ. დუნდუა – სამონეტო მიმოქცევა და საეკლერო-ეკონომიური ურთიერთობანი ბიჭვინთაში ნუმიზმატიკურ მასალების მიხედვით ძვ. წ. II – ახ. წ. IV სს დიდი პიტიუნტი, I, თბ., 1975, გვ. 280-427; მისივე – კიდევ ერთხელ ტრაპეზუნტის მონეტების ეკონომიკური შესახებ. დიდი პიტიუნტი II, 1977 გვ. 343-346; Г. Дундуа-монетное дело и монетное обращение. Грузия в античную эпоху, Научно-исследовательский институт древности и этнографии, Тб., 1982.

წარმოშობის მზისა და სინათლის ადგილობრივი, კოლ-
ხური ღვთაება წარმოადგენდა.

თერჯოლის რ-ის სოფ.ძვერისის მიდამოები ცნობი-
ლია არქეოლოგიური აღმოჩენებით. პირველი აღმოჩენები
ამ მიდამოებში დაკავშირებულია ძვერულქვისის მშენებ-
ლობასთან. შეგროვილი მასალა გამოაქვეყნა ბ.კუფტინ-
მა. მას იგი ელინისტური ხანით ათარიღებს¹.

1952 წ. სოფ.ძვერში, ახალ აღმოჩენებთან დაკავშირე-
ბით, მივლინებული იყო საქ.სახ.მუზეუმის თანამშრომე-
ლი ტ.ჩუბინიშვილი, რომელმაც მასალა საქ.სახ.მუზეუმ-
ში სამოიტანა დასამუშავებლად. ამ მასალის დიდი ნაწი-
ლი გვიანანტიკურ ხანას ეკუთვნის².

სოფ. ძვერში საგვარჯილეს გამოქვაბულში საქარ-
თველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუ-
ტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ქვისხანის ძეგლებ-
თან ერთად გათხარა გვიანანტიკური დროის სამარხე-
ბიც. ამის შესახებ მასალები გამოაქვეყნა გ.ცქიტიშვილ-
მა³ და ქ. ბერძენიშვილმა. გ. ცქიტიშვილი მათში პირის
მიხედვით გამოყოფს უფრო ძველსა (მოსრილად დასაფ-
ლავება) და შედარებით ახალ (გაშოტილად დასაფლავე-
ბა) სამარხებს.

სოფ. ძვერის ქვეერსამარხს ქ.ბერძენიშვილი დას.სა-
ქართველოდან (ბანძა, ბორი,) მოტანილი ანალოგიების
საფუძველზე ჩე.წ.აღ. II ს-ით ათარიღებს.

1957 წელს გამოვიდა ვრცელი პუბლიკაცია სოფ.
კლდეეთში აღმოჩენილი მდიდრული სამაროვნისა, სა-
დაც საჭირო სისრულითაა დახასიათებული 1942 წ. გათ-
ხრილი მეტად საინტერესო ძეგლი. სამარხები გ.ლომოა-
თიძემ ახ.წ.აღ. II ს-ით დაათარიღა⁴.

1948 წელს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა შე-

¹ Б.Куптин - Материалы к археологии Колхиды. т.II, Тб., 1950, с.158.

² რ. ფუტურიძე - დასახელებული ნაშრომი. შსკ, ტ. II, 1959, გვ.61

³ გ. ცქიტიშვილი - საგვარჯილეს ორმოცამარხების თხრობა ანგარიშში (ძვერის 1952წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია) თბ.1953.

⁴ გ.ლომათაძე - კლდეეთის სამაროვანი ახ.წ. II საუკუნისა 1957, გვ.168.

იძინა სევანეთში სოფ. ხაიშთან მდ. ხაიშურას მარჯვენა ნაპირას აღმოჩენილი ოქროს და ვერცხლის ნივთები. ხაიშის კოლექცია გამოაქვეყნა ალ. ჯავახიშვილმა 1956 წლის „საბჭოთა ხელოვნების“ №6 კრებულში.¹ განძის მნიშვნელოვანი ნაწილი აღგილობრივია, ის პროვინციული სახელოსნოს პროდუქციას წარმოადგენს. ალ. ჯავახიშვილი წერს, რომ „კოლექცია გვიჩვენებს ამ პერიოდში აღგილობრივ ოქრომჭედლობაში მიმდინარე რთულ პროცესებს, რომელიც ძველი და ახალი მხატვრული ფორმების შერწყმასა და თანადროულობის მოთხოვნათა მიხედვით გადამუშავებაში მდგომარეობს. იგი აღგილობრივი ხალხური ხელოვნების ნიადაგზეა აღმოცენებული და მასთან განუყრელად არის დაკავშირებული“.² გ. ლომთათიძის აზრით ოქროს სახლი, რომელიც ამ კოლექციაში შედიოდა, დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო დამარხვის რაღაც რიტუალთან.³ იგი აღნიშნავს, აგრეთვე, სახლის სახურავზე დასმული ფრინველების მსგავსებას კლდეეთის ბაღთებზე გამოსახულ ფრინველებთან და მათ ერთი მნიშვნელობის მატარებლად თვლის. თუ სახელდობრ რა დანიშნულება და რა მნიშვნელობა ჰქონდა ყველაფერ ამას, უფრო დაწვრილებით ქვემოთ შევხებით. კოლექციაში შემავალ ვერცხლის თასს ყურების მოყვანილობის მიხედვით ახ. წ. აღ. I ს-ის ბოლოთი ათარიღებენ.

პირველი საუკუნეების მთელი საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით მოპოვებული მასალების განზოგადება მოცემულია გ. ლომთათიძის ნაშრომში.⁴

¹ ალ. ჯავახიშვილი — ქართული მხატვრულ-ხელოსნობის ისტორიისათვის „საბჭოთა ხელოვნება“, 1956, №6, გვ. 148.

² ალ. ჯავახიშვილი — ი. აშის განძი. „მნათობი“, 1956, №3, გვ. 149-157.

³ გ. ლომთათიძე — საქართველოს მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახ. წ. I-III სს-ში. იიშ, I, 1955, გვ. 373.

⁴ გ. ლომთათიძე — საქართველოს მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახ. წ. I-III სს-ში იიშ, I, 1955, გვ. 329-375; მისივე — საქართველოს მოსახლეობა კულტურა და ყოფა I-XIII სს-ში. თბ., 1977.

ნაშრომში გ. ლომთათიძემ განიხილა ხუროთმოძღვრება და სამშენებლო საქმე, საფორტიფიკაციო მშენებლობა, ხელოსნური წარმოება, სოფლის მეურნეობის ზოგიერთი დარგი, სულიერი კულტურის ის მხარე, რომელიც რწმენას საიქიოს შესასებ წარმოადგენს და კულტს განეკუთვნება, დამწერლობა, არასამარხეული ძეგლები და სხვ. დასავლეთ საქართველოსა და აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მატერიალური ძეგლების მიხედვით. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ყველაფერი ეს არასრულად, ფრაგმენტულადაა ასახული. იგივე აზრი აქვს გამოთქმული ავტორს თავის მეორე ნაშრომში „საქართველოს მოსახლეობის კულტურა და ყოფა ახ.წ. I-XIII სს-ში“.

1959 წელს საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიის მსკა-ს II ტომში გამოქვეყნდა რ. ფუტურიძის ნაშრომი „გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები“. ავტორი მიმოიხილავს ამ ძეგლების შესწავლის ისტორიას, განიხილავს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე იმ დროისთვის აღმოჩენილ თიხის ჭურჭელს, სამკაულს, მონეტებს, დაკრძალვის ტიპებსა და წეს-ჩვეულებებს და დაასკვნის, რომ „თუმცა ამ ხანაში ქვეყანა არა ერთიანია, მაგრამ მაინც კულტურული ცხოვრებით ცხოვრობს. იგი არ კარგავს ძველ ტრადიციებსა და სოფლის მეურნეობის, ხელოსნობისა და აღებ-მიცემობის განვითარებით მიდის წინ პოლიტიკური ერთიანობისაკენ“¹.

1960 წელს საქ. მეც. აკადემიის „მომხმეში“ დაიბეჭდა ო. ლორთქიფანიძისა და თ. მიქელაძის ნაშრომი „მასალები ბათუმის რაიონის არქეოლოგიური შესწავლისათვის“, სადაც განხილულია ბათუმისა და მისი შემოგარენის არქეოლოგიური ძეგლები; აღწერილია გონიოს (აფხაზოსის) ციხის უძველესი წყობა, რომელიც ცენტრალური გალავნის კედლის სულ ქვედა ნაწილშია მართავსებული. ავტორთა აზრით, გონიოს ციხის უძველესი წყობა როგორც მასალა თავისებურებებისა და მისი დამუშავე-

¹ რ. ფუტურიძე — გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. მსკა II, 1959, გვ. 92

ბის, ისე მშენებლობის ტექნიკის მიხედვით, ემსგავსება ნოქალაქეების (არქეოპოლისი) უძველეს თავდაცვით ნაგებობას.

1961 წლიდან გონიოს ციხესა და მის მიდამოებს ხწავლობს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიცია. არქეოლოგიურ მონაპოვარში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს რომაული ხანის ძეგლები - წყალსადენის ქსელი, ქვით შოგირწყლავი ქურა, აგრეთვე მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა (ამფორები, წითელღაგის კერამიკა და ა.შ.), რომელთა შესახებ გამოქვეყნდა ნაშრომები ივრძელიშვილის, ღ.ხაზუტაიშვილისა და აინაიშვილის¹.

1974 წ. სოფ.გონიოში აღმოჩნდა განძი. განძი აღმოჩენისთანავე გადაეცათ აინაიშვილს და კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ზემოძღვანელს თ.მიქელაძეს. მათ აღვიდზე შეისწავლეს ვითარება, შეკრიბეს განძის გაფანტული ნაწილი, ზოგადად განსაზღვრეს მისი ქრონოლოგიური ჩარჩო და სათანადო აქტით გადასცეს ბათუმის სახელმწიფო მუზეუმს.

პირველად განძის პუბლიკაცია მოხდა ჟურნალ "Вокруг света"-ში² ხოლო შემდეგ ძეგლის მეგობარ-ში³. 1980 წელს კი გამოქვეყნდა თ.ლორთქიფანიძის, თ.მიქელაძისა და ღ.ხაზუტაიშვილის ნაშრომი „გონიოს

¹ ი. გრძელიშვილი, ღ.ხაზუტაიშვილი - რკინის წარმოების უძველესი კერა ქორიხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო-აუტარისში. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები I, თბ., 1964; აინაიშვილი - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს უძველესი ნამოსახლარებისა და ნაქალაქარების არქეოლოგიური კვლევამების ძირითადი შედეგები. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები III, თბ., 1973, გვ.37.

² Т.К.Михеладзе - Золото древних Колхиды. Ж. "Вокруг света", 1975, N4, с.50.

³ თ.მიქელაძე - აფხაზის-გეგრი ძველი კოლხური ციხე-ქალაქი. „ძეგლის მეგობარი“, №46, თბ., 1977, გვ.35-37.

განძი“. განიხილავენ რა აღნიშნულ განძს, ნაშრომის ავტორები დაასკენიან, რომ გონიოს განძის ნივთების დიდი ნაწილი მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით სრულიად ერთგვაროვანია და სხვა (არშაზისხევის, კლდეეთის, თაგილონის, ურეკის) კომპლექსებთან ერთად განეკუთვნება საიუველირო ხელოვნების ერთ წრეს, რომელიც საქართველოში ახ.წ.ად. I საუკუნეებში ჩამოყალიბდა. განძი დათარიღებულია ახ.წ.ად. II-III საუკუნეებით¹.

1960 წ. სოჭიდან ჩრდილოეთით 15 კმ დაშორებით სოფ.ლოოში მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ოქროსა და სხვადასხვა ღირსის ნივთები. ამ აღმოჩენის შესახებ 1961 წ. „საბჭოთა არქეოლოგიის“ მესამე ნომერში გამოქვეყნდა მიუანოვასა და პ.გ. ლუბევას ხტატია.² ავტორები აღმოჩენილ ნივთებს ამსგავსებენ მცხეთაში, კლდეეთში, ჩრდ.კავკასიაში აღმოჩენილ ნივთებს. მათი დამზადების თარიღად ძვ.წ.ად. I ს-სა და ახ.წ.ად. I ს-ს აცხადებენ. ღოოსა და კლდეეთის პოლიქრომული ოქრომჭედლობის ნიმუშების შედარებამ გონიოსა და ციხისძირის განძებთან ზოგი მკვლევარი მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ისინი ერთი კულტურული სამყაროს კუთვნილებს და ჩვენში უნდა იყოს დამზადებული³.

პირველი ინფორმაცია ე.წ. „ციხისძირის“ განძის შესახებ გამოაქვეყნა ბ.ფარმაკოვსკიმ არქეოლოგიური კომისიის ანგარიშებსა⁴ და გერმანულ არქეოლოგიურ

¹ ოლარაქიფანიძე, თ.მიქელაძე, დ.ხაზუტაიშვილი - გონიოს განძი, თბ., 1980.)

² М.Иванова, П.Голубева - Находка в Лоо. - СА, 1961, №3, с.284-290.

³ გ. ლარაქიფანიძე - ბიჭვინთის ნაქალაქარო თბ., 1991, გვ.221; И.А.Бажан, М.Б.Щукин - К вопросу о возникновении полихромного стиля клыдонне эпохи Великого переселения народов. АГСЭ, 30, Л., 1990, с.85.88.

⁴ Б.Фармаковский - Случайные находки и приобретения. ОАК за 1907 г., СПб, 1910, с.11-118.

ეურნაღში.¹ ბ. ჭარმაკოვსკის წერილებში ჩამოთვლილია კოლექციაში შემაჯავლი ნივთები, მოცემულია ფოტოსურათები, აღნიშნულია, რომ ყველა ნივთი ნაპოვნია ბათუმში და შეპენილია კერძო პირისაგან – კონსტანტინი-დისაგან.

ბ. ჭარმაკოვსკის წერილების გამოქვეყნებიდან დაახლოებით ორმოცდაათი წლის შემდეგ აღნიშნული განძის შესწავლას დიდი ადგილი დაუთმო ნ. ხოშტარიამ ციხისპირის არქეოლოგიური ძეგლებისადმი მიძღვნილ სპეციალურ ნაშრომში.² შეკვლევარმა ჩვენთვის საინტერესო კოლექციის შესახებ ყოფილი არქეოლოგიური კომისიის არქივში არსებული მასალების შესწავლისა და ერმიტაჟის ძველ შემოსულობათა წიგნის ჩანაწერებთან მათი შეჯერების საფუძველზე დაადგინა, რომ ნივთების აღმოჩენის ადგილი ციხისპირია. მას გამოთქმული აქვს საინტერესო მოსაზრება, რომ ციხისპირის განძი მდიდრული სამარხის ინვენტარს წარმოადგენს, რომელსაც იგი ახ. წ. აღ. II ს-ით ათარიღებს და დაახლოებით იმდროინდელ წარჩინებულ პირთა სამარხების (არმაზისხევი, ბორი, კლდეეთი, ურეკი და სხვ.) რიგს აკუთვნებს.³

კოლექციის დიდი ნაწილი ინახება ერმიტაჟის ანტიკურ განყოფილებაში, ერთი ნივთი (ოქროს ბუნიკი) კი აღმოსავლეთის განყოფილებაში; აღსანიშნავია, რომ კოლექციის ზოგიერთი ნივთის (ოქროს ყელსაბამი, ოქროს რელეფურგამოსახულებიანი ფირფიტა, მძივები, მონეტები) აღგილსამყოფლის დაზუსტება ჯერჯერობით ვერ მოხერხდა.

ციხისპირის განძი შედგება ოქროს ნივთების, ვერცხლისა და ბრინჯაოს ჭურჭლის ფრაგმენტების, ბრინჯაოს მშვილდსაკინძისა და ძეწკეისაგან. ოქროს ნივთები ძირითადად სამკაულებითაა წარმოდგენილი. ზოგიერთი მათგანი გემეებს შეიცავს. კოლექციაში იყო აგრეთ-

¹ ნ. ინაიშვილი – ციხისპირის განძი. ზღმძ, XVI, 1987, გვ. 118.

² ნ. ხოშტარია – ციხისპირი. თბ., 1962, გვ. 26-28.

³ ნ. ხოშტარია – ციხისპირი. თბ., 1962, გვ. 26-28.

ვე მძიეები და ევრცხლის და სპილენძის მონეტები (სულ 25 დასახელების ნიეთი). ნ.ხოშტარიას მონოგრაფიის გამოქვეყნების შემდეგ ციხისძირის კოლექციის ზოგიერთი ნიეთი (გემები, ევრცხლის ჭურჭელი) სპეციალური შესწავლის საგანი გახდა. ისინი განხილულია საქართველოში აღმოჩენილი გლიტიკური ძეგლებისა და ტორევეტიკის ნიმუშებისადმი მიძღვნილ სპეციალურ შრომებში¹.

1987 წელს სამსრუო-დასავლეთ საქართველოს ძეგლების XVI ნომერში გამოქვეყნდა ნ.ინაიშვილის ნაშრომი „ციხისძირის განძი“. ნაშრომი ეხება ნიეთების აღწერას, მათ განსაზღვრას და დათარიღებას, კოლექციის ხასიათსა და შემადგენლობას; მის განსაზღვრულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში მოქცევის მიხედვით ავტორი ფიქრობს, რომ იგი სამარხის ინვენტარს წარმოადგენდა და ნ.ხოშტარიასაგან განსხვავებით, ზოგიერთ მათგანს ახ.წ.აღ. III ს-ით ათარიღებს.² კერძოდ, „Bareia“-ს ტიპის ოქროს საყურეს ახ.წ.აღ. II ს-ის მეორე ნახევრისა და ახ.წ.აღ. III ს-ის დასაწყისით ათარიღებს. ახ.წ.აღ. III საუკუნით ათარიღებს ოქროს ავრაფს, ოქროს ყელსაბამს, ბალთა-მედალიონს, ოქროს თვალბუდე, მინის თვლით შემკულ ოქროს ბეჭედს, ჩამწას ტარის ფრაგმენტს. ციხისძირის კოლექციაში რელიეფურგამოსახულებიანი ოქროს სამკაულები გეიანანტიკურ ხანაში გავრცელებული ტიპური ნიმუშებითაა წარმოდგენილი, თუმცა ზოგიერთი მათგანი თავისებურია დამზადების ტექნიკით და შემკულობის ელემენტებით და მათ ზუსტი ანალოგები არ მოეპოვებათ. ევრცხლისა და ბრინჯაოს ნიეთები ინეორებენ რომაულ ტორევეტიკაში გავრცელებულ ფორმებს და

¹ მარგ. ლორთქიფანიძე — ძველი საქართველოს გლიტიკური ძეგლების კორპუსი. I თბ., 1969, გვ.123, 125, 136, 137; К. Мачацели — Позднесантичная торевтика Грузии. Тб., 1976, с.38-40, 57-59, 71-72.

² ნ. ინაიშვილი — ციხისძირის განძი. სდსპ, XVI, 1987, გვ.145; მისივე — ციხისძირის I-IV სს. არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1993, გვ.17-41.

ისინი გვიანდელ პროვინციულ ნახელავებად განისაზღვრა. მთლიანად ციხისძირის განძის შემადგენელი ნივთები მხატვრულ-სტილისტური ნიშნებით რომის აღმოსავლეთ პროვინციების კულტურის წრეში ექცევა¹.

1964 წელს ზუსტიდის რ-ის სოფ.ლიაში გაითხარა მრავალფენიანი ძეგლი, სადაც ცხოვრება ძვ.წ.ად. I ათასწლეულიდან შუა ფეოდალურ სანამდე გრძელდებოდა. გამოვლენილი ანტიკური ხანის სამი სამარხიდან ორი სამარხი მეტად საინტერესო რომაული ხანის ინვენტარს შეიცავდა.

1973 წ. გამოქვეყნდა ლ.წითლანაძის სტატია,² სადაც განხილულია 1968 წელს სოფ.ლიაში ბორცვ „დიდა ქირსას“ სამხრეთ-დასავლეთ კალთაზე გათხრილი რომაული ხანის სამი სამარხი (ორი ქალისა და ერთი მამაკაცის). დამარხვის წესი, თანმსლები მასალით, ემსგავსება დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ სხვა ამ პერიოდის სამაროვნებს. ავტორი განიხილავს სამარხებში აღმოჩენილ ინვენტარს და დაასკვნის, რომ მოპოვებული მასალები ბევრ ახალ ცნობას გვაწოდის აქ მოსახლე ტომების ზნე-ჩვეულებებზე, კოსტიუმებზე, საომარ აღჭურვილობაზე, გარე სამყაროსთან კულტურულ-ეკონომიკურ კავშირზე ახ.წ.ად. პირველ საუკუნეებში.

სოფ. ლიას სამარხები, როგორც ჩანს, ეკუთვნის საშუალო ფენის ეგრისის მოსახლეობას და სოციალური მდგომარეობის წარმოსადგენად ცოტა რამეს გვეუბნებიან. ამასთან, სოფ.ლიას სამარხების ზოგიერთი მონაცემები (იარაღი, ნაწილობრივ კერამიკა) ერთგვარ მსგავსებას ამჟღავნებენ იმ რიგის მასალებისადმი, რომლებიც ლიტერატურაში ხშირად სარმატული წარმოშობისად მიიჩნიათ.

სოფ.ლიას სამაროვნის ერთ მნიშვნელოვან მონაცემად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ აქ ჩვენ გარკვეული

¹ ნ. ინაიშვილი – დასახ.ნაშრომი, გვ.141.

² ლ.წითლანაძე – არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფ.ლიაში. „ძეგლის მეგობარი“, №33, 1973, გვ.66-72.

წყვეტილის გარეშე გვაქვს ახ.წ.ად. პირველი საუკუნეების, უსუალოდ მომდევნო ხანის სამარხები გამოყოფილი როგორც სამარხეული ინვენტარით, ასევე სტრატиграფიული მონაცემებით. ახ.წ.ად. IV ს-ის სამარხები მეკეთრად განსხვავდებიან წინა ხანის სამარხებისაგან ინვენტარის შემცველობით, თითქმის აღარ გვხვდება იარაღი. შემცირებულია სამკაული, ერთგვაროვანია თიხის ჭურჭელიც. გათხრებითა და შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხების ერთი ნაწილი თითქმის მხოლოდ ერთგული თიხის ჭურჭლით არის წარმოდგენილი. დაკრძალვის წესი უმოკლესი ცვლილებას განიცდის, მიცვალებულნი ქრისტიანული წესით არიან დასაფლავებულნი, დამხრობის დაცვით -- გასოტივნი.

შ.ჩართოლანის ნაშრომში „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის“ მოცემულია მანამდე არქეოლოგიისათვის უცნობი შემთხვევითი მონაპოვრები. სხვადასხვა პერიოდის მასალებთან ერთად განხილულია გვიანანტიკური ხანის მასალები. აქედან აღსანიშნავია უშგულის მთავარანგელოზის ეკლესიაში დაცული ეგვიპტური მძივი ცისფერი პასტისაგან გამოძერწილი მწოლიარე ღოშის გამოსახულებით, ძეგლისაგან დამზადებული თევზის თავი, ზოგიერთი სახეობის ყერცხლის სადა სამაჯური, საღესი ქვა. ასევე ყურადღებას იქცევს ბრინჯაოს მასური თავგახსნილი სამაჯურები, 2 ცული, რომლებზედაც ღოშის სტილიზებული თავია გამოქანდაკებული.

აქვეა აღმოჩენილი აღექსანდრე მაკედონელისა და ავგუსტ კეისრის მონეტების ადგილობრივი ქართული მინაბამები, რომელთაც ახ.წ.ად. I-II-III სს. ათარიღებენ.¹ მსგავსი მასალები აღმოჩენილია ზემო რაჭაში ბრილის სამაროვანზე და ჩრდ-კავკასიაში².

¹ შ. ჩართოლანი — მასალები „სვანეთის არქეოლოგიისათვის“, 1976, გვ.22-24.

² Т.А.Стойнов - Путешествие по Сванетии. ЭКОИРГО, XII, вып. II, 1876, с.314.

აღნიშნული მასალები საინტერესოა როგორც მხატვრული ხელოსნობის, ისევე რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების თვალსაზრისით. არქეოლოგიურ, ეთნოგრაფიულ, ფოლკლორულ და სხვა მასალებთან მათი შეჯვრების საფუძველზე მოცემულია სვანეთის ძველი მოსახლეობის სამეურნეო და კულტურული ცხოვრების ზოგიერთი საკითხის გაშუქების ცდა. მაგრამ ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მასალებს აქვთ ფრაგმენტული ხასიათი.

მკვლევართა ყურადღება დიდი ზანია მიიპყრო სოხუმის ციხეშ და მის მიმდებარე ტერიტორიამ. აქ წარმოდგენილია სხვადასხვა ეტაპები მოსახლეობის ისტორიული ცხოვრებისა – დაწყებული ადრეანტიკური ეპოქიდან დამთავრებული გეიანი შუასაუკუნეებით.

რევოლუციამდელ სპეციალისტ-არქეოლოგთაგან სოხუმის ციხეს ყურადღება მიაქცია ე. სიზომა,¹ რომელმაც 1886წ. აქ აწარმოვა გათხრები. დაკვირვებით დაათვალიერა რა ეს ციხე, შენიშნა მის კედლებში სხვადასხვა სამშენებლო პერიოდების არსებობა.

1925 წლის ზაფხულში ეს ძველი შეიხწავლა ა. ბაშკიროვმა,² რომელმაც ციხის ზღვისპირა ნაწილში გამოყო სხვადასხვა დროის სამი კულტურული ფენა: 1. ახ.წ.ად. II-IV სს., 2. XI-XIII სს და 3. გეიანდელი შუა საუკუნეების. 1960 წ. ეურნალ „СА“-ს მე-3 ნომერში გამოქვეყნდა ლ.შერვაშიძისა და ა.სოლოვიოვის ნაშრომი „Исследования древнего Севастополиса“.³ ნაშრომი ეხება აღნიშნულ თავდაცვის ნაგებობათა კომპლექსს, რომელიც წარმოადგენდა რომაელთა სამხედრო ბაზას; იგი დაარსებული იყო დიოსკურიადის ნანგრევებზე. აე-

¹ В.И.Сызов - Восточное побережье Черного моря. МАК, вып. II, М., 1889, с.16, 18, 19.

² А.С.Бзширов - Археологические изыскания в Абхазии летом 1925 г. Изв. АБНО, вып. IV, Сухуми, 1926, с.6-18.

³ А.Соловьёв, Л.Шервашидзе - Исследования древнего Севастополиса. СА, №3, 1960, с.177.

ტორებმა რომაული კასტელის გადარჩენილი დასავლეთის კედელი ახ.წ.ად. I ს-ით დაათარიღეს, აღმოსავლეთის კედელი ახ.წ.ად. I-II სს-ით. კონტრაფორსები მომდევნო საუკუნეებშიც ასრულებდნენ თავიანთ ფუნქციას. სებასტოპოლისის ამ ციხესიმაგრეს ეხება მ.ორაპში თავის შრომების მე-3 ტომში. კულტურული ძეგლების გამოკვლევის, თავდაცვით ნაგებობათა შესწავლის და ნიუთიერი მასალის საერთო დახასიათებისა და ანალიზის შედეგად მთრასხი წერს: „Все эти наблюдения показывают, что значительная часть древнего Севастополиса, как и Диоскурия находится на дне Сухумской бухты. Эта часть города Севастополиса является, несомненно, более ранней. Следовательно, на дне Сухумской бухты должен быть культурный слой I-первой половины II в. н.э., который очень слабо представлен на суше в районе современного Сухума“¹.

სებასტოპოლისის თავდაცვითი ნაგებობები შეისწავლა ე.ლექვინაძემ. 1966 წ. „საბჭოთა არქეოლოგიის“ პირველ ნომერში გამოქვეყნდა მისი სტატია „Оборонительные сооружения Севастополиса“. ელექვინაძე ფიქრობს, რომ II კასტელიუმი, რომელსაც ლ.შერვაშიძე და ასოლოვიოვი I ს-ით ათარიღებენ, გაცილებით უფრო გვიანი ხანის ნაგებობაა, ვიდრე ორივე კასტელუმი².

1965 წ. საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბეში გამოქვეყნდა ელექვინაძის ნაშრომი „რომაული ციხეების შესახებ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში“³. ავტორის აზრით, აფსარის, ფაზისის, სებასტოპოლისისა და პიტუნტის ციხეების ანალოგიური ციხე უნდა ყოფილიყო ზიგანისშიც

¹ М.М.Трапп - Сухуми в позднесантичное время. Труды, т.3, с.317.

² В.Леквинадзе - Оборонительные сооружения Севастополиса. СА, N1, 1966, с.210.

³ ე.ლექვინაძე - აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რომაული ციხეების შესახებ. სპამ, X. I გვ.106.

(გუდავა). მას განხილული აქვს შავი ზღვის ჩრდილო კავკასიის სანაპიროებზე აგებული ციხის ნანგრევები. რომაული ხანის ციხეები XIX ს-ში ქ.სოჭის მახლობლად მამაიყალედ წოდებული და მაკოფსეს მახლობლად ბაგას სახელწოდებით ცნობილნი, ავტორის დასკვნით, აგებულია გვიანანტიკურ-ადრეფეოდალურ ხანაში.¹ ავტორის ეს აზრი შემდგომში არ გაიზიარა მკვლევართა ნაწილმა, რადგანაც აღნიშნულ ციხეების მსგავსი ამ ადგილებზე არაფერი არ იყო დაფიქსირებული².

1967 წ. დაიბეჭდა ე.ლექსინაძის სტატია „რომაული შტამპიანი აგური ციხისძირიდან“. მან არ გაიზიარა ს.ჯანაშიასა და ნ.ხოშტარიას აზრი, რომ შტამპიანი აგური ქარხნის მარკაა, და აგურის შტამპზე გამოსახული სოები VEXFA შემდეგნაირად გაშიფრა: VEX(illationes legionis XII)F(ulminatae et XV) A(pollinaris),³ რაც უფრო სარწმუნოა. დამლიანი აგურის წარწერა სხვაგვარად გაშიფრა პაეის უნივერსიტეტის პროფესორმა მ.შაბაღელმა.⁴ მისი აზრით, წარწერა უნდა იკითხებოდეს შემდეგნაირად: VEX(illatio) FA(siana). FASIANA – ფასისისაგან ნაწარმოები ზედსართავი სახელია. ე.ი. მკვლევრის აზრით, ციხისძირის აგური დამზადებული უნდა იყოს ფასისში მდგარი სამხედრო ნაწილის სახელოსნოში, რომელიც, როგორც ჩანს, სამშენებლო მასალით ამარაგებდა სხვა სიმაგრეებსაც. გარდა

---

¹ В.Лескинадзс - По поводу римских крепостей Восточного Причерноморья. Сообщения АН Груз.ССР, X 1, 1965, с.107.

² Н.Ломоури - Грузино-Римские взаимоотношения. 1980, с.212.

³ В.Лескинадзс - Римский хирпич со штампом из Цихис-лзир. САНГ, 1967, N3, с.798-800; ს.ჯანაშია - ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში. შრომები, ტ.1, 1949, გვ.43; ნ.ხოშტარია - ციხისძირი (ახ.წ. პირველ საუკუნეებში). თბ., 1962, გვ.30-31.

⁴ მ.შაბაღელი - კავკასიის საზღვარი. II ს-ის გარნიზონები აფხაზო-ში, პეტრასა და ფასისში. ხმამ, ისტ.ხერია, 1985, №1, გვ.138, 140.

ამისა გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს მონუმენტურ ნაგებობებს რამდენიმე ნაშრომი მიუძღვნა გ.ღეჭვინაძემ.¹ იგი დაწერილებით ახასიათებს სოხუმის, ბიჭვინთის, აფსაროსის საფორტიფიკაციო თუ საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობებს, დიდ ყურადღებას უთმობს მშენებლობის ტექნიკასა და ნაგებობების კონსტრუქციების შესწავლას, მათ ღათარილებას და სხვ. ამასთან ერთად აღსანიშნავია, რომ გ.ღეჭვინაძეს დასახელებული ნაგებობანი რომაულად მიაჩნია, რაც ფაქტობრივად და მეთოდურად გაუმართლებელია.

დასავლეთ საქართველოს კულტურული განვითარებისა და რომაულ საზღაროსთან ურთიერთობის საკითხებს შეეხო ნ.ლომოური თავის ნაშრომში „ეგრისის სამეფოს ისტორია“, სადაც ცალკე თავი ეძღვნება ეგრისის სამეფოს კულტურული განვითარების საკითხებს, კერძოდ, აქ განხილულია რომაულ-ბიზანტიური კულტურის გავლენა ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფასა და კულტურაზე (ჩაცმულობა, წეს-ჩვეულებები, იმპორტული კერამიკის ფართო მოხმარება). ამას ცხადყოფს დიდი რაოდენობით იმპორტული სამკაულებისა და ტანსაცმლის მოწყობილობების აღმოჩენა (ფიბულები, სამაჯურები, საყურეები, მძივები, ბალთები და სხვ.).

ნ.ლომოური აღნიშნავს, რომ რომაულ-ბიზანტიური კულტურის გავლენა აშკარად შეიმჩნევა სამშენებლო ხელოვნებაშიც. ეს პირველ რიგში ითქმის საერო არქი-

---

¹ В.Леквинадзе - О древнейших оборонительных сооружениях Архсополиса-Накалаксы. СА, 1959, N2; В.Леквинадзе - Материалы по монументальному строительству в Лазике, мუზეუმის მოამბე, ტ.ХХП-13, 1961, გვ.167; В.Леквинадзе - Материалы по истории и архитектуре Апсарской крепости. ВВ ХХ, 1961; В.Леквинадзе - Понтийский Лихес. ВДИ, N21, 1969, с.75-93; В.Леквинадзе - О некоторых сооружениях древнего Питиунта. КСИА, 113, 1968, с.57; П.Закарая, В.Леквинадзе - Археологические раскопки в с.Шухути. "Мацн", N1; 1966, с.120-135.

ტექტურაზე, კერძოდ, საფორტიფიკაციო ნაგებობათა სამშენებლო ხერხებზე,¹ რაც მართლაც უდაუოა. როგორც ამ პერიოდის ციხე-ქალაქების შესწავლა ცხადყოფს, აქ საყოველთაოდ გამოყენებულია რომაულ არქიტექტურაში მიღებული წყობა: კედლები იგება შედარებით უხეშად გათლილი, საშუალო ზომის ქვის კვადრებისაგან, რომელთა რიგებს შიგადაშიგ დატანებული აქვს ბრტყელი აგურის რამდენიმე რიგის სარტყელი. ასეთი წყობა გვხვდება ბიჭვინთაში, სებასტოპოლისში და სხვ.² აქვე ნ.ლომოურს გამოთქმული აქვს აზრი იმის შესახებ, რომ აღნიშნული ციხე-ქალაქების მშენებლები ადგილობრივი ოსტატები უნდა ყოფილიყვნენო.

ამავე ნაშრომში განხილულია ბიჭვინთის სამნავიანი ბაზილიკა და მისი მოზაიკური წარწერა. იგი იზიარებს ლ. მაცულევიჩის³ და გ. წერეთლის⁴ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ბიჭვინთის სამნავიანი ბაზილიკის წარწერა და მოზაიკა თარიღდება IV-V სს.

აქვე ნ.ლომოურმა განიხილა ფაზისის ე.წ. რიტორიკული უმაღლესი სკოლის არსებობის სიკითხები.

დაბოლოს ნ.ლომოური შეეხო ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების საკითხს და დაასკენა, რომ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება დასაეღეთ საქართველოში თანადროული პროცესი იყო აღმ.საქართველოსი (ქართლის) და ამ მოვლენას IV ს-ში პქონდა ადგილი. თითქმის იგივე თარიღს ეიზიარებთ ნაშრომში ახალი არქეოლოგიური მასალების გან-

¹ ნ. ლომოური - ეგრისის სამეფოს ისტორია თბ., 1968, გვ.104.

² В.А.Лескинаძе - Оборонительные сооружения Севастополиса, СА, N1, 1966, с.210; სკაუზნიშვილი - გეოგრაფიკა, ტ. III, გვ.301-320.

³ Л.А.Мацулевич - Открытие мозаичного пола в древнем Питиунте. ВДИ, 1956, N4, с.147; Л.А.Мацулевич - Мозаики Бир-аль-Кута и Питунды. ВВР. XIX, 1961, с.140.

⁴ გ.წერეთელი - უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან. 1960, გვ.78.

ხილვისას. საერთოდ, ნ.ლომოურის აზრით, რომაული კულტურის რადიაცია დას.საქართველოში ძალზე ზედაპირული იყო და მას მოსახლეობის სიღრმეში არ შეუღწევია, რაც უდავოდ ანგარიშგასაწევია. ახ.წ.ად. I-IV სს. რომაული კულტურის გავლენა უფრო იგრძნობა მაღალი, არისტოკრატიული ფენების ყოფაში, მათ წეს-ჩვეულებებსა და ტანსაცმელ-მორთულობაში.

ამ თვალსაზრისით დიდ ინტერესს იწვევს დასავლეთ საქართველოს უნდოკაფური ძეგლი, რომელიც 1961 წ. გაითხარა ლანჩხუთის რ-ის სოფ.შუხუთში. მასალები ამ ძეგლის შესახებ გამოქვეყნდა „მაცნეში“¹. ესაა შეძლებული, მდიდარი პირის „ვილა“, საცხოვრებელი სახლის, აბანოს და სხვა ნაგებობებისაგან შემდგარი. თავისი აღნაგობითა და გეგმით ეს კომპლექსი არის ტიპური გვიანრომაული ხანის მდიდრული villa rustica. პ.ზაქარაია და ვ.ღვებინაძე ამ ძეგლს ახ.წ.ად. IV-V სს. ათარიღებენ². ნ.ლომოურის აზრით, ვინაიდან ზღვისპირა ქალაქებშიაც ამ დროს მნიშვნელოვანი რომაული მოსახლეობა საეარაუდო არაა, ეს აგარაკი უნდა ყოფილიყო ადგილობრივი მდიდარი ეგრისელის³ და თუ ეს ასეა, მაშინ შუხუთის კომპლექსი აშკარად მეტყველებს რამდენად ეზიარა რომაულ ყოფა-ცხოვრებას ეგრისის შემოღებული ზედა ფენა. ამ თვალსაზრისით ნიშანდობლივია ურეკში მდინარე სუფსის შესართავთან შემთხვევით აღმოჩენილი ახ.წ.ად. IV ს-ის ბოლოთი დათარიღებული მდიდრული სამარხის ინვენტარი, რომელიც ასევე ადგილობრივ ღიდეგულს უნდა ეკუთვნოდეს⁴.

1952 წლიდან წარმოებს ბიჭვინთის გვიანანტიკური ხანის ნაქალაქარის სისტემატური არქეოლოგიური შეს-

¹ П.П.Закарая, Б.А.Лехвинадзе - Археологические раскопки в селе Шухут. საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“, №1, 1966, გვ.120-135.

² იქვე - გვ.134.

³ ნ.ლომოური - ეგრისის სამეფოს ისტორია გვ.104.

⁴ В.А.Лехвинадзе - Богатое погребение конца IV века из Урски (Грузия). СА, N4, 1975, с.198-208, фото 1-8.

წავლა. ამ კვლევა-ძიების შედეგები ყოველ წელს განიხილება საქართველოში ჩატარებული საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი მიძღვნილ სესიებზე;¹ დაბეჭდილია რამდენიმე ნაკვეთის არქეოლოგიური გათხრის მეცნიერული ანგარიშები და ნაშრომები ცალკეულ საკითხებზე;² ამასთანავე, შესრულებულია რამდენიმე ნაშრომი ბიჭვინთაში მოპოვებული მდიდარი არქეოლოგიური მასალის ცალკეულ სახეობათა შესახებ (წითელლაკიანი კერამიკა, ამფორები, სამზარეულო კერამიკა, მინის ჭურჭელი, ლითონის სამკაული, მონეტები, მოზაიკა, კერამიკული ფილები და სხე).³

1975 წელს გამოქვეყნდა „დიდი პიტიუნტის“ პირველი ტომი. მასში დაბეჭდილია ბიჭვინთაში ოცი წლის მანძილზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები: მრავალრიცხოვანი შინასახმარი კერამიკა (სუფრისა და სამზარეულო ჭურჭელი), ამფორები, უმდიდრესი ნუმიზმატიკური მასალა და სხე.⁴

რომაული სამყაროსა და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის კულტურული ურთიერთობის ისტორიის საკითხები ზოგადად განხილულია „საქართველოს არქეოლოგიისა“ და „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოებში, აგრეთვე ცალკეული არქეოლოგიური მასალებისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში: ნუმიზმატიკური მა-

¹ სამეცნიერო სესიათა თეზისები და მოხსენებათა მოკლე შინაარსები საქართველოში ჩატარებულ საველე-არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებათა შესახებ, 1952 წ. მოყოლებული.

² О.Л.Мазулевич - Открытие мозаичного пола в древнем Питиунте. ВДИ, №4, 1956, М.146-153; ოღორთქიფანიძე - ბიჭვინთის წითელლაკიანი კერამიკის ძირითადი ტიპები და მათი დათარიღება (1954-1958 წწ.). „მაცნე“, №7, 1962, გვ.247; ქებერძენიშვილის, თყაუხჩიშვილის, რამიშვილის, გლორთქიფანიძის, ვლეკინაძის და სხვათა ნაშრომები.

³ ქ. ბრძენიშვილის, ნ.უგრელიძის, გ.დუნდუას, ლ.ასათიანის, რ.ფუთურიძის, გ.ლორთქიფანიძის, თ.თოფუას და სხვათა ნაშრომები.)

⁴ დიდი პიტიუნტი, I, თბ., 1975. აკად. ა. აფაქიძის საერთო რედაქცია

საღებო (დ.კაპანაძე, კ.გოლენკო, გ.დუნდუა, ი.ცუხიშვილი), გლიბტიკური ქეგლები (მარგ.გორთქიფანიძე), ანტიკური (რომაული ხანის) იმპორტული კერამიკა (რ.ფუთურიძე, ქ.ბერძენიშვილი, ნ. კილურაძე) და სხვ.

უკანასკნელი ხანის არქეოლოგიური აღმოჩენები საინტერესო მასალას ამჟღავნებენ საქართველოში და საერთოდ კავკასიაში უძველესი დამწერლობის არსებობის გამოსარკვევად.

დამწერლობის აკითხს ეხება გ.გორთქიფანიძე თავის ნაშრომში „X историч. древней Колхиды“ და აღნიშნავს, რომ ძვ.წ.აღ. V საუკუნიდან კოლხეთში ვრცელდება ბერძნული დამწერლობა და ბერძნული ხდება საერთაშორისო ურთიერთობის ენად.¹ ძველ კოლხეთში დამწერლობის არსებობისათვის საყურადღებოა ძვ.წ.აღ. IV-III სს. ავტორის პალეოგრაფიკული თხზულებიდან მომდინარე ცნობა, რომელსაც გადმოგვცემს ანონიმი ავტორი მითოგრაფიული ტრაქტატის ერთ-ერთ თავში: „ოქროს საწმისისათვის“. აქ ნათქვამია, რომ კოლხეთში დაცული იყო არა ოქროს საწმისი, არამედ ტყავზე ნაწერი წიგნი, რომელშიაც აღწერილი იყო ქიმიის საშუალებით ოქროს მიღების წესები. კოლხეთის ოქროს საწმისის ანალოგიური განმარტებაა შემონახული იოანე ანტიოქელთანაც (VII ს.) და ხეიდას (X ს.) ლექსიკონშიაც.²

აპოლონიოს როდოსელის ცნობილ სიტყვებზე, რომ კოლხებს „შენახული აქეთ თავიანთ მამათაგან ნაწერი კვირბები, რომლებზედაც მოგზაურთათვის ნაჩვენებია ზღვისა და ხმელეთის ყველა გზა და საზღვარი“ დაყრდნობით, ბოლო დრომდე ამ ცნობას კოლხეთში დამწერლობის არსებობის მაჩვენებლად მიიჩნევდნენ. თუმცა,

¹ Г.А.Лордкипанидзе - X историч. древней Колхиды. 1970, с.120-127.

² ა.ურუშაძე — ძვ.კოლხეთი არეონავტების თქმულებებში. თბ., 1964, გვ.150-151; ნ.ბერძენიშვილი, ივ.ჯავახიშვილი, ს.ჯანაშია — საქართველოს ისტორია. თბ., 1946, გვ.50-51.

არაფრის თქმა არ შეიძლებოდა თვით დამწერლობის ხასიათის შესახებ¹.

განიხილავს რა დასავლეთ საქართველოდან მომდინარე არქეოლოგიურ მასალას, გ.ლორთქიფანიძე თავის ნაშრომში „*Колхиды в VI-II вв. до н.э.*“ წერს, რომ კვირბების არსებობა არ მტკიცდება². დღეისათვის შედარებით აშკარაა, რომ კვირბებს რუკის მაგივრობის გაწევა შეეძლოთ და იქნებ ეს უძველესი ქართული რუკაც იყო იმავე დროს კოლხური დამწერლობის უძველესი ნიმუშიც.

გ.ლორთქიფანიძეს, მართალია, თავის შრომებში განხილული აქვს ბერძნული დამწერლობის გავრცელება დასავლეთ საქართველოში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, მაგრამ, როგორც თვითონ აღნიშნავს, „არისტარხის მონეტების მიხედვით თუ ეიმსჯელებთ, ბერძნული სახელმწიფო ენად რჩებოდა კოლხეთში პონტოელების ბატონობის შემდეგაც“³.

რომაული ხანის დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების შესახებ სპეციალური გამოკვლევა არ მოგვეპოვება, მაგრამ ზოგიერთი მკვლევრის ნაშრომებში დახასიათებულია ამ ხანის ეგრისის ტერიტორიაზე გავრცელებული ზოგიერთი რელიგიური კულტი⁴.

¹ ნ.ბერძენიშვილი, ივ.ჯავახიშვილი, ს.ჯანაშია — საქართველოს ისტორია. თბილისი 1946, გვ.52-53; აღ.ხიჭინავა — ძველი კოლხეთის კულტურის ისტორიიდან (კოლხური „კვირბების“ ადგილისათვის ქართული დამწერლობის ისტორიაში). ბათუმის პედაგოგიკის შრომები, ტ.3, 1953, გვ.81-101; აკ.ურუშაძე — ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებებში. თბ., 1964, გვ.151-168.

² Г.А.Лордкипанидзе - Колхиды в VI-II вв. до н.э. Тб., 1978, с.134.

³ Г.А.Лордкипанидзе - К истории древней Колхиды. с.127.

⁴ Т.Каухчишвили - Греческ. надпись на Сухумском святильнике. Труды АБИЛИ, XXVII, 1957, с.228.

ასევე განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ბიჭვინთაში 1960 წელს აღმოჩენილი ღიონისეს ბრინჯაოს სტატუეტი, რომელიც 1963 წელს გამოცდა რ.რამიშვილმა;¹ მან დაადასტურა, რომ ამ ხანის ბიჭვინთაშიც ერთ დროს პოპულარული ბერძნული მევენახეობა-მეღვინეობის ღმერთი ახ.წ.აღ. II-III სს-შიც არ კარგავდა თავის ძალას. რ.რამიშვილის ამავე ნაშრომში შესწავლილია იმავე წელს ბიჭვინთაში აღმოჩენილი მესაღურის ითიფალური ქანდაკება², რომელიც გეაროვნული წყობილების იდეოლოგიასთან და ნაყოფიერების კულტებთან არის დაკავშირებული.

ეხება რა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების საკითხს, გ.ღორთქიფანიძე თავის ნაშრომში „К истории древней Колхиды.“ აღნიშნავს, რომ „ელინისტურ ხანაში დასავლეთ საქართველოში მიმდინარეობდა ადგილობრივ და ბერძნულ კულტთა შერწყმის პროცესი. ასეთი სინკრეტიზმის კერებად უძველესად გვევლინებოდნენ კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქები. აქ გვერდიგვერდ შენდებოდა ბერძნული და კოლხური ტაძრები³. იგივე მდგომარეობა უნდა ყოფილიყო მომდევნო (რომაულ) ხანაშიც.

გ.ღორთქიფანიძე ნაშრომში ეხება ფლავიუს არიანეს მიერ მოხსენიებული ფაზისის ქალღმერთს. იგი წერს, რომ „ანალოგიურმა კულტებმა თავი იჩინეს საბერძნეთის მრავალ ადგილას და მცირე აზიაში და ამიტომ შემთხვევით არ აღუნიშნავს არიანეს მისი მსგავსება რეი-კიბელესთან. არიანე სრულებით არ ამტკიცებს იმას, რომ ფაზისას ქალღმერთი არის რეი-კიბელე, ის აღნიშ-

¹ რ. რამიშვილი — ბრინჯაოს ორი ქანდაკება ბიჭვინთიდან. მსკა III, თბ., 1963, გვ.133.

² იქვე, გვ.133.

³ Г.А.Лордкипанидзе — К истории древней Колхиды. Тб., 1970, с.127.

ნაეს მხოლოდ გარეგნულ მსგავსებას“.¹ და აქვე აღნიშნავს, რომ „ხაიშის განძზე გამოსახული ფრინველთა სკულპტურული გამოსახულების მოტივი დაკავშირებული იყო ღმერთების დიდი ღედის კულტთან“². ძველი კოლხების რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს ეხება აგრეთვე გ.ლორთქიფანიძე თავის მეორე მონოგრაფიაში „Колхиды в VI-II вв. до н.э.“, რომელიც 1978 წელს გამოქვეყნდა. 1984 წელს კრებულში „საქართველო და აღმოსავლეთი“ დაიბეჭდა გ.ლორთქიფანიძის ნაშრომი „ანტიკური ხანის საქართველოს კულტურის ისტორიისათვის (იდეოლოგია, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები)“, სადაც ავტორმა განხილული აქვს ანტიკური ხანის ასტრალური კულტები წერილობითი წყაროებისა და ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით. მისი აზრით, ანტიკური ხანის ქართულ წარმართულ პანთეონში განსაკუთრებული ადგილი ჰქონდა მიჩენილი წყლის კულტებსაც. ავტორის აზრით, ახ.წ.აღ. I-II სს-ებში პირადი საკუთრების აღმნიშვნელ გემმიან ბეჭდებზე – საბეჭდავებზე ამოტვიფრული ბერძნულ-რომაული პანთეონის ღვთაებები: ზევსი, პელიოსი, ათენა-პალადა, ტიხე-ფორტუნა და სხვ., იკონოგრაფიულად ადგილობრივ კულტებს შეერწყნენ, რადგან ბეჭდებზე გამოსახული ღვთაებები მათი მფლობელების მფარველად ითვლებოდნენ.³ ავტორი დაასკენის, რომ, მართალია, ქრისტიანობამ გაანადგურა ძველი წარმართული კულტურა, მაგრამ მთლიანად მისი უკუგდება ვერ შეძლო. ამა თუ იმ სახით ის მაინც აირეკლა მომდევნო ხანის ქართულ სასულიერო თუ საე-

¹ Г.А.Лордкипанидзе - К истории древней Колхиды. с.128.)

² იქვე, გვ.127.

³ გ.ლორთქიფანიძე. – ანტიკური ხანის საქართველოს კულტურის ისტორიისათვის (იდეოლოგია, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები). კრ. „საქართველო და აღმოსავლეთი“, 1984 წ., გვ.174.

რო მწერლობაში, ფილოსოფიურ აზროვნებაში, ხელოვნებაში და მთელ რიგ სხვა დარგებში.

ანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოში დაკრძალვის წესის, სამარხთა ტიპების, მათი გაერცვლების ანალოგიების შესახებ მნიშვნელოვანი ნაშრომი გამოაქვეყნეს ნ.კილურაძემ და გ.ლორთქიფანიძემ 1974 წლის ჟურნალ „ციცკარის“ მე-5 ნომერში. ადრეანტიკურ და ელინისტური ხანის ძეგლებთან ერთად ამ ნაშრომში განხილულია რომაულ ეპოქის მასალებიც.¹ გამოყოფილია ამ პერიოდის დას.საქართველოში გაერცვლებული დაკრძალვის წესის 4 ტიპი. ნაშრომში გამოთქმულია აგრეთვე აზრი იმის შესახებ, რომ რომაულ ხანაში დას. საქართველო ახლო მონათესავე ტომებით იყო დასახლებული და მათთან დაკრძალვის მსგავსი წესები იყო გაერცვლებული, თუმცა არ გამოირიცხავს სოციალურ ასპექტსაც; უფრო მეტიც, შემდგომში ბიჭვინთის სამაროვნის მაგალითზე, გ.ლორთქიფანიძე სამარხთა მრავალფეროვნებას სოციალური ასპექტით ხსნის². 1991 წელს გამოვიდა გ.ლორთქიფანიძის ნაშრომი „ბიჭვინთის ნაქალაქარი“. მონოგრაფიაში განხილულია ანტიკური ხანის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საქალაქო ცენტრის პიტიუნტის ისტორია ახ.წ.ად. II-VI სს-ებში. ნაშრომი ემყარება წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური გათხრების (რომელიც 1974-1991 წწ. მიმდინარეობდა მისივე ხელმძღვანელობით) ანალიზს. დამტკიცებულია, რომ ისევე როგორც დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი, პიტიუნტი რომაულ ეპოქაში შედიოდა პროვინცია კაპადოკიის შემადგენლობაში და მისი თავდაცვითი ნაგებობების მშენებლობაში

¹ ნ.კილურაძე, გ.ლორთქიფანიძე – დასავლეთ საქართველოს ანტიკური ხანის ძეგლების შესწავლის ისტორიიდან. „ციცკარი“, №5, 1974, გვ.145.

² გ.ლორთქიფანიძე – ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ., 1991, გვ.157.

მონაწილეობა მიუღია XV ლეგიონს. ახ.წ.ად. IV ს-ის პირველ მეოთხედში აქ არსდება საეპისკოპოსო კათედრა. გარდა ამისა, აღნიშნულ მონოგრაფიაში დაწვრილებით არის განხილული ქალაქის ეკონომიკის, ფულადი მიმოქცევის, პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების რიგი ასპექტები¹.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანია აღნიშნული მონოგრაფიის ბოლო თავი, სადაც საუბარია დაკრძალვის წესებსა და სამარხთა ტიპებზე, აგრეთვე, ბიჭვინთის სამაროვანზე აღმოჩენილ ადრექრისტიანულ სტელაზე.

გ.ლორთქიფანიძე ბიჭვინთის სამაროვანზე გათხრილ სამარხებს ყოფს რვა ტიპად: 1. ორმოსამარხები, 2. ხსნარიანი (ღულაბიანი), 3. კრამიტსამარხები, 4. აგურსამარხები, 5. ამფორასამარხები, 6. კონგლომერატის კედრებით ნაშენი, გეგმაში ოთხკუთხა სამარხები, ორმოსამარხები, 7. კონგლომერატი და ლოდებით ნაგები გეგმაში მრგვალი ე.წ. ჭასამარხები, 8. კრემაციული ორმოსამარხები. ეიზიარებთ გ.ლორთქიფანიძის მიერ სამარხთა ტიპების დაყოფას და ნაშრომშიც დასაფლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე რომაულ ხანაში გაერცელებულ სამარხთა ტიპებიდან გამოვყოფთ ცხრა ტიპს, ბიჭვინთის სამარხთა ტიპებს ემატება ეგრისის შიდა რაიონებში ადრე გამოვლენილი ქვეერსამარხები. ის, რომ პიტიუნტს, ისევე როგორც ბერძნულ-რომაულ სინქრონულ ნეკროპოლებს, ახასიათებს სამარხეული ტიპების ერთგვარი მრავალფეროვნება, გ.ლორთქიფანიძის აზრით, ამ შემთხვევაში, უპირატესად, სოციალური ასპექტით უნდა აიხსნას და არა მაინცდამაინც გარდაცვლილთა ეთნიკური სხვაობით, რაც უდავოდ მართებულია.

---

¹ გ. ლორთქიფანიძე — ბიჭვინთის ნაქალაქარი. 1991 წ.

რაც შეეხება ბიჭვინთის სამაროვანზე აღმოჩენილ ადრექრისტიანულ სტელას, გ.ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, რომ სტელის დამამზადებელ და შემეკეთ ხელოსანს განსაზღვრული სავსებით გასაგები მისწრაფება უნდა ექონოდათ. მისი აზრით, წარმართებისაგან უნდა დაემაღლათ, დაეცვათ ჯვარი – ქრისტიანული სიმბოლიკა, თავისი იდეით დაკავშირებული ქრისტეს მოწამეობრივ სიკედილთან. სტელაში ჩასმული რკინის ჯვარს გ.ლორთქიფანიძე მცირეაზი „ლი და სხვა ანალოგიების საფუძველზე ახ.წ.ად. IV ს-ით ათარილებს¹.

გარდა ზემოთ აღნიშნული მასალებისა, გ.ლორთქიფანიძეს განხილული აქვს აღნიშნულ მონოგრაფიაში რიგი სხვა საკითხები, დაკავშირებული ეგრისის (ლაზიკა) სამეფოს მოსახლეობის ყოფასა და კულტურასთან, რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან და ა.შ., რომელთაც უფრო დაწვრილებით ქვემოთ შევხებით.

გამოქვეყნებული მასალების განხილვით გვექმნება იხეთი შთაბეჭდილება, რომ დასავლეთ საქართველოსა და რომის იმპერიას ამ პერიოდისათვის ღიდი კონტაქტები ექონოდათ არა მარტო ეკონომიკის, არამედ კულტურის სფეროშიც. დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილია რამდენიმე ეპიგრაფიკული წარწერა, გრაფიტი და ღიძინტოები; გვაქვს ამ პერიოდის რომაული კულტურისათვის დამახასიათებელი ძეგლისა და ბრინჯაოს სტილოსების უამრავი ნიმუში, აღმოჩენილია სამეფლნეები და სხვ. ღღემდე არსად თქმულა მათი დანიშნულების, ფორმების და ტიპების შესახებ, წერის ტექნიკაზე; ხდება ბერძნულ-რომაული ღვთაებების შერწყმა ადგილობრივ ღმერთებთან, დაკრძალვის წესებში თავს იჩენს ახალი ელემენტები; ეკრძოდ, დასაკრძალავ ინვენტარში წამყვან ადგილს იჭერს მინის ჭურჭელი; ყურადღებას იპყრობს სა-

¹ გ.ლორთქიფანიძე – დასახ.ნაშრომი, გვ.155.

მარხთა მრავალფეროვნება, ეს საკითხი დღემდე ყველაზე რთულ სადავო საკითხად რჩება.¹ არ არის გარკვეული, თუ რით არის გამოწვეული სამარხთა ტიპების მრავალფეროვნება, რომელიც ახასიათებს საერთოდ გეიანანტიკური ეპოქის რომაულ სამყაროს.² არ ვიცით რა არის აქ მთავარი – სოციალური ასპექტი, რელიგიური თუ ეთნიკური სხვაობანი.

ამრიგად, დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ახ.წ.ად. I-IV სს. ნივთიერი და სულიერი კულტურის ძეგლები გეაძლევენ საფუძველს შევისწავლოთ რომისა და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ურთიერთობის კონკრეტული შედეგები; გაეარკვიოთ ეგრისის „რომანიზაციის“ მასშტაბები.

---

¹ А.Иованович - Римские некрополи на территории Югославии. Белград, 1984, с.7-25.

² იქვე, გვ.24.

მე. ვერისის (ლაზიკა) სამეფოსა და ჩრდილს მდებარის
პოლიტიკურ-საქონლო-სა
ეროვნო-საქონლო პირობა. I-IV სს.

დასავლეთ ქართულ-რომაული კულტურული ურთიერ-
თობანი წაისახა ზანგრძლივი პოლიტიკურ-ეკონომიკური
კონტაქტების საფუძველზე, რომელიც ძვ.წ.ად. I ს. იწყე-
ბა და რამდენიმე ეტაპს მოიცავს. პირველი ეტაპი იწყება
ძვ.წ.ად. 55 წ., როდესაც რომაელები პირველად შემოვიდ-
ნენ კოლხეთში მითრიდატეს ბრძოლებთან დაკავშირე-
ბით (ტაბ. I). აღნიშნულ ეტაპზე რომაელთა ძალაუფლე-
ბა კოლხეთზე ზედაპირული ხასიათისა იყო, ეინაიდან
ამ დროს რომაელებს აქ არ შეუცვლიათ არსებული წეს-
წყობილება, ადგილობრივი კანონები და არც გარნიზონი
ჩაუყენებიათ. პომპეუსმა კოლხეთის მმართველად დანიშ-
ნა ადგილობრივი დიდებული, თავისი ერთგული მოკავ-
შირე არისტარქე და იმავე წელს თავისი ლეგიონებით
აღბანეთში გადავიდა. არისტარქე შესაძლებელია იმ
ერთ-ერთი სკეპტუხთაგანია, რომელიც თავიდანვე პომპე-
უსის მხარეზე გადასულა¹. მართალია, ზოგიერთ წყა-
როში არისტარქე მეფედ არის დასახელებული, მაგრამ
თვითონ, ეტყობა, მეფედ არ აღიარებდა თავის თავს,
რადგანაც არისტარქეს სახელით მოჭრილ მონეტებზე,
რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწიეს, იგი აქვს კოლხიდოს²,
კოლხეთზე ზემდგომად ანუ ეთნარქად იხსენიება. ჩვენ
არ ვიცით ზუსტად რამდენი ხანი გრძელდებოდა არის-
ტარქეს მმართველობა - მისი მონეტა მოჭრილია 52
წელს, ხოლო 48 წლის ამბების შემდეგ (ფარნაკესა და
მითრიდატე VII შემოსევები) ის ცოცხალი აღარ უნდა
იყოს. სულ მალე ძვ.წ.ად. 48 წ. კოლხეთს პონტოს მეფე

¹ ნ.ლომოვი - ეგრისის სამეფოს ისტორია თბ., 1968, გვ.2;
Г.А.Лордкипанидзе - Некоторые вопросы истории Колхи-
ды II-I вв. до н.э., "Магис", 1965, N2 с.129.

ფარნაკე II დაეპატრონა, ამის შემდეგ, ეიდრე ძე.წ.ად. 47 წ. დროებით შეწყდა აღნიშნულ ქვეყნებს შორის ურთიერთობა. ძე.წ.ად. 47 წელს იულიუს კეისარმა ზელესთან მომხდარ შეტაკებაში ადვილად სძლია ფარნაკეს და კოლხეთი კვლავ რომაელთა ხელში გადავიდა¹.

კოლხეთი არისტარქეს შემდეგ აღარ წარმოადგენდა ერთიან ქვეყანას, ზღვისპირეთი რომის პროვინცია პონტოსა და შემდეგ კაპადოკიის შემადგენლობაშია. რომისა და ეგრიპის ურთიერთობის ახალი ეტაპი იწყება მას შემდეგ, როდესაც კოლხეთი რომაელებთან ვასალურ დამოკიდებულებაში მყოფ პოლემონების პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა. სწორედ ამ დროს, აეგუსტუსის ეპოქაში რომაელებმა იმპერიის შესასვლელი საზღვრების მისადგომების დაცვის მიზნით კოლხეთის ზოგიერთ ზღვისპირა პუნქტში თავიანთი გარნიზონები ჩააყენეს და შემდგომ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი უშუალოდ რომის იმპერიის შემადგენლობაში შეიყვანეს. ცხადია, ამ პოლიტიკურმა ფაქტორმა რომისა და დასავლეთ საქართველოს კულტურულ კონტაქტებს ახალი იმპულსი მისცა, ხოლო ნერონის ეპოქიდან ეს ურთიერთობანი კიდევ უფრო განმტკიცდა და გაფართოვდა; რომაული კულტურის ზეგავლენაც ამ დროიდან უფრო ნათლად შეიმჩნევა; იგი შეეხო ნივთიერი და სულიერი კულტურის თითქმის ყველა სფეროს, განათლება იქნება ეს თუ ქალაქთმშენებლობის პრინციპები (არქიტექტურა, ხელოსნობა), რწმენა-წარმოდგენები (დაკრძალვის წესები) და სხვ. როგორც ცნობილია, ახ.წ.ად. 63 წელს რომმა გააუქმა მარიონეტული ვ.წ. პოლემონის პონტოს სამეფო და თავის პროვინციად აქცია. მისი ყოფილი დედაქალაქი ტრაპეზუნტი შავიზღვისპირეთის ამ რეგიონში რომაელთა ძლიერების დასაყრდენად იქცა, პოლემონის პონტოს ბედი ეწია მის შემადგენლობაში

¹ გ. მელიქიშვილი — საქართველო ახ.წ. I-III სს-ში. სპ. ტ. I, თბ. 1970, გვ.55ს; ს.ლომსოური — პომპეუსის თავდასხმა იბერიაზე „ძველას მეცობარი“, 27/28, თბ. 1971, გვ.29-33.

მეოფ კოლხეთსაც, უფრო ზუსტად, მის ზღვისპირეთს.¹ 63 წელს იგი სერონის ბრძანებით პონტოსთან ერთად გალატიის პროვინციის შემადგენლობაში მოექცა. 72 წლიდან დომიციანეს მმართველობამდე კოლხეთი შედიოდა „კაპადოკიის სისტემაში“, რომელიც აერთიანებდა კაპადოკიისა და გალატიის პროვინციებს, ხოლო ამის შემდეგ ცალკე ჩამოყალიბებული კაპადოკიის ნაწილად გვევლინება².

პონტოს სამეფოს გაუქმებამ და მისი კოლხეთთან ერთად რომის პროვინციად გამოცხადებამ და, შესაბამისად, ფართო მასების ექსპლოატაციის გაძლიერებამ, როგორც ჩანს, ადგილობრივ მოსახლეობაში მღელვარება გამოიწვია. პონტოში მოხდა აჯანყება (ანიკეტის)³, რომელშიც კოლხური ტომები იღებდნენ მონაწილეობას. აჯანყება დამარცხდა და ანიკეტი შეპყრობილ იქნა, მაგრამ, ჩანს, ამ დროიდან რომის გავლენა შესამჩნევად შესუსტდა კოლხეთზე. ევსევისა და ფესტუსის ცნობით, ტრაიანეს თავის ქვეშევრდომობაში მიუღია კოლხები 89 წელს, რომლისაგან განთავისუფლება უნდა მომხდარიყო დომიციანეს დროს (82-96 წწ.).⁴ ელინისტური ხანის კოლხეთის სამეფოს ნაცვლად ახ.წ.ად. II ს-ში დასავლეთ საქართველოში უკვე ჩამოყალიბებულია ცალკეული სამეფო-სამთავროები. არიანეს ცნობით, ეს სამთავ-

¹ А.И.Амиранашвили - Иберия и римская экспансия в Азии. ВДИ, N2, 1938, с.71.

² გმელიქიშვილი - ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა ახ.წ. I ს-ში ლაზთა სამეფოს წარმოქმნა და განმტკიცება საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, გვ.538.

³ А.И.Болтунов - Восстание Аникета. ВДИ, N2, 1939, с.57-67; Г.А.Меликишвили - К истории Грузии ..., с.396; ს.ჯანაშია - შრომები. ტ.I, 1949; გვ.184; ნ.დომოიური - დასახ.ნაშრომი, გვ.210-218.

⁴ მ.ინაძე - არტიკური ხანის საქართველოს ისტორიისათვის (ყვარყვარა არიანე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ). საქართველო დიხსერტაცია, თბ., 1953, გვ.61.

როები: პენიოხებისა და მაკრონების სამეფო, ღაზების სამეფო, აფსილების სამეფო, აბაზგებისა და სანიგების სამთაუროები. არიანე მათ მეფეებსაც ასახელებს და აღნიშნავს, რომ მათ მეფობა რომის იმპერატორისაგან აქვთ მიღებული, გარდა აფსილთა მეფისა, რომელმაც იულიანეს ტრაიანესგან მიიღო მეფობა, ღანარსენს კი — ადრიანესაგან. რომაელებს ზღვის სანაპიროზე აუგიათ ციხეები, სადაც თავისი ჯარები იდგნენ, ქვეყნის შიდა რაიონებზე კი ხელა არ მიუწვდებოდათ. ეს ციხეები იყო რომაელთა გავლენის შენარსუნებისა და იმპერიის საზღვრების უშიშროების დაცვის საშუალება¹ როგორც ვხედავთ, კოლხეთის ზღვისპირეთში რომაული გარნიზონები იდგნენ. ციხესიმაგრეებია (Castellum-ები) აფსაროსში, ფაზისში, სებასტოპოლისში,² ახ.წ.ად. II ს-ის მეორე ნახევრიდან პიტიუნტშიც (ტაბ. II). მოათავსა რა იქ საეკლესიო ეპისკოპოსოები, ღვთისმეტყველი ნაწილები, რომი, ცხადია, ისახავდა გარკვეულ კონკრეტულ სამხედრო და პოლიტიკურ მიზნებს, მათი მეშვეობით სურდა კონტროლისათვის დაემორჩილებინა დასავლეთ საქართველო და უზრუნველყო საზღვაო კომუნიკაციების უსაფრთხოება. ცხადია, ადგილობრივი მოსახლეობა არ იყო იზოლირებული მათგან, რაც ყოველდღიურ სავაჭრო-ეკონომიკურ და ყოფით კონტაქტებში გამოიხატებოდა. რომსა და კოლხეთს შორის ასეთი ურთიერთობა უცვლელი რჩება ადრიანეს სიკედილის შემდეგაც. იულიუს კაპტოლანის ცნობით, ღაზების მეფე ბაკური ადრიანეს მომდევნო იმპერატორს ანტონინე პიუსს დაემტკიცებია ტახტზე, მაგრამ კოლხებს ამგვარი დამოკიდებულებისაგან ერთხანს კელაჲ დაუდწვევიათ თითქოს თავი. შემდეგ ხანებში დასავლეთ საქართველოს დამოკიდებულება საიმპერიო ადმინისტრაციისაგან უფრო ხშირად ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. ეს, ერთი მხრივ,

¹ ფლავიუს არიანე — მოგზაურობა შავი ზღვის ვარშემო (მთარგმნ. კეჭუყმაძე), თბ., 1961, გვ. 43.).

² იქვე, გვ. 41

რომის პოზიციების შესუსტებასთანაც ჩანს დაკავშირებული, მეორე მხრივ კი, თვით კოლხეთში მიმდინარე სახელმწიფოებრივ კონსოლიდაციის პროცესთან, რომლის შედეგადაც იწყება ზემოხსენებული სამეფო-ხამთაეროების პოლიტიკური გაერთიანება.¹ ბიჭვინთაში აღმოჩენილი ლათინური წარწერების გაშიფვრამ² გვჩვენა, რომ უკვე ახ.წ.ად. II ს-ის მეორე ნახევრიდან უნდა დაწყებულიყო პიტიუნტის საფორტიფიკაციო ნაგებობების მშენებლობა, ხოლო ახ.წ.ად. II-III საუკუნეების მიჯნაზე ის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქია მთელს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში³. მართალია, ძირითადი სამუშაოები ციხე-ქალაქის მშენებლობისა ახ.წ.ად. II ს-ის ბოლოსა და ახ.წ.ად. III ს-ის დასაწყისზე მოდის, მაგრამ სამშენებლო სამუშაოები და ქალაქური ცხოვრების ახალი აღმავლობა აქ ახ.წ.ად. II ს-ის შუა წლებიდან უნდა დაწყებულიყო. ახ.წ.ად. II ს-ის ბოლოსა და ახ.წ.ად. III ს-ის დასაწყისით თარიღდება რომაული სადარაჯო კოშკი ინკიტის ტბასთან.⁴ ახ.წ.ად. II-III სს-ების ფენებშია აღმოჩენილი აგრეთვე კერამიკული ფილების ფრაგმენტები ლათინურწარწერიანი დამკით LEG.[I.E] GXV, [LE] GXV. ასეთი სამი ფილაა აღმოჩენილი, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ პიტიუნტში იდგა XV რომაული ლეგიონის რჩეული ნაწილი⁵, შესაძლოა ერთ კოორტაზე მეტი - 400-600 ჯარისკაცი.

¹ მინაძე - ანტიკური ზანის საქართველოს ისტორიისათვის გვ.63.

² M.Speidel and T.Todua. Three inscriptions from pityus on the Caucasus frontier. Dem Saalburg jahrbuch 44. 1988, Mainz am rhein. p.56-58.

³ М.П.Икедзе - Причерноморские города древней Колхиды. Тб., 1968, с.249; ააფაქიძე - დიდი პიტიუნტი, I, გვ.61.

⁴ ოლარტიყაიძე - ინკიტის ტბის რაიონში ნატარებული არქეოლოგიური გათხრების წინასწარი ანგარიში. მსკა ტ.3, 1963, გვ.97.

⁵ Н.Кигурадзе, Г. Лордкипанидзе, Т.Тодуа - Клеппа XV легиона из Пицундского городища. ВДИ, 1967, №2, с.88-89.

პიტიუნტის ჩართვა კოლხეთის სანაპიროზე მდებარე რომაული პუნქტების ე.წ. ლიმესის სისტემაში უეჭველია იმპერატორ სეპტიმიუს სევერუსის (193-211) დროს¹. პროკოფი კესარიელს ეჭვი არ ეპარებოდა იმაში, რომ პიტიუნტი ლაზების მიწა-წყალში, მის შემადგენლობაში შედიოდა (PC. BP. II, 29). ლაზები კი თავის მსრივ ფორმად ღურად რომაელთა ქვეშევრდოებად ითვლებოდნენ, მაგრამ მათ ვეალებოდათ ზღვისპირა გარნიზონებთან ერთად იმპერიის მიხადვომების დაცვა. ამგვარად, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი და შიდა რაიონებიც ერთიან სტრატეგიული ზონაა და რომაელთა გარკვეული ინტერესების სფეროს შეადგენდა. სწორედ ამ ფონზე უნდა განვიხილოთ გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოსა და რომის იმპერიის კონტაქტები ახ.წ.ად. I-IV სს.

ზემოთ აღნიშნული ციხე-ქალაქები ფასისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი თავისი სასიათით არსებითად განსხვავდებოდნენ კლასიკური და ვლინისტური ხანის ამავე ქალაქებისაგან; თუ ამ პერიოდის ქალაქები იყო ძირითადად სავაჭრო-ეკონომიკური დანიშნულების, მათ შორის კოლხეთის სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრები, რომაულ ხანაში ამ ციხე-ქალაქების ძირითადი ფუნქცია პირველ ეტაპზე მაინც ძირითადად სამხედრო სტრატეგიული დანიშნულებაა; აქ მდგომი რომაული გარნიზონები უზრუნველყოფდნენ ნაოსნობის უსაფრთხოებას შავი ზღვის აუზში და აკონტროლებდნენ დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებას. გვიანელისტური ხანის აღნიშნული ქალაქები ეკონომიკურად განაზავდნენ, რომაელების მიერ კეზულ ხიმაგ. ეებს ჯერ არ ძალუძდათ მათი აღორძინება.

რომისა და ეგრისის პოლიტიკური ურთიერთობა ახ.წ.ად. III-IV საუკუნეებში რთული და წინააღმდეგობრივი იყო. მართალია, რომმა მიიტაცა ქვეყნის ზღვისპირა

¹ Н. Ломоуха - Грузино-римские взаимоотношения. Тб., 1981, с. 242.

რეთი, მაგრამ შიდა რეგიონების დაპყრობისათვის საკმარისი ძალები აქ არ ყოფილა თავმოყრილი. რომი ცდილობდა ახლო ურთიერთობა ქქონოდა ადგილობრივ ზედა ფენასთან, რასაც სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობათა გაძლიერებით თუ მიაღწევდა. ახ.წ.აღ. III ს-ში განსახლებული ცვლილებები მოხდა დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. იწყება ჩრდილოეთის ტომთა შემოსევა და ბრძოლა მათ წინააღმდეგ. ახ.წ.აღ. III ს-ის 70-იან წლებამდე შავი ზღვის სანაპიროებზე ბატონობდნენ გოთები. ახ.წ.აღ. III ს-ის შუა ხანებში კოლხეთის სანაპიროზე გოთების თავდასხმების შესახებ მოგვითხრობს V ს. მეორე ნახევრის ავტორი ზოსიმე თავის „ახალ ისტორიაში“.¹ გოთებთან ომს რომაელები რამდენიმე წელიწადს მოუწინეს და მხოლოდ იმპერატორმა პრობუსმა (276-282) შეძლო მათი შემორიგება, ნეიტრალიზაცია. როგორც ცნობილია, ახ.წ.აღ. III ს-ის ბოლოს რომის იმპერიის ცენტრი თანდათან აღმოსავლეთისაკენ ინაცვლებს და ამასთან დაკავშირებით იგრძნობა რომაელთა ადმინისტრაციის ერთგვარი გამტკიცება აღმოსავლეთ პროვინციებში. ამ დროიდან რომის ძირითად პოლიტიკურ მოქიშველ სასანური ირანი ხდება. ახ.წ.აღ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან აღმოსავლეთ რომის პოზიციები აღმოსავლეთში მნიშვნელოვნად შეირყა. ბიზანტიამ მნიშვნელოვანი მარცხი განიცადა ირანთან ბრძოლაში. 387 წ. საზავო ხელშეკრულებით სომხეთის ოთხი მეხუთედი ერგო ირანს, ხოლო ერთი მეხუთედი – რომს.² ასეთ ვითარებაში ბიზანტიის ხელისუფლებას აღმოსავლეთში სუსტ ეასაღზე უფრო ძლიერი მოკავშირე ესაჭიროებოდა და იგი იძულებულია არა მარტო შეურიგდეს ლაზეთის სამეფოს გაძლიერებას, არამედ ხელიც კი შეუწყო მის აღმავლობას და მხარი დაუჭიროს მის საგარეო პოლიტიკას. ის ლაზიკაში ცნობს ჩრდილო კავკასიიდან შემოჭრილი მომთაბარე

¹ გეორგიკა I, გვ. 266.

² ნ.ლომოური – ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 73.

ტომების (აღლანები, პუნები) მოწინააღმდეგე რეალურ ძალას. ამიტომ რომაელების მხარდაჭერით ახ.წ.ად. IV ს. ბოლოსათვის ღაზეთის (ეგრისი) სამეფო უკვე მთელ დასავლეთ საქართველოს აერთიანებს, მათ შორის აბაზგების სამთავროს. მისი ტერიტორია სამხრეთით მდ.ჭოროხის შესართავამდე ვრცელდებოდა, ხოლო ჩრდილოეთით მოიცავდა თანამედროვე აფხაზეთსა და მდ.ალბათიან სეანეთს.¹ ამგვარად, ახ.წ.ად. IV ს-ის ბოლო არის ღაზეთის სამეფოს განსაკუთრებული გაძლიერების ხანა. რეალურად ღაზეთის მეფე, მართალია, ბიზანტიის იმპერატორის ვასალია, მაგრამ, ჩანს, ეს დამოკიდებულება ფორმალურ ხასიათს ატარებდა, რადგან ღაზეთის ტერიტორიაზე ახ.წ.ად. IV საუკუნის ბოლოსათვის არხად არ იდგა რომაული ჯარი. ეს იყო პუნების შემოსევის შედეგი თუ ღაზეთის რეალური დაწინაურება, ყოველ შემთხვევაში, არ შეიძლება იმ ფაქტის უგულებელყოფა, რომელსაც პროკოფი კესარიელი პირდაპირ აღნიშნავს – ღაზები არც ხარკს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ რომაელებს, მათი ერთადერთი ვალდებულება იყო ჩრდილოეთის საზღვრების დაცვა მომთაბარე ტომთა შემოსევებისაგან. რეალური ისტორიული ვითარებიდან გამომდინარე, ეს ვალდებულება მთლიანად ემთხვეოდა ღაზეთის სამეფოს ინტერესებს.² მომთაბარე ტომთა შემოსევებისაგან სამეფოს ტერიტორიის დაცვაში, პირველ რიგში, თვით ღაზეთის სამეფოს ხელისუფალნი იყვნენ დაინტერესებულნი, რომელთა დედაქალაქი არქეოპოლისი თავისი გრანდიოზული და პირველხარისხოვანი ფორტიფიკაციით სრულიად შეესაბამებოდა აღმავალი ეგრისის სამეფოს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სტატუსს³.

¹ ხ.ჯანაშია – ეგრისის სამეფოს წარმოშობა შრომები, II, გვ.318; ამაზე მარცვლინე – გეოგრაფიკა I, გვ.130.

² პროკოფი კესარიელი – გეოგრაფიკა, II, 1934, გვ.126.

³ В.А.Текзинадзе – О древнейших оборонительных сооружениях Архсеполса-Нокаласскя СС, 1959, N2, с.195.

ასეთია ზოგადად და მოკლედ ის გზა, რომელიც გაი-
 არა კოლხეთის ყოფილმა სამეფომ ეგრისის სამეფოს ჩა-
 მოყალიბებამდე. მონათესავე, მაგრამ მრავალი სხვადას-
 ხეა ტომისაგან შემდგარი მოსახლეობა, რომელსაც უკვე
 აღარ აქვს საერთოსახელმწიფოებრიობა, ჯერ პონტოსა,
 ხოლო შემდეგ რომისაგან დაპყრობილი, ახერხებს ის-
 ტორიულ საზღვრებში კელაე ერთ სამეფოდ ჩამოყალი-
 ბებას. საჭიროა გამოვიკვლიოთ, თუ როგორი იყო კოლ-
 ხეთ-ეგრისის რომთან მრავალსაუკუნოვანი რთული პო-
 ლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთო-
 ბის კონკრეტული შედეგი; მოხდა თუ არა ეგრისის ე.წ.
 რომანიზაცია, რაც მსჯელობის დასაველეთის კულტურულ-
 ეკონომიკური მიღწევების მექანიკური გადაღება როდია.
 რომაული მაღალგანვითარებულ კულტურის თუნდაც
 ცალკეული ელემენტების დანერგვისათვის საჭირო იყო
 შესაბამისი ეკონომიკური და კულტურული დონე, საზო-
 გადოებაში უნდა არსებებოდა იმის მოთხოვნა, რომ
 აეთვისებინათ ბერძნულ-რომაული მწიგნობრობა, საზო-
 გადოების ორგანიზაციის პროგრესული ფორმები, ისტო-
 რიოგრაფიაში მიღებულია, რომ მითრიდატეს ომების შე-
 დევად დაკნინდა ზღვისპირა ქალაქების ეკონომიკა. ხში-
 რად მოჰყავთ პლინიუს უფროსის სიტყვები დიოსკურიის
 დაცარიელების და მის აღვილას სებასტოპოლისის მშე-
 ნებლობის შესახებ (Plin. NH, VI, 16). ამასთანავე, კარ-
 გად შენიშნა ლ.სანიკიძე რომაელების გამოჩენა დასავ-
 ლეთ საქართველოში, რომის ხელისუფლების სათავეში
 ახლად მოსული სოციალური ფენების ეკონომიკური
 გამდიდრების, ახალი ბაზრების, სავაჭრო გზების, ხალ-
 ხთა დატყვევების ნაყოფი იყო... ლაშქრობის მიზეზი და
 ინტერესები უპირატესად ეკონომიური ხასიათისა იყო¹.

მიუხედავად ამისა, ამ ხანის დასაწყისში დარღვეულ
 იქნა ის მშვიდობიანი თანაფარდობა, საგარეო ვითარება,
 რომელიც ელინისტური ხანის ბოლომდე არსებობდა
 კოლხეთში და ხელს უწყობდა ეკონომიკის აღმავლობა-

¹ ლ.სანიკიძე — პონტოს სამეფო თბ., 1956, გვ.194.

სა თუ ვაჭრობის განვითარებას. ჯერ შითრიდატესთან ომმა და შემდგომ რომის იმპერიის მიერ აღმოსავლეთის ქვეყნების დაპყრობამ გამოიწვია¹ ახ.წ.ად. I საუკუნეში დასავლეთ საქართველოს საგარეო ვაჭრობის შესუსტება და ელინისტური ქალაქების დაკნინება. რომაული სამხედრო ბანაკების, ბაზების მშენებლობამ აფხაზში, ფასისში, დიოსკურიასა და პიტიუნტში გამოიწვია საქალაქო ცხოვრების აღორძინება საქართველოს ზღვისპირეთში, რაც უპირატესად გამოწვეული უნდა ყოფილიყო შიდა ევრისთან საშუამავლო ვაჭრობის აღორძინების საფუძველზე. გარდა ამისა, რომაული გარნიზონების მომარაგება ხდებოდა მათი გარემომცველი რეგიონების ხარჯზე, რადგან ყველაფრის შემოზიდვა რომის მცირეაზიური პროვინციებიდან ეკონომიკური თვალსაზრისით გაუმართლებელი ჩანს. ეს გარემოება უწყობდა ხელს ადგილობრივი სახელოსნოების წარმოების ზრდას თუნდაც იმიტომ, რომ ადგილობრივი ნედლეულის ვატანისათვის საჭირო იყო იაფი ტარა: ქვეერები, ამფორები და სხვ. ასევე გაუმართლებელია სამშენებლო მასალების თუნდაც საზღვაო გზით შემოტანა, რადგან მთელ კოლხეთში ამ დროს დაწყებული ციხესიმაგრეთა მშენებლობა დიდად გაჭირდებოდა. ადგილობრივი ვაჭარ-ხელოსნების ხელში თავს იყრის გარკვეული კაპიტალი, რაც დასტურდება ეკის, სეფიეთისა თუ გერზეულის რომაული ვერცხლის მონეტების განპითავ. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ევრისში ახ.წ.ად. I-IV სს. მიმოქცევაშია რომაული ვერცხლის ფული, სპილენძის მონეტებს ადგილობრივი მოსახლეობა კელავინდებურად არ ღებულობდა.² მმართველი ზედა ფენაც დაინტერესებულია რომაელებთან საეაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების გაღრმავებით.

¹ პინაძე - ატიკური ზანის კოლხეთის ქალაქები. „მაცნე“, 1963, №3, გვ.150.

² Г.Дуидуз - Монетное дело и монетное обращение Грузии в античную эпоху. Автореферат докторской диссертации, Тб., 1982, с.42.

შუხუთში ფასისის შემოგარენში გათხრილი „ეილა რუს-ტიკას“ ტიპის სამოსახლარი, მოზაიკით შემკული აბანო და სხვა¹ მოწმობს, რომ აღგილობრივი არისტოკრატია კარგად იცნობდა რომაული ცხოვრების წესს და შეძლე-ბისდაგვირავდ ცდილობდა ფუფუნებით ეცხოვრა.

რომის იმპერიის, კერძოდ, მისი აღმოსავლური პრო-ვინციების ეგრისის (ლაზიკა) სამეფოსთან სავაჭრო-ეკო-ნომიკური ინტერესების მაჩვენებელია ის გარემოებაც, რომ რომაულ საგზაო რუკაზე, ე.წ. Tabula Peutingeriana-ზე, რომელიც ახ.წ.ად. IV საუკუნის მეორე ნახევარში რომაელი გეოგრაფოსის კასტორიუსის მიერ ყოფილა შედგენილი, საგანგებოდ აღნიშნულია დასავლეთ საქარ-თველოზე გამავალი სავაჭრო გზებიც. ერთი ასეთი სახ-მელეთო და საკაბოტაჟო საზღვ. ო გზა მიჰყვებოდა შავი ზღვის სამხრეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროს და აკავში-რებდა რომის აღმოსავლეთ პროვინციებს, კერძოდ, ტრა-პეზუნტს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიასთან. რუკაზე ეს გზა სებასტოპოლისთან (სოხუმთან) მთაერ-დება² (ტაბ. III). როგორც ჩანს, ძირითადად ზღვის მეშ-ვეობით და ამ სახმელეთო გზით უნდა გაეტანათ რომაე-ლებს დასავლეთ საქართველოდან სხვადასხვა ნედლეუ-ლი და შემოეტანათ თავისი სახელოსნოების ნაწარმი. ეს კი დიდად უწყობდა ხელს ეკონომიკის განვითარებას.

კასტორიუსის რუკაზე პიტიუნტი ნახსენები არ არის. რუკის მიხედვით, სებასტოპოლისიდან გზა სამსრეთისა-კენ ბრუნდებოდა და ქართლზე გავლით სომხეთის ქარ-ტაშატში ჩადიოდა: ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, ამ გზის ნაწილი დარიალის გავლით გადიოდა ჩრდ.კავკასი-აში³.

¹ Н.Закарая, В.Лехвинадзе - Археологические раскопки в сел. Шухути, „მატენი“, №1, 1965, გვ.120-135.

² გ. ლორთქიფანიძე - ბიჭვინთის ნაქალაქარი. გვ.15; ნ.ლომოური - ძველა საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის იმე ტ. IV, ნაკ. I, 1958, გვ.99.

³ ს.ჯანაშია - შრომები. ტ. I, გვ.47; ნ.ლომოური - ეგრისის სამეფოს ისტორია გვ.89.

4. ზ. კოციაძე

დასაქმეთ საქართველოს ჩრდილო კავკასიასთან დამაკავშირებელ ერთ-ერთ გზას VII ს-ის რავენელი ანონიმის „კოსმოგრაფიაც“ გვიჩვენებს; ანონიმი სებასტოპოლისთან კი არ წყვეტს ამ სანაპირო მაგისტრალს, არამედ აგრძელებს ტამანის ნახევარკუნძულზე მდებარე ქვერმონასამდე.¹ ამ რუკაზე პიტიუნტის არაღნიშვნა და ბოლო პუნქტად სებასტოპოლისის დასახელება ნიშნავს, რომ პუნების გამანადგურებელი თავდასხმის შემდეგ პიტიუნტი და მისი მეშვეობით ბოსფორის სამეფოსთან დამაკავშირებელი კომუნიკაციები პარალიზებულია. ამ ფაქტს აღიარებს ნუმიზმატიკური მასალაც. ახ.წ.ად. III ს-ის მეორე ნახევრიდან დასაქმეთ საქართველოს კავშირი ჩრდილო შავიზღვისპირეთთან საგრძნობლად კლებულობს². როგორც ჩანს, კასტორიუსის დროს პიტიუნტი მართლაც პარალიზებულია, სხვა შემთხვევაში იგი რუკაზე აუცილებლად დაიტანდა ამ პუნქტს, რადგანაც იგი იყო „უკიდურესი საზღვარი პონტოსა და რომაელთა სამფლობელოსი, უეფლურესი ბარბაროსების მეზობლად“, როგორც თეოდორიტე კვირელი აღნიშნავს³.

რუკაზე აღნიშნული ბოლო პუნქტის სებასტოპოლისის ძალზე საინტერესო ახლებური ლოკალიზაცია მოგვცა გ.გრიგოლიამ თავის ნაშრომში⁴. იგი აღნიშნულ სებასტოპოლისს აიგივებს თანამედროვე ციხისძირთან. გ.გრიგოლიას ეს ეერსია მომავალ არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას საჭიროებს. საგარეო ვატრობაში მდებარეობს ძირითადად ზღვისპირა ცენტრები – აფსაროსი, ფაზისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი და სხვ. რომაელთა კონტროლის ქვეშ ექცევა მდინარე ფაზისის სავატრო-სატ-

¹ ნ.ლომური – ეგრისის სამეფოს ისტორია გვ.79.

² Д.Г.Казанадзе - К вопросу об экономических связях Северного и Восточного Причерноморья в античную эпоху. с.151.

³ გეოგრაფიკა I, თბ., 1961, გვ.224.

⁴ გ.გრიგოლია – ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები. თბ., 1994, გვ.78-144.

რანზიტო მაგისტრალიც.¹ განსაკუთრებით გაცხოველებულ ხასიათს იღებს ამ ქალაქების ურთიერთობა შავი ზღვის სამხრეთ და ჩრდილო სანაპიროთა ცენტრებთან, აგრეთვე სამოსთან და პერგამთან,² რის შედეგადაც აქ დიდი რაოდენობით შემოდის წითელლაკიანი კერამიკა, მინის ჭურჭელი, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები (ზეითუნის ზეთი) და სხვ. ამასთან დაკავშირებით ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ წითელლაკიანი კერამიკა უმთავრესად ეგრისის ზღვისპირა ზოლში გვხვდება.³ შიდა რაიონებში კი ნაკლებად არის გავრცელებული. როგორც ჩანს, წითელლაკიან კერამიკაზე, ვერცხლისა და ბრინჯაოს თასებზე და სხვ. მხოლოდ შეკლებულ ფენებს მიუწევდებოდათ ხელი, მოსახლეობის ფართო მასები კი ტრადიციული, ადგილ ბრივი ხელოსნური ნაწარმით კმაყოფილდებოდნენ.

§2. ქრისტიანობის გავრცელება ნანახევრებში

რომაულ სამყაროსთან მჭიდრო პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთკავშირის შედეგად უნდა მივიჩნიოთ ქრისტიანული იდეოლოგიის გავრცელება დასავლეთ საქართველოში. ახ.წ.ად. I საუკუნიდან რომის იმპერიის ცალკეულ დასახლებულ პუნქტებში, უპირატესად ქალაქებში, იქმნებოდა ქრისტიანული თემები და საზოგადოებანი. ისინი იკრიბებოდნენ ერთად სააღსარებოდ, სალოცავედ, სატრაპეზოდ, ერთურთისადმი დასახმარებლად

¹ მინაძე — სავაჭრო ურთიერთობათა ისტორიიდან ძველ კოლხეთში კავკასიურ-აზღოაღმოსავლური კრებული, №11, 1962, გვ.121

² რეფუტურიძე — გეიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, გვ.70.

³ იქვე — გვ.74; ნ.ლომთაძე — ეგრისის სამეფოს ისტორია გვ.56.

და მხარდასაჭერად, კავშირი იმპეზოდან ცალკეულ ქალაქთა ქრისტიანულ თემებს შორის და მთელი იმპერია „ქმათა ქრისტეს მიერთა“ თემობრივი ქსელებით იფარებოდა.¹ ქრისტიანულ თემთა მასობრივმა გაერთიანებებმა საფუძველი დაუდეს უმსხვილესი რელიგიური ორგანიზაციის, ეკლესიის წარმოშობას. ახ.წ.ად. II ს-ის ბოლოსათვის ქრისტიანობა მთელი რომის იმპერიას მოედო. ჩანს გამოჩენისას არც ევროპის წარმოადგენდა, მით უმეტეს, რომ მისი ზღვისპირეთი აღმინისტრაციულად პროვინცია კაპადოკიის შემადგენლობაში შედიოდა და რომლის ქალაქები დასავლეთ ქრისტიანების გადასახლების ადგილად ითვლებოდა. შემდგომში ინტენსიურ პოლიტიკურ, სავაჭრო-ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობას მოჰყვა ქრისტიანობის გაერცვლება დასავლეთ საქართველოში. ქრისტიანობის ოფიციალურად ცნობას დასავლეთ საქართველოში, ლაზიკასა და აბაზგიაში IV ს-ში² წინ უძღოდა სამსაუკუნოვანი ტრადიცია ახალი იდეოლოგიის გაერცვლებისა. ახალი რელიგიის გაერცვლების ცენტრებს დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ქალაქები წარმოადგენდნენ; მათ დამცველ გარნიზონებში ფარულად ბევრი მისდევდა ქრისტეს მცნებას, რაც დასტურდება ბიჭვინთის ნაქალაქარზე აღმოჩენილ წითელლაკიან კერამიკაზე დატანილი და ახ. წ. ად. III-IV სს-ების ფენებში აღმოჩენილი რკინისა და ერცხლის ჯერებით. დასავლეთ საქართველოში ახ.წ.ად. I ს-ში ქრისტიანული ტრადიციით მოღვაწეობდნენ მოციქულები ანდრია პირველწოდებული, სიმონ კანანელი, რომლებიც ქადაგებისათვის აქაურ თემებს უნდა მოეწვიათ. ამას იხანავე, როგორც აღენიშნეთ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ქრისტიანთა გადასახლების ადგილს წარმოადგენდა.

დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გაერცვლებისა და სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შესა-

¹ ლ.სანიკიძე — რაზმის იმპერია (პრინციპატი). თბ., 1969, გვ.129.

² Н.Ю.Ломоурн - Грузино-римские взаимоотношения. Тб., 1951, с.291.

ხეზ ქართულ (არამარტო ქართულ) ისტორიოგრაფიაში ჩამოყალიბებულია ორი თეალსაზრისი. ივ.ჯავახიშვილი¹, ს.ჯანაშია,² ნ.მარი,³ კორ. კეკელიძე⁴ და სხვ.⁵ თვლიან, რომ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება დასავლეთ საქართველოში გაცილებით უფრო გვიან მოხდა, ვიდრე ქართლში. თუმცა ზოგიერთი მათგანი აღიარებს, რომ დასავლეთ საქართველოში ეს სარწმუნოება დიდი ხნით ადრეც იყო გავრცელებული.⁶ ქრონოლოგიურად ქრისტიანობის გავრცელების დასაწყის, აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოში ერთსა და იმავე დროს უნდა ეიგულისხმოდ.⁷ ივ. ჯავახიშვილს თავის ნაშრომში მოჰყავს გელასი კეზიკელის ცნობა იბერებისა და ლაზების გაქრისტიანების შესახებ – „ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმერთის სიტყვა, რომელიც მანამდე არ სწამდათ, შეიწყნარესო“.⁸ დასავლეთ საქართველოში VI ს-ში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების საფუძველს წარმოადგენს VIII-IX სს. ბიზანტიელი მწერლის თეოფანე ჟამთააღმწერლის ცნობა ლაზეთის მეფის წათეს გაქრისტიანების შესახებ 523 წ.⁹ აქ ლაზების ხელმეორედ მოქცევაზე უნდა იყოს საუბარი.

¹ ივ.ჯავახიშვილი – ქართველი ერის ისტორია ტ. I, 1960, გვ. 230.

² ს.ჯანაშია – შრომები. ტ. I, გვ. 229-235.

³ Н. Марр - Крещение армян, грузин, абхазов и алан св. Григорием. СПб, 1905, с. 49.

⁴ კორ. კეკელიძე – იბერიის ქრისტიანიზაციის საწყისებთან. ეტიმოლოგი, III, თბ., 1955, გვ. 16-22.

⁵ Э. Аджиноджал - К вопросу о проникновении христианства в Абхазию. Труды АГМ, V, Сухуми, 1980, с. 154.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი – ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 230-231.

⁷ ივ.ჯავახიშვილი – ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, 1960, გვ. 231.

⁸ გეორგიკა, II, თბ., 1934, გვ. 101.

⁹ თეოფანე ჟამთააღმწერელი – გეორგიკა IV, გვ. 77-78.

მკვლევართა მეორე ნაწილის აზრით, ქრისტიანობის გაერცელება და სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება დასავლეთ საქართველოში იმავე დროს უნდა მომხდარიყო, როდესაც იგი გამოცხადდა სახელმწიფო რელიგიად ქართლში (იბერიაში), კერძოდ, ახ.წ.აღ. IV ს-ის პირველ ნახევარში ს. გიორგაძე,¹ ს.ყაუხჩიშვილი,² ნ.ლომოური,³ თ.ყაუხჩიშვილი⁴ და სხვ. პუსლარის ვარაუდით, ქრისტიანობის გაერცელება დასავლეთ საქართველოში დაკავშირებულია ანდრია პირველწოდებულისა და სიმონ კანანელის სახელებთან, რომლებიც ახ.წ.აღ. I ს-ში მოვიდნენ აქ ზღვისპირა ქალაქ ტრაპეზუნტიდან⁵. ზოგიერთის აზრით, აქ ქართველური ტომები მონათლა სომხების მომქცევემ წმ.გრიგორიმ⁶.

არსებობს სხვა მოსაზრებებიც, რომლის თანახმად ქრისტიანობის იდეების გაერცელება კავკასიასა და საქართველოში დაკავშირებულია ებრაელების განსახლება-სთან⁷ ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში ერცელდება არა მარტო ქრისტიანი მიხიონერების, არამედ რომაელი ჯარისკაცების მიერ;⁸ პროკოფი კესარიელი (VI ს.) მოგვითხრობს, რომ ლაზები, აფშილები და აღმოსავლეთ შაქიზღვისპირეთის სხვა ტომები ძველი

¹ ს.გიორგაძე - წერილები საქართველოს ისტორიიდან. ძველი საქართველო, ტ. II, 1911-1913, გვ. 47-92; ს.გიორგაძე - საქართველოს ძველი ისტორია ქუთაისი, 1920, გვ. 85.

² ს.ყაუხჩიშვილი - გეოგრაფიკა I, გვ. 251-253.

³ ნ.ლომოური - ეგრისის სამეფოს ისტორია თბ., 1966, გვ. 120.

⁴ 144 თ.ყაუხჩიშვილი - ჰიკვინთის მოზაიკის ბერძნული წარწერა ს.წ.მ, ტ. XVI, №1, 1955, გვ. 73.

⁵ Е.Аджинджал - К вопросу проникновения христианства в Абхазию. Труды Абх.гос.музея, вып. V, 1980, с. 153.

⁶ Н.Я.Марр - Крещение армян, грузин, абхазов и алан св. Григорием. СПб, 1905, с. 135.

⁷ П.К.Услар - დასახლებული ნაშრომი, გვ. 6.

⁸ Е.Аджинджал - К вопросу проникновения христианства в Абхазию. Труды Абх.гос.музея, вып. V, 1980, с. 153.

დროიდანვე მოყოლებული ქრისტიანები ყოფილან.¹ ამგვარად ახალი იდეოლოგია ადგილობრივ მოსახლეობაში გზას იკელევედა ზღვისპირა ქალაქებიდან, სადაც ახ.წ.ად. II-III სს. უკვე ცხოვრობდნენ ქრისტიანები. ერთ-ერთ ასეთ მნიშვნელოვან ადრექრისტიანულ კერას ბიჭვინთა წარმოადგენდა, სადაც უკვე IV ს-ის პირველ მეოთხედში დაარსდა საეპისკოპოსო კათედრა შესაბამისი საეკლესიო იერარქიით. ამ საეპისკოპოსოს დიდი სამისიონერო მოღვაწეობის შედეგია შემდგომ ბიჭვინთის ციხე-ქალაქსა და მის შემოგარენში აგებული IV-VI სს. ქრისტიანული ტაძრები (აღაზაძი, ბიჭვინთის საავადმყოფოს ეზოს სამაბსიდიანი ტაძარი), რომლებიც პირველ რიგში ადგილობრივ მოსახლეობას უნდა დაეუკავშიროთ. გარდა ბიჭვინთისა, ამ პერიოდის ეკლესიები გამოვლენილია დასავლეთ საქართველოს რიგ პუნქტებშიც: ნოქალაქევი,² ციხისძირი,³ სეფიეთი,⁴ განთიადი⁵.

ნოქალაქევის პირველი ბაზილიკა ერთაფსიდიანი კაპიტალური ნაგებობა იყო.⁶ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ნაგებობებიდან ანალოგიურია ბიჭვინთის ერთი ნაგებობა, რომელსაც გამოხრელები „ცალნაეიან ბაზილიკას“ უწოდებენ და IV ს-ის პირველი მესამედით ათარიღებენ.⁷ ნოქალაქევის სამნაეიანი ბაზილიკა შეერილაფსიდიანია. შეერილაფსიდიანობა დამახასიათებე-

¹ გეორგიკა II თბ., 1934, გვ.102.

² თ.კაპანაძე - ნოქალაქევის ბაზილიკები. ნოქალაქევი-არქეოლოგიური. არქეოლოგიური გათხრები 1978-1982 თბ., 1987, გვ.90-125.

³ В.А.Леквинадзе - О постройках Юстиниана в Западной Грузии. Византийский временник, т.34, 1973, с.169.

⁴ В.А.Леквинадзе - Материалы по монументальному строительству в Лазике. с.167.

⁵ В.А.Леквинадзе - О постройках Юстиниана в Западной Грузии. Византийский временник, т.34, 1973, с.169, фото8.

⁶ თ.კაპანაძე - ღიხისნაშრომი, გვ.91.

⁷ ი.ციციშვილი - ბიჭვინთის საკულტო ნაგებობათა კომპლექსი. „დოქტორის დისერტაცია“, II, 1977, გვ.100, სურს.

ღია ე.წ. ელინისტური ბაზილიკისათვის, რომელსაც რომაული ხანის საქრისტიანოს სხვა ქვეყნებშიც ეხვედებით. ასევე იგი დამახასიათებელია დასავლეთ საქართველოსათვის.¹ აქ აღმოჩენილი ათი ბაზილიკიდან აფსიდი ყველაზე მეტია. შერჩეული აფსიდი დასავლეთ საქართველოში მომდევნო პერიოდისთვისაც არ არის უცხო.² ასეთ აფსიდებს ეხვედებით ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა გელათი, ზობი და სხვ.

შერჩეული აფსიდი არ არის ერთნაირი. გეგმდება წახნაგოვანი და ცილინდრული. ნოქალაქევის ბაზილიკა წახნაგოვანია და იგივე ფორმას იმეორებს დასავლეთ საქართველოს ქვეყნების დიდი უმრავლესობა – ეაშნარის,³ ციხისძირის,⁴ განთიადის⁵ და ბიჭვინთაში გათხრილი ოთხი ტაძრიდან სამი.⁶

შერჩეული აფსიდების წარმოშობისა და გავრცელების საკითხი განხილული აქვს გ.ჩუბინაშვილს. მან აღნიშნა საქართველოში სად და რა დროსა ეს ფორმა გავრცელებული და რამდენ ხანს იყენებდა მას ქართველი ოსტატი. მაშინდელი წინა აზიის ქვეყნებისათვის იგი დამახასიათებელი ყოფილა.⁷

გ.ჩუბინაშვილის აზრით, ასეთი ფორმის გაჩენა დასავლეთ საქართველოში შესაძლოა ყველაზე მეტად დაეუკავშიროთ ბიზანტიის გარკვეულ გავლენას⁸.

ნოქალაქევის სამნავიანი ტაძრის აფსიდის შიდა მოხაზულობა აშკარად ნაღისებურია. ნაღისებური აფსიდა

¹ თ.კახანაძე – ღახაბნაშრობი, გვ.97.

² კ.პაქარაია – ცაიშის ზეოთმოდღერული ანსამბლი. თბ., 1951, გვ.51.

³ В.А.Леквичадзе - Материалы по монументальному строительству в Грузии. ВГМГ, т.ХХII-В, с.168, фото 9,10.

⁴ В.А.Леквичадзе - О постройках..., с.168, фото 4,5.

⁵ იქვე, გვ.170, სურ.8.

⁶ ი.ციციშვილი – ღახაბნაშრობი, გვ.101, სურ.9.

⁷ გ.ჩუბინაშვილი – ქართული ხელოვნების ისტორია ნ. I, 1936, სურ.13.

⁸ Г.Н.Чубинашвили - Болниса. Тб., 1959, с.127.

აქვს ციხისძირისა და სეფიეთის ტაძრებსაც. ასევე ოდნავ შესამჩნევი ნალისებურობა ახასიათებს „ორმოცმოწამეთა“ ეკლესიის აფსიდას; არის კიდევ ბიჭვინთის მოზაიკიან ეკლესიასთან დასაველეთით მიდგმული მეოთხე ეკლესია. ამ ეკლესიას ხუთგვერდა შევრილი აფსიდა აქვს და შიგნით მკვეთრად გამოზატული ნალისებურია. ეკლესიას ი.ციციშვილი VI ს-ის პირველი მესამედით ათარიღებს¹.

ნალისებური აფსიდების გამოყენების ასეთივე სურათი აღმოსაველეთ საქართველოშიც. ის გვხვდება უკვე IV საუკუნიდან (ნეკრესი,² ზეგანი³ და სხვ.) კახეთში. ამ ფორმას დიდი გამოყენება აქვს V-VI საუკუნეებში. ასეთი ძეგლებიდან შეგვიძლია დავასახელოთ: მატაანის ცხრაკარა,⁴ კაწარეთის სამება,⁵ ნატკორა⁶, ნათლისმცემელი,⁷ ხირსა⁸ და სხვ.

ასეთივე სურათია იმდროინდელ ქართლში – ნალისებური აფსიდის დახვეწილ სახეს ვხვდებით ისეთ მნიშვნელოვან ძეგლებში, როგორიცაა ბოლნისი,⁹ ურბნისი,¹⁰ ანჩისხატი და სხვ. ამ ეკლესიებს გჩუბინაშვილი V ს-ის ბოლოთი და VI ს-ის დასაწყისით ათარიღებს.

---

¹ ი.ციციშვილი – ბიჭვინთის საკულტო ნაგებობათა კომპლექსი. აღი-
ლი პიტიუნტი“, II, 1977, გვ.101, სურ. 5, 6, 10.

² Г.Н.Чубинашвили - Архитектура Кахети. Тб., 1959, с.40-44.

³ გჩუბინაშვილი – ქართული ხელოვნების ისტორია ნ.1, თბ., 1936, გვ.31, სურ.10-11.

⁴ Г.Н.Чубинашвили - Архитектура Кахети. с.49.

⁵ იქვე, გვ.56-58.

⁶ იქვე, გვ.66.

⁷ იქვე, გვ.68.

⁸ იქვე, გვ.70.

⁹ Г.Н.Чубинашвили - Болниси. Тб., 1940, с.1.

¹⁰ პ.ზაქარაია – ნაქალაქარ ურბნისის ხუროთმოძღვრება თბ., 1965, სურ.58, 60.

ჩანს, რომ საქართველოში ნაღისებური აფსიდიისა და, საერთოდ, ნაღისებური თაღის გაერცვლეუბის ყველაზე ინტენსიური პერიოდია IV-VI საუკუნეები, თუმცა იგი კიდევ დიდხანს გამოიყენებოდა. თითქმის ასეთივე განვითარების გზა აქვს მას სომხეთშიც.¹ მართალია, რომაული ხანის წინა აზიის ქვეყნებში ნაღისებურ ფორმას ეხედებით, მაგრამ არა ისე ინტენსიურად. როგორც ეს საქართველოშია, რაც აქ საეკლესიო მშენებლობის თავისებურების მანევრებელია. როდესაც თაღის ნაღისებურ ფორმაზეა ლაპარაკი, აუცილებელია აღინიშნოს, რომ წრის ნაღისებური მოხაზულობა თავის „კლასიკურ“ სახეს მხოლოდ V ს-ის ბოლოს აღწევს (პოლანისი, ურბნისი, წყაროსთავი). ნოქალაქევის სამსაჟიან ბაზილიკაში კი ეს ფორმა არ არის სრულყოფილი, რაც მიგვითითებს იმაზე, რომ აღნიშნული ბაზილიკა ზემოწამოთვლილ ძეგლებზე ადრე უნდა იყოს აგებული.

დასაყდეთ საქართველოს ტერიტორიაზე შემორჩენილი ადრექრისტიანული ტაძრების ფრაგმენტებით თუ ვიმსჯელებთ, ძველი ეგრისის ტერიტორიაზე მდებარე ბაზილიკებს ერთმანეთთან ბევრი საერთო აქვთ. უპირველესად უნდა აღინიშნოს მათი სამსაჟიანობა. სამსაჟიანია იმ ეპოქის დასაყდეთ საქართველოს ეკლესიათა აბსოლუტური უმრავლესობა, კერძოდ, ბიჭვინთა, ციხისძირი, გაბთიადი, ნოქალაქევის მეორე ბაზილიკა, სეფიეთი და ვაშნარი. მათ მშენებლობას კი წინ უძღოდა ერთმანეთთან დაკავშირებული ტიპის ბაზილიკები, რომლის კლასიკური მაგალითია ბიჭვინთაში გამოვლენილი მცირე ტაძარი (ტაბ. IV). ნიშანდობლივია, რომ ქრისტიანობის გაერცვლეუბისა და მიღების შედეგად აღვილობრივ მაცხოვრებლებს არ შეუწყვეტიათ ადრე გაღმერთებული უიკუნარიის და, საერთოდ, ხის, ტყის თუ ჭაღის თავყუბის ცემა.² ადრექრისტიანული ტაძრები ბიჭვინთაში ფიჭ-

¹ Н.М.Токарский - Архитектура Армении IV-XIV вв. Ереван, 1961, с.67, рис.29,26.

² გეორგიკა II პრაოფი კესარიელის ცნობა თბ., 1934, გვ.103; ნ. ბერძენიშვილი - წებულდის გვიანანტიკური ხანის კერამიკა. მსკა, II, 1959, გვ.107.)

ვნარის ქალაქებში იგებოდა (ეთნოგრაფიული მონაცემებით დასტურდება, რომ ეს რწმენა აფხაზებს, სხე ქართველურ ტომებს: მეგრელებსა და სვანებს ბოლო დრომდე აქონდათ შემონახული).

ჩვენ არ ვიცით, რა დევნას განიცდიდნენ დასავლეთ საქართველოში პირველი ქრისტიანები, როგორი იყო მათი ბედი საქართველოში, მაგრამ ვიცით, რომ დიოკლეთიანეს შემდეგ ზღვისპირეთში საეკლესიო თემები ორგანიზაციულად მტკიცდებოდნენ. ასეთი თემები უდავოდ არსებობდა სებასტოპოლისსა და ფასისში, აქ უკუაღოდ არ ჩაუვლია პირველი დევნილი ქრისტიანების ღვაწლს¹. ქრისტიანობა ჩვენშიაც უპირატესად საქალაქო ცენტრებში ვრცელდებოდა.

ბიჭვინთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გამოვლენილია ადრექრისტიანული ხანის ახ.წ.ად. III-IV სს. მძლავრი კულტურული ფენა, აღმოჩენილია ქრისტიანული სიმბოლიკით შემკული მინის და კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტები (ტაბ. V და VI), ტყვიის ჯვრები და, რაც მთავარია, III-IV სს. სამარხების ჯგუფი, სადაც წარმართული სამარხების გვერდით ვხვდებით მიცვალებულთა დაკრძალვის ქრისტიანულ წესს. ასე მაგალითად, სამაროვნის (№230, 305, 316, 319, 321, 426 და სხვ.) ორმოსამარხებში მიცვალებული დაკრძალულია გულადმა, გაშოტილ მდგომარეობაში, თავით დასაველეთისაკენ, სელები მუცელზე ან მკერდზე აქვს დაკრეფილი, ყოველგვარი ინვენტარის გარეშე.

პიტუნტის სამაროვნის ძირითადი თხრილის ცენტრალურ ნაწილში წრიული ნაგებობის კედლის ნაშალში აღმოჩნდა ადგილობრივი ქვიშაქვის მონოლითისაგან დამზადებული სტელა (ტაბ. VII,1).² შემორჩენილი სტე-

¹ История христианства в России до равноапостольного князя Владимира. Арх. Макарий. с.60-61; კეინცაძე — ქრისტიანობის გავრცელება და დამკვიდრება საქართველოში. ხალხთა მეტყველო კრებული. საქართველოს სასატიარქო თბ, 1987, გვ.85.

² გლორთქიფანიძე — ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ, 1992, გვ.155.

ლის სიგრძე 73,7 სმ-ია, სიგანე – 30 სმ. მონოლითის ზედა ნაწილში ამოჭრილია ოთხკუთხა 2,5 სმ სიღრმის ფოსო 13,4 x 7 სმ ზომისა, სადაც თავის მხრივ თავისებური ბუდეა გაკეთებული 11 სმ x 4,5 სმ, რომელშიც რკინის ჯვარი აღმოჩნდა. მართალია, ჯვარი მთლიანად არ არის შემორჩენილი, მაგრამ შესაძლებელი გახდა მისი მთლიანი ზომის პროპორციის დადგენა (ტაბ. VII, 2). ჯვრიანი ბუდე დაუფარავთ ღარიანი 0,7 სმ სისქის კრამიტის ნაჭრისაგან გამოჭრილი სპეციალური 13 სმ x 7 სმ ზომის სარქველით, რომელიც კირხსნარით ნეო გადალესილი.

სტელის შემკეთსაც და მის დამამზადებელ ხელოსანს განსაზღვრული, სავსებით გასაგები მისწრაფება ამოძრავებდათ. მათ წარმართებისაგან უნდა დაემაჟათ, დაეცვათ ჯვარი – ქრისტიანული სიმბოლიკა, თავისი იდეით დაკავშირებული ქრისტეს მოწამებრივ სიკეთესთან. თავის დროზე სტელა იქნებ ფარული ქრისტიანის სამარხზეც ყოფილიყო აღმართული, მით უმეტეს, რომ სტელის სიახლოვეს ამფორა სამარხების გარდა. ტიპური ქრისტიანული სამარხებიც აღმოჩნდა. ამგვარად ესაა პირველი ქრისტიანული სტელა საქართველოში.

როგორც ცნობილია, პირველი სამი საუკუნის განმავლობაში ჯვარი სხვა ქრისტიანულ ტრადიციებთან ერთად „disciplinae arcanae“-ს მიეკუთვნებოდა, რადგანაც ეშიდათ წარმართთა დაცინვისა.¹ ამიტომ სავსებით გასაგებია სტელაში ჩასმულ ბუდეში ჯვრის დაფარვის ფაქტი. პიტიუნტის სამაროვანზე (ახ.წ. III-IV სს.) შემოახვევით აღმოჩენილია კიდევ ერთი რკინისგან გამოჭედილი სადა ჯვარი.

სტელაში ჩასმულ ბუდეში რკინის ჯვარს მცირეაზიური და სხვა ანალოგიების საფუძველზე, ახ.წ. აღ. IV საუკუნით ათარიღებენ.² ბიჭვინთური რკინის ჯვრები განსხვავდებიან ჩვენში კარგად ცნობილ ე.წ. ადრებიზანტი-

¹ Христианские чтения, 1868, т. II, с. 736.

² გლორთქიფანიძე – ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ., 1991, გვ. 155.

ური V-VI სს. ჯერებისაგან,¹ რაც მათი ადრეულობის კიდევ ერთ საბუთად მიგვაჩნია.

დასაყვანად საქართველოს ადგილობრივ მოსახლეობაში ქრისტიანობის გავრცელების დამადასტურებელი ნიშნები კარგად ჩანს კოლხეთის შიდა რაიონების, კერძოდ, წებელდის სამაროვნის მაგალითზე.² აქ აღმოჩენილია კერამიკული ჭურჭელი და მინის სასმისები ჯვრის გამოსახულებით, რომლებიც IV-V სს. განეკუთვნებიან.

აღსანიშნავია წებელდაში აბეცდრახუს სამაროვნის №15 სამარხში აღმოჩენილი თხელი ოქროს ფირფიტისაგან გაკეთებული ყელზე სატარებელი ჯვარი. ეს ჯვარი მართკუთხელია, ზედა ნაწილში მიზავრებული აქვს ფირფიტოვანი მარჯუი, შუაში კი ჩასმული აქვს ნახევრად გამჭვირვალე მინა³ (ტაბ. VI, 4). შიდა რეგიონებში ქრისტიანობის გავრცელების თეზისს ადასტურებს აქვე ნაპოვნი IV ს-ით დათარიღებული ევრცხლის მედალიონი ქრისტიანული წარწერით – ერთარსი ღმერთი, მშველელი შემწირველთა.⁴ ასევე წებელდის ოვალური ფორმის ბრინჯაოს ერთი აბზინდის ვარსაქრავზე გამოსახულია სწორკუთხა ჯვრები.⁵ ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ პირველ საუკუნეებში მნიშვნელოვან მასალებს გვაწვდის ციხისძირის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული სამარხეულ და კულტურულ ფენაში აღმოჩენილი ნივთები ქრისტიანული სიმბოლიკით (გემ-მიანი ბეჭედი თევზების გამოსახულებით, ჯვრის გამო-

¹ Л.Г.Хрушкова - Материалы по мелкой пластике средневсской Абхазии. Мат. по археол. Абхаз. Тб., 1979, с.62-63.

² М.М.Трапш - Культура цебельдинских некрополей. Труды, т.3, Тб., 1971, с.206-207.

³ იქვე - გვ.38.

⁴ Л.А.Ельницкий - О малоизученных или утраченных греческих и латинских надписях Закавказья. ВДИ, 1964, №2, с.140.

⁵ Трапш - დასახელებები, გვ.206.

სახელებსა და ქრისტიანული შინაარსის გრაფიკო ამჟღავნებს).

ყოველივე ზემოაღნიშნული საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ეგრისში (ლაზეთი) წარმართული იდეოლოგიის კრიზისი ქრისტიანობის გაერცელებით დაიწყო II-III სს. ცხადია, ამ აქტით არ შეწყვეტილა წარმართული იდეოლოგიისა და ქრისტიანობის ბრძოლა, განსაკუთრებით საქალაქო ცენტრებიდან დაშორებულ პროვინციებში. მთავარია, რომ დასაველეთ საქართველოს მკვიდრი მოსახლეობა ამ დროისათვის თავისი კულტურული განვითარების დონით მომზადებული იყო ახალი პროგრესული იდეოლოგიის მისაღებად.

მართალია ეგრისის მმართველ წრეებში ახ. წ. IV ს. ქრისტიანული დაკრძალვის წესები საყოველთაოდ გაერცელებულა, მაგრამ არც წარმართული წესჩვეულებებია დაეიწყებული. ზოგჯერ საგეარეულო სამარხებში ქრისტიანის გვერდით ხელ-ფეხმოკეცილი გვერდზე მწოლიარე, ინვენტარიანი მიცვალებულებიც არის დადასტურებული (საჩხერე).

დასავლეთ-საქართველოსა და რომის იმპერიის კულ-
ტურულ ურთიერთობათა
ისტორიისათვის ახ.ნ.ა.დ. I-X სს.

§1. განათლება, დამწერლობა, სტილონები და
წერის ტექნიკა

რომის იმპერიისაგან განსხვავებით¹, შედარებით მწი-
რი ცნობები გაგვაჩნია ეგრისის სამეფოს მოსახლეობის
განათლების სისტემისა და მისი ორგანიზაციის შესა-
ხებ. ბიზანტიელ ავტორთა და არქეოლოგიური მონაცე-
მების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ისევე როგორც ელი-
ნისტურ ხანაში, დასავლეთ საქართველოში კვლავინდუ-
ბურად ბერძნული დამწერლობაა გავრცელებული. ბერ-
ძნული ენა წარმოადგენდა საგარეო დიპლომატიური ურ-
თიერთობის საშუალებას. მისი სახელმწიფოებრივი
მნიშვნელობის დამადასტურებელია კოლხეთის მმართვე-
ლის არისტარქეს და საელაქის ვერცხლის მონეტების
ბერძნული წარწერები. შესაბამისად, მმართველ წრეებს
უნდა ეზრუნათ ამ ენის მცოდნე განათლებულ მოსელე-
თა მომზადებაზეც. ამ მიმართებაში საკმარისია გავიხსე-
ნოთ ბერძენი რიტორისა და ფილოსოფოსის თემისტო-
სის (317-388) ცნობა ქალაქ ფასისში უმაღლესი რიტორი-
კული სკოლის არსებობის შესახებ², რომელიც ფართო
სამეცნიერო მიმოქცევაში ივ.ჯავახიშვილმა შემოიტანა.
იგი აღნიშნავდა: „თემისტეს სიტყვებიდან ჩანს, რომ ელ-
ლინურ სწავლა-განათლებისათვის ნაყოფიერი ნიადაგი
აღმოჩენილა კოლხეთში და თუ მას დაეუჯერებთ, ქვეყა-
ნა ელლინური კულტურისა და მუხათა სადგურად უქ-
ცევია ისე, რომ იმ დროს კოლხებს ელლინთა სადღე-

¹ S.F.Bonner. Education in Ancient Rome. London, 1977, pp.5.333.

² თემისტოსი — კოლხეთის რიტორიკული სკოლა. გეორგიკა, I, 1961, გვ.50.

სასწაულო ყრილობებზედაც უსახელებიათ თავი რიტორიკითა და მჭევრმეტყველებით. ეს გარემოება საუცხოვო დამამტკიცებელი საბუთია, როგორც ელლინური კულტურის გაგლეჩის სიძლიერისა დასავლეთ საქართველოში, ისე მის მაშინდელ მაღალხარისხოვან გონებრივი დაწინაურებისაც¹. ს. ყაუხჩიშვილმა მთლიანი სახით ქართულ-ბერძნული პარალელური ტექსტით გამოსცა თემისტოქოსის XVII სიტყვა². თემისტოქოსის სიტყვებიდან აშკარაა, რომ „პონტოს ბოლოს“ ფაზისის მახლობლად IV საუკუნეში ყოფილა უმაღლესი რიტორიკულ-ფილოსოფიური სკოლა. როგორც ცნობილია, ზეეკი თავის დროზე მიუთითებდა კსინოპეზე, სადაც, მისი აზრით, შეიძლებოდა კულტურის ასეთი კერა არსებებულიყო³. ო.ზეეკის ეს მოსაზრება უარყო ს.ყაუხჩიშვილმა; მან აღნიშნა თვით თემისტოქოსის განსაზღვრა ამ ქალაქისა „ფაზისის მახლობლად და მის მიერვე დაკავშირება ამ ადგილისა არგონაუტების ლაშქრობასთან შეუძლებელს ხდის აქ სინოპე ვიგულისხმით“⁴. ჩანს, ო.ზეეკი უპირატესობას ანიჭებდა წყაროებში კარგად ცნობილ ქალაქ სინოპეს, რადგან აღმოსავლეთი შაეზღვისპირეთი მის დროს თითქმის შეუსწავლელი იყო.

ფაზისის რიტორიკულ სკოლას თავის ნაშრომში „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ შეეხო შ.ნუცუბიძე. მისი აზრით, ეს სკოლა ახ.წ.ად. III ს. მეორე ნახევარში მაინც უნდა ყოფილიყო დაარსებული⁵.

რიტორიკული სკოლები, გიმნაზიები დასავლეთ საქართველოში, შესაძლოა, უფრო ადრეც არსებობდა, რადგან აპოლონიოს როდოსელის სქოლიასტი წერს: „ტიმონაქსი თავის „სკეითიაში“ ამბობსო „აიაში (წმინდა კოლხური

¹ იე.ჯავახიშვილი - ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, 1979, გვ. 314.

² ს.ყაუხჩიშვილი - რიტორიკული განათლების ცენტრი ძველ კოლხეთში. სსმ. ტ. X-13, 1940, გვ. 337.

³ O. Seek. Briefe des Libanios. Leipzig, 1906, pp. 292.

⁴ გეორგიკა I, 1961, გვ. 52.

⁵ შ.ნუცუბიძე - ქართული ფილოსოფიის ისტორია ტ. I, 1956, გვ. 96.

უძველესი ქალაქი) გვხვდება გიმნასიები, დისკოები, მე-
ღვას თაღმოსი...¹.

სამწუხაროდ, ტიმონაქისის ვინაობა და თარიღი ბო-
ლომდე გამოურკვეველი არ არის; მაგრამ ერთი რამ უდა-
ვოა, რომ იგი ძვ.წ.ად. I ს-მდე ცხოვრობდა; სტრაბონის
დროს (აზ.წ.ად. I ს.) ქაია უკვე აღარ ყოფილა, რადგან
იგი წერს: „ქალაქ ფაზისთან უჩვენებენ ქალაქ აიასო“².
მაშასადამე, ქაია განადგურებულია ძვ.წ.ად. II ს-ში.

დასავლეთ საქ. სოფელში ფაზისთან ასეთი სკოლის
არსებობა ეჭვს არ იწვევს. ცხადია, ბერძენ-რომაელებ-
თან ერთად აქ, პირველ რიგში, ადგილობრივი ზედა ფე-
ნის წარმომადგენლები, ახალგაზრდები ისწავლიდნენ.
ნაშრომში „ეგრისის სამეფოს ისტორია“ ნ.ლომოური
წერს: „III-IV საუკუნეთა ფაზისში და, საერთოდ, დასა-
ვლეთ საქართველოს ქალაქებში ბერძნული მოსახლეობა
იმ რაოდენობით არ შეიძლებოდა ყოფილიყო წარმოდგე-
ნილი (თუკი საერთოდ იყო), რომ მისთვის აქ საგანგებო
უმაღლესი სასწავლებელი დაარსებულიყო. თვით ფაქტი
ამ სკოლის დაარსებისა ცხადყოფს, რომ მისი არსებო-
ბისათვის აქ სათანადო პირობები არსებობდა“³. ბო-
ლომდე არ არის გასაზიარებელი ნ.ლომოურის ვარაუდი,
რადგან, რა თქმა უნდა, ბერძნული მოსახლეობა რომაუ-
ლი ხანის დასავლეთ საქართველოს ქალაქებში, კერ-
ძოდ, ზღვისპირა ქალაქებში, მათ შორის ფაზისში, ნამ-
დვილად განაგრძობდა არსებობას. ფაზისი ხომ რომის
იმპერიის სასაზღვრო ციხე-ქალაქი იყო, რომელსაც 400
რმეული ჯარისკაცი იცავდა. ფლავიუს არიანეს ცნობით,
აქ ცხოვრობდნენ ეპსრები, გადამღვარი ლეგიონერები
და სხვ⁴. ფაზისი რომ ანტიკური კულტურული ცენ-
ტრია, იქიდანაც ჩანს, რომ ფაზისის რიტორიკულ სკო-

¹ Е. В. Латышев - Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, т. II, вып. 2, с. 437;

² თ. ყუბინიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია (ცნობები საქართველოს შესახებ). თბ., 1957, გვ. 70.

³ ნ.ლომოური - ეგრისის სამეფოს ისტორია თბ., 1968, გვ. III.

⁴ ფლავიუს არიანე - მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო (თარგმანი ნ. კეჭაყაიძისა). 1961, გვ. 37.

ლაში განათლებას ღებულობდნენ როგორც ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლები, ისევე ბიზანტიიდან საგანგებოდ მოვლინებული ახალგაზრდები¹; ცნობილია აგრეთვე, რომ იმავე ხანაში კესარიის სასწავლებელში განათლების მისაღებად მიდიოდნენ ახალგაზრდები მეზობელი ქვეყნებიდან². სწორედ ამ უმაღლეს სკოლაში უნდა მიეღოთ განათლება იმ ქართულ (resp. — ლაზ.) დიდებულებს, რომლებიც ფლობდნენ ბერძნულ ენასა და რიტორიკის ხელოვნებას. აგათია იხსენიებს „დარბაისელ კოლხებს, რომელთაც უკვე კარგა ხანია შეესწავლათ ელინთა ენა“³. სავარაუდოა, რომ აქ გამოზრდილი პირნი იქნებოდნენ მონაწილენი ელინთა დღეობებისა, სადაც, ალბათ, არაერთხელ უსახელებიათ თავი. პონტო, კაპადოკია და თვით ლაზიკა რომ ძველ სამყაროში ცნობილი იყვნენ როგორც მჭევრმეტყველების ბრწყინვალე კერები, ამაზე ნათლად მეტყველებს პონტოსა და კაპადოკიის მიმართ პროპაირეზიოსის (რომელიც საიმპერატორო კარზე რიტორიკის კათედრას გააჩნაგებდა), აგრეთვე ბასილი კესარიელის, გრიგოლ ნაზიანზელის, გრიგოლ ნოსელისა და ბეერ სხვათა მოღვაწეობა (რომელთაც მეცნიერთა ნაწილი ქართულ სამყაროს აკუთვნებენ)⁴, ხოლო დასავლეთ საქართველოს მიმართ ეს დამოწმებულია ისეთი შესანიშნავი მასალით,

¹ სყაუხჩიშვილი — რიტორიკული განათლების ცენტრი ძველ კოლხეთში. გვ.337.

² გ.გონალიშვილი — ორი ეტიუდი პონტოსა და კაპადოკიის წარსულიდან. თბ., 1965, გვ.42.

³ გეორგიკა, III, გვ.127. უახლესი გამოკვლევების მიხედვით ბერძნული მოსახლეობა არა მარტო ზღვისპირა ქალაქებში იყო წარმოდგენილი, არამედ მათა კომპაქტური დასახლების კვალი დადასტურებულია ძველ ვანშიც (სურეუმი). იხ. ვ.ლიჩელი — ძველი ვანი. თბ., 1970, გვ.91.

⁴ პ.კარბელაშვილი — ქართული საერო და სასულიერო კილოები. 1889 წ. გვ.26; ე.წინათიბიძე — ბასილ დიდის საღაურობისათვის. საჭ. მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, ნაკვ. თბ., 1962, გვ.147; გ.გონალიშვილი — ორი ეტიუდი პონტოსა და კაპადოკიის წარსულიდან. თბ., 1965, გვ.29-110.

როგორიც არის აგათია სქოლასტიკოსის მიერ შემონახული აღწერილობა ლაზთა სახალხო კრებისა¹. აგათია სქოლასტიკოსის „ისტორიაში“ გადმოცემული სიტყვები წარჩინებული ლაზების, აიეტის და ფარტაძის, რომლებიც მათ წარმოთქმეს საიდუმლოდ მოწვეულ კრებაზე გუბაზ მეფის მოკვლის გამო, უბრწყინვალესი ნიშნულებია მჭევრმეტყველებისა და უნდა ვიფიქროთ, რომ აიეტსა და ფარტაზს, ისევე როგორც სხვა ორატორებს, რომელთა სიტყვები გადმოცემული აქვთ პროკოფისა და აგათიას. განათლება უაღრესად მაღალი სწორედ ზემოთ აღნიშნულ ფაზისის რიტორიკულ სკოლაში.

VI საუკუნის ისტორიკოსს პროკოფი კესარიელს თავის თხზულებაში „De bello persico“ გადმოცემული აქვს ის სიტყვები, რომლებითაც ლაზთა ელჩებმა VI ს-ის შუა წლებში მიმართეს სპარსთა მეფეს ხოსროს და უმტკიცებდნენ მას, თუ რაოდენ ხელსაყრელი იქნებოდა სპარსეთისათვის ლაზებთან კავშირი; ისინი ურწევდნენ მას, რომ სპარსეთის ინტერესებისათვის საჭიროა დაარღვიოს ზავი ბიზანტიელებთან (552 წელს დადებული). იმდენად მჭევრმეტყველურად და იმდენად დამაჯერებლად არის აგებული ლაზების ეს სიტყვა, რომ ხოსრო მეფე მოხიბლულა ამ სიტყვებით². აგათია სქოლასტიკოსის მიერ მოყვანილი სიტყვები უფრო ვრცელი მოცულობისაა და თავისი აგებულებით განსხვავდება პროკოფის მიერ გადმოცემული სიტყვებისაგან. აგათიას სიტყვები ორგვარია: 1. სიტყვები, წარმოთქმული ლაზთა მიერ მთებში მოწყობილ საიდუმლო კრებაზე უადრესად მნიშვნელოვან პოლიტიკურ საკითხზე და 2. სიტყვები, წარმოთქმული სასამართლოში.

გუბაზ მეფის მოკვლის გამო (554 წელს) ლაზთა თავკაცებმა სათათბიროდ კაუკასიის ერთ ხეობაში შეკრიბეს დიდძალი ხალხი და დასვეს საკითხი – სპარსელების მხარეზე გადასულიყვნენ თუ ისევ რომაელებთან დარჩენილიყვნენ. მაშინვე მრავალმა წარმოსთქვა სიტყვა: „ხო-

¹ გეორგიკა ტ. III, თბ., 1936, გვ. 64-81

² გეორგიკა ტ. II, 1934, გვ. 53.

გი ერთ წინადადებას იძლეოდა, ზოგი კიდევ სხვას, იყო უთაებოლო და არეული ყვირილი¹. მაშინ მეთაურებმა დაამყარეს წესრიგი და სალაპარაკოდ გამოუშვეს ორი წარჩინებული. აივტი, რომაელთა მოძულე, და ფარტაზი, რომაული ორიენტაციისა. მათ მიერ წარმოთქმული სიტყვები სტენოგრაფიული სისრულით მოჰყავს აგათიას².

ცნობილია, რომ საბერძნეთმა და რომმა საფუძველი ჩაუყარეს და მაღალ ღონეზე განავითარეს სტენოგრაფია. ამ დროს საგანგებო ტერმინებიც არსებობს: σφαιροειδής და სხე., რომელთაც ძველ ქართულში ხმარებული „მალემწერალი“ შეესატყვისება³.

აგათიას მიერ მოყვანილი სიტყვები, თავისთავად ცხადია, „მალემწერალთა“ მიერ იქნებოდა ჩაწერილი, რადგანაც თვით კეისარიც თვალყურს ადევნებდა ამ პროცესს, რომელმაც საერთაშორისო ხასიათი მიიღო⁴. იმას, რომ გუბაზ მეფის მკვლელთა გასამართლების პროცესზე სტენოგრაფისტები იყვნენ, ამას თვით აგათია გადმოგვცემს. აგათიას გადმოცემით, მთავარი მოსამართლე, სენატორი „ათანასის თავისი ღირსების შეგნებით დაჯდა ერთ მაღალ სავარძელზე, ქლამიდში გამოწყობილი, როგორც ეს სწვევიათ ბრწყინვალე მთაერებს. ამასთანავე იყვნენ კაცნი, რომელთაც იცოდნენ სწრაფი წერა და დაწერილის წაკითხვა სხაპასხუპით“⁵.

ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებები ნათელყოფს, რომ აგათიას „ისტორიაში“ მოყვანილი სიტყვები, რომლებიც წარჩინებულმა ლაზებმა წარმოთქვეს საიდუმლო თათბირზე და სასამართლო პროცესზე, ნამდვილად წარმოთქმული სიტყვებია და არა პოეტ-ისტორიკოსის აგათიას მიერ შეთხზული; თანაც ეს ისეთი სიტყვები იყო,

¹ გეორგიკა, ტ. I, თბ., 1961, გვ. 55.

² გეორგიკა, III, თბ., 1936, გვ. 64-81.

³ ი. ჯავახიშვილი — ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბ., 1926, გვ. 127-128.

⁴ გეორგიკა, I, თბ., 1961, გვ. 56.

⁵ იქვე — გვ. 56.

რომლებიც „მალემწერალთა“ მიერ იყო ჩაწერილი („მალემწერალთა“ მიერ ჩაწერილი ეს სიტყვები, როგორც ქართული მჭევრმეტყველების ძეგლები ჯერონად შესწავლილი არ არის; გვაქვს თითო-ორიოლა ნაშრომები ნ.კანდელაკის¹ და ს.ყაუხჩიშვილის², ჩვენმა წინაპრებმა კარგად იცოდნენ, რომ იყო სამი დარგი მჭევრმეტყველებისა: 1. სათათბირო, 2. საპოლემიკო, 3. საზეიმო. იოანე პეტრიწი ასე განმარტავს რიტორიკის დარგებს: „სამად განიყოფების: თა³ მზრახველობისა, მებაექრობისა და დღესასწაულობისა“⁴.

როგორც ჩანს, ბერძნული რიტორიკის ეს სამი დარგი ცნობილი იყო საქართველოში იოანე პეტრიწამდე. ჯერ კიდევ გრიგოლ ნაზიაზნელის სიტყვა-ეპიტაფიაში სწერია: „სამნი სახენი არიან რიტორებისა სწავლულებისა გამომეტყველებისანი – თანაგამზრახობითი და დღესასწაულობითი“⁵. ნ.კანდელაკი ფიქრობს, რომ აქაც სამი დარგია დასახელებული: გამომეტყველებისანი, თანაგამზრახობითი და დღესასწაულობითი⁶, მაგრამ სიტყვა გამომეტყველებისანი ეკუთვნის წინა გამოთქმას: სამნი სახენი არიან რიტორებისა სწავლულებისა გამომეტყველებისანი.

დასახელებული სამი დარგიდან, როგორც აღნიშნავს ს.ყაუხჩიშვილი, აგათიას მიერ მოყვანილი სიტყვები უნდა მიეკუთვნოს: 1. თანამზრახველობის დარგს (აიექისა და ფარტაზის სიტყვები) და 2. მებაექრობის დარგს (გუბაზის მეკლელობა-გასამართლების დროს კოლხთა წარმომადგენლების მიერ წარმოთქმული სიტყვა და გუბაზის მეკლელის რუსტიკეს სიტყვა)⁶. უნდა ეიფიქროთ, რომ ფაზისის სკოლაში მიღებული სწავლება აგებული

¹ ნ.კანდელაკი – ქართული მჭევრმეტყველება თბ., 1958, გვ.83.

² ს.ყაუხჩიშვილი – გეორგიკა, I, თბ., 1961, გვ.57.

³ იოანე პეტრიწის შრომები, II, თბ., 1938, გვ.223.

⁴ ნ.კანდელაკი – დასახელებული ნაშრომი, გვ.82.

⁵ ნ.კანდელაკი – დასახელებული ნაშრომი, გვ.83.

⁶ გეორგიკა, I, 1961, გვ.58.

იყო მსგავსად იმ რიტორიკისა, რომელიც მაშინდელ მოწინავე მსოფლიოში იყო გაბატონებული.

სწორედ თემისტოკლის თანამედროვეა ბაკურ იბერიელი, რომელიც ცნობილ ბერძენ ფილოსოფოს ლიბანიოსის (314-393) წრეში უაღრესად ავტორიტეტული პერსონაა თავისი ფილოსოფიურ-რიტორიკული მონაცემებითა და პირადი ღირსებით¹.

ლიბანიოსი განთქმული იყო მთელს აღმოსავლეთში. მისი ნაშრომები ფართოდ იყო გავრცელებული და კლასიკურად აღიარებული. IX საუკუნის ცნობილი მოღვაწე და ლიტერატორი ფოტიოსი მას უწოდებს „პატიკური მეტყველების კანონსა და საზომს“². ლიბანიოსი, როგორც სოფისტი და რიტორი, ცნობილია თავისი „სიტყვებით“ და „წერილებით“, სადაც კარგად მოიპოვებს მისი ურთიერთობა მოწაფეებთან და მეგობრებთან. „ლიბანიოსის წერილებს ადრესატთა შორის ჩვენ გვხვდებიან მაშინდელი სახელგანთქმული პირები აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან; საგანგებო პატივისცემად ითვლებოდა მისგან წერილის მიღება“³.

ლიბანიოსს თავის წრეში ხშირად აქვს საუბარი ბაკურის შესახებ. ყველანი აქებენ ბაკურს: ზოგი აქებს მის სამართლიანობას, ზოგი მის რწმენას ღმერთებისადმი, ზოგს მოსწონს კიდევ მისი ზომიერება, სიბრძნე და გულადობა. მაგრამ თვით ლიბანიოსს ბაკურის ღირსებათაგან ყველაზე უფრო მნიშვნელოვნად წიანია ის, რომ „ბაკურს უყვარს ლოგოსები და ისინიც, ვინც ამ ლოგოსებს მისდევენ...“⁴. ლოგოსის მრავალნაირ მნიშვნელობასთან ერთად, ლიბანიოსის სხვა ნაწერების გადაკითხვის შემდგომ დაერწმუნდებით იმაში, რომ ბაკურისთან საუბარში ნახმარი ლოგოსი (λογος) ნიშნავს „რიტორიკულ ხელოვნებას“.

---

¹ გეორგიკა, I, 1961, გვ.59-63.

² იქვე, გვ.60.

³ იქვე, გვ.60.

⁴ გეორგიკა, I, 1961, გვ.64.

კოლხეთის აკადემიასთან დაკავშირებული ჩანს IV ს-
უკუნის ცნობილი ქართველი ფილოსოფოს-თეოლოგი
იოანე ლაზი, რომელიც აგრეთვე მოღვაწეობდა კონ-
სტანტინოპოლში და თანამშრომლობდა პროკლე დიადო-
ხოსთან. ფაზისის აკადემიასთან დაკავშირებულა იოანე
ლაზის მიერ აღზრდილი პეტრე იბერის ცხოვრება-მოღ-
ვაწეობაც. პეტრე იბერს თანამედროვენი „მსოფლიოში
განსაცვიფრებელ, სახელგანთქმულ აღამიანს“ უწოდებ-
დნენ. როგორც ცნობილია, მან სირიაში ქართველთა ფი-
ლოსოფიური სკოლა შექმნა. იგი აღიარებულია ნეოპლა-
ტონიზმის ფუძემდებლად. მკვლევართა მიერ დასაბუთე-
ბულია, რომ პეტრე იბერი ავტორია ცნობილი არეოპაგი-
ტიკისა¹.

კოლხთა მაღალ განათლებას ადასტურებს აგრეთვე
ის გარეშობა, რომ ევსევი პამფილი (260-340), რომელიც
იყო თემისტიოსის უფროსი თანამედროვე და მისი მამის
ევგენიოსის თანატოლი, კარგად ახსოვს კოლხი ფილო-
სოფოსი მარსიასი², რომელიც იქნებ იყო კიდევ დამ-
ფუძნებელი იმ კერისა ფაზისის მახლობლად, სადაც რი-
ტორიკის ნაყოფი მოიშკა თემისტიოსმა და ადრე მისმა
მამამ ევგენიოსმა.

კულტურის ისტორიის ცნობილი სპეციალისტი კაზი-
მეჟ კუმანეცკი აღნიშნავს, რომ ახ.წ.აღ. IV ს-დან დაიწ-
ყო რიტორიკის ახალი აღმავლობა, რიტორიკული სკო-
ლები იხსნება ზმელთაშუაზღვისპირეთის მთელ რიგ რე-
გიონებში. რომის გარდა ისინი არსებობდნენ ათენში,
კონსტანტინეპოლში, ანტიოქიაში და სხვ.³. აქ იწერთნე-
ბოდნენ იმპერიის მაღალი რანგის წარჩინებული მოხე-
ლეები, სადაც ისინი ეუფლებოდნენ ფილოსოფიას,

¹ შნუცუბიძე — პეტრე იბერი და ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდ-
რეობა შრომები, V, თბ., 1975, გვ. 96.

² П. Услар - Древне-восточные сказания о Кавказе. Тифлис, 1881,
с. 427.

³ К. Куманеци - История культуры древней Греции и
Рима. М., 1990, с. 324.

მჭევრმეტყველების საფუძვლებს, გარეგნული ეფექტის მიღწევის საშუალებებს. ბიზანტიელი ავტორების ცნობიდან გამომდინარე, ეგრისელებს ეს მეცნიერებანი ფაზისის უმაღლესი სკოლის წყალობით კარგად შეუთვისებიათ, რაც მათი პედაგოგების მაღალი დონის მახვენებელია. საზოგადოება დიდად აფასებდა მათ. მაგალითად, თემისტოის კონსტანტინოპოლში „სიტყვათა მეფეს“ უწოდებდნენ. მის კალამს ეკუთვნოდა იმ დროს პოპულარული და ჩვენამდე არმოდწეული არისტოტელეს კომენტარები. ხოლო ყველაზე ცნობილ რიტორად და მჭევრმეტყველების მასწავლებლად ითვლებოდა ლიბანიოსი, რომლის მოღვაწეობა ძირითადად ანტიოქიის რიტორიკულ სკოლასთან ყოფილა დაკავშირებული. მას „პატარა დემოსტენეს“ უწოდებდნენ. ის გამოდიოდა სიტყვებით, მიმართავდა იმპერატორებს, უმაღლესი რანგის მოსელეებს, მსედართმთაყვრებს, რათა ყურადღება მიექციათ საზოგადოების საჭირობოროტო საკითხებზე. ის იყო იმპერატორ იულიანე II განდგომილის (360-363 წწ.) მომხრე და ქრისტიანული იდეოლოგიის მოწინააღმდეგე. მიუხედავად ამისა, მთელი რიგი ქრისტიანი თეოლოგები, როგორიც იყვნენ გრიგოლ ნაზიანზელი და თვით იოანე ოქროპირი, მისი მოწაფეები იყვნენ. ეს მოწმობს, რომ ფასისის ტიპის უმაღლეს რიტორიკულ სკოლებში არ ყოფილა რუტინული, დოგმატიკური სულისკვეთება.

უნდა ვიფიქროთ, რომ რიტორიკული ხელოვნების ესოდენ განვითარებას დასაეღუთ საქართველოში მხოლოდ სქოლასტიკური დანიშნულება არ უნდა აქონოდა. ე.ი. როგორც რომში, ისე დასაეღუთ საქართველოში რიტორიკის განვითარება გამოიწვია საზოგადოებრივი ცხოვრების პრაქტიკულმა მოთხოვნილებამ და, მაშასადამე, ადგილობრივი მოსახლეობის მასა იყო მისი ინიციატორი და მისივე წრიდანვე გამოდიოდნენ ცნობილი მჭევრმეტყველებიც.

ღამწერლობა. არქეოლოგიური მონაცემებით დასტურდება, რომ ჯერ კიდევ ძვ.წ.ად. V საუკუნიდან დასაეღუთ საქართველოში ვრცელდება ბერძნული ღამწერლობა და

ბერძნული ენა ხდება საერთაშორისო ურთიერთობის ენად, რომელსაც წამყვანი ადგილი უჭირავს მთელი ანტიკური ეპოქის განმავლობაში. ელინისტურ ხანაში ბერძნული დამწერლობა ვრცელდება მოსახლეობის საშუალო ფენების წარმომადგენლებში, რასაც მოწმობს მრავალრიცხოვანი გრაფიტოები არა მარტო ზღვისპირეთში (ფიჭვნარი)¹, არამედ ეანის ნაქალაქარზეც. რომაული ხანის გრაფიტოების უდიდესი ნაწილი ახ.წ.აღ. II-IV სს. ბიჭვინთიდანაც (ღაბ. XIV) ბერძნულად არის შესრულებული. ამასთანავე, არქეოლოგიური აღმოჩენები საინტერესო მასალას გვაწვდიან საქართველოში არამეულის გავრცელებისა და საერთოდ, უძველესი დამწერლობის არსებობის გამოსარკვევად. ეჭვგარეშეა, რომ ქართული დამწერლობა გენეტიკურად სწორედ ბერძნულთანაა დაკავშირებული². ძველ კოლხეთში დამწერლობის არსებობისათვის საყურადღებო ჩანს ძვ.წ.აღ. IV-III სს. ავტორის პალეოგრაფიკის თხზულებიდან მომდინარე ცნობა, რომელსაც გადმოგვცემს ანონიმური ავტორი მითოგრაფიული ტრაქტატის ერთ-ერთ თავში: „ოქროს საწმისისათვის“. აქ ნათქვამია, რომ კოლხეთში დაცული იყო არა ოქროს საწმისი, არამედ ნაწერი წიგნი. რომელშიც აღწერილი იყო ქიმიის საშუალებით ოქროს მიღების შესაძლებლობანი. კოლხეთის ოქროს საწმისის ანალოგიური განმარტებაა შემონახული იოანე ანტიოქიელთანაც (VII ს.) და სვიდას (I ს.) ლექსიკონშიაც³. ესთატე თესალონიკელის გადმოცემით, ახ.წ.აღ. II-III საუკუნეებში მცხოვრებ ხარაქს პერგამონელს დაუწერია, რომ „ოქროს საწმისი“ ნამდვილად არის ტყავზე ნაწერი ხერხი ოქ-

¹ აკახიძე — საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები. თბ., 1971, გვ.114; აურუშაძე — ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში. თბ., 1964, გვ.150.

² თვამყრელიძე — წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა. თბ., 1989, გვ.171.

³ აურუშაძე — ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებებში. თბ., 1964, გვ.150-151.

როს მოპოვებისა და სხვა არაფერი“, რის გულისთვისაც იყო ღაშქრობა მოწყობილი¹. ჩვენთვის აქ საინტერესოა ძველი ბერძნების შეხედულება კოლხებსა და მათი კულტურის დონეზე. მათი წარმოდგენით, კოლხებს ძველთაგანვე პქონიათ დამწერლობა და სცოდნიათ ხერხი ოქროს მოპოვებისა ტყაეზე ნაწერი წიგნების საშუალებით.

პირდაპირი მითითება კოლხეთში დამწერლობის არსებობაზე ბიზანტიელ ისტორიკოსს მენანდრეს (VI ს.) მოეპოვება. ბიზანტიასა და ირანს შორის სვანეთის გამო დიპლომატიურ მოლაპარაკებასთან დაკავშირებით მენანდრე წერს: „სვანეთის მთავარი ემორჩილებოდა ღაზს და ის ჩაწერილი იყო სახარკო სიაში“². აქედან ირკვევა, რომ ღაზთა მეფეებს პქონიათ სასელმწიფო დოკუმენტი – „სახარკო სია“; არ არის გამორიცხული, რომ ამ დროისთვის სამეფო კანცელარია ქართულ, მშობლიურ ენაზე აწარმოებდა საქმეებს, მაგრამ არ გამოირიცხება ბერძნული პოზიციებიც დასაეღუთ საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში.

აპოლონიოს როდოსელის ცნობილ სიტყვებზე (რომ კოლხებს შენახული აქვთ თავიანთ მამათაგან ნაწერი კეირბები, რომლებზედაც მოგზაურთათვის ნაჩვენებია ზღვისა და ხმელეთის ყველა გზა და საზღვარი) დაყრდნობით, ბოლო დრომდე ამ ცნობას დასაეღუთ საქართველოში დამწერლობის არსებობის მანიფესტად მიიჩნევდნენ. თუმცა კონკრეტულად არაფრის თქმა არ ხერხდებოდა თვით დამწერლობის ხასიათის შესახებ³. ფაქტების უქონლობის გამო, დღეისათვის შედარებით უფრო მისაღებია ის აზრი, რომ კოლხურ კეირბებს სქემატური

¹ В. В. Латышев – დასახელებული ნაშრომი, ტ. I, გვ. 893.

² გეორგიკა, III, გვ. 224.

³ მბერძენიშვილი – დასახ. ნაშრომი, გვ. 52–53; ალ. სიჭინავა – ძველი კოლხეთის კულტურის ისტორიიდან (კოლხური „კეირბების“ ადგილისათვის ქართული დამწერლობის ისტორიაში). ბათუმის პედაგოგიკის შრომები, ტ. 3, 1953, გვ. 81–101.

რუკის მაგიერობის გაწევა შეეძლოთ. ჩანს, ისევე, როგორც მეზობელი სელეუკიდების სამეფოში, სომხეთსა, პონტოსა თუ იბერიაში, ეგრისის სახელმწიფოშიც დიპლომატიურ ურთიერთობათა ენას ბერძნული წარმოადგენდა. იმ გარემოებამ, რომ ბერძნულს საუკუნეების განმავლობაში ფართო გავრცელება ექონდა, ვერ შეაფერხა ადრექრისტიანული ხანის დასაწყლეთ საქართველოს მოსახლეობაში დამწერლობისა და, შესაბამისად, ქართული მწიგნობრობის გავრცელება, მიუხედავად იმისა, რომ საეკლესიო ცხოვრებაში ბერძნული კიდევ დიდხანს ინარჩუნებდა წამყვან პოზიციებს. დასაწყლეთ საქართველოში ქართულმა ენამ ჯერ სახელმწიფოებრივი დაწესებულებიდან, სოლო შემდეგ ეკლესიიდან თანდათან განდევნა ბერძნული ენა. ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ გვიანანტიკური ხანის რამდენიმე საყურადღებო ძეგლმა.

ზღვისპირეთში აღმოჩენილ იმპორტულ და ადგილობრივ კერამიკულ ჭურჭელზე ამოკაწრულია ბერძნული ანბანის არა მარტო ცალკეული ასოები, არამედ გვხვდება ღეთაებათა და საკუთარი სახელები, ამფორების შიგთავსის მინიშნებები და ჯერჯერობით გაუშიფრავი წარწერების ფრაგმენტები (ტაბ.VIII). დიოსკურია-სებასტოპოლისისა და ბიჭვინთის ნაქალაქარებზე ბერძნული ანბანის ცალკეული ასოები და სიტყვები ხშირად გვხვდება ახ.წ.აღ. II-IV სს. ჭურჭლის ფრაგმენტებზე, კრამიტებზე და სხვ. ამ არქეოლოგიური მასალის სპეციალური შესწავლის გარეშეც ნათლად ჩანს, რომ გვიანანტიკურ ხანაში ბერძნული დამწერლობა გავრცელებულია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის საქალაქო მოსახლეობის საშუალო ფენებში. როგორც აღინიშნა, ლათინური წარწერები მეტად მცირეა. ცნობილია, რომ რომის მცირეზიურ პროვინციებში ოფიციალურ ლათინურთან (რომელიც სამხელრო მმართველი ფენისათვის იყო დამახასიათებელი) ერთად სახელმწიფო ენას ბერძნულიც წარმოადგენდა, რადგან მოსახლეობის დიდი ნაწილი ბერძნულენოვანი იყო და ამისთვის რომს ანგარიში უნდა გაეწია.

წერის ტექნიკა დასავლეთ საქართველოში ისეთივე იყო, როგორც მთელ გვიანანტიკურ სამყაროში. წერისთვის იყენებდნენ ჯერ სტილოსებს და შემდეგ მელნის, პაპირუსისა და პერგამენტის (დაკავშირებულია ქალაქ პერგამის სახელთან) საყოველთაო გაერცელებასთან ერთად წკირებს (კალმებს).

სტილოსები (Στιλος) განსაკუთრებული წვეტიანი ღოთონის ან ძელის ღერაკებია, რომელთა ერთი ბოლო ბრტყელია და გამოიყენებოდა დაწერილის წასაშლელად. მათი მეშვეობით წერდნენ გასანთლულ ფირფიტებზე. დასავლეთ საქართველოში ახ.წ.აღ. I-IV სს. გვხვდება ძელისა და ბრინჯაოს სტილოსები. ჩვენში ყველაზე ადრეული სტილოსი ძვ.წ.აღ. III-II სს. აღმოჩენილია ეანში საყანჩიას ნამოსახლარზე. ისინი ცნობილია სამარხეული კომპლექსებიდანაც¹, მცხეთაში ახ.წ.აღ. II ს. კულტურულ ფენებშიაც გვხვდება (სურიუმი, სებასტოპოლისი, პიტუნტი). წერის ტექნიკა ელინისტურ ხანაში ასეთი იყო: ხის ფირფიტებზე, რომლებიც წიგნისმაგვარად იყო შეკრული, „ფურცლის“ მთელ სივრცეზე, ნაპირების გარდა, ამოღებულია ღრმულები, რომელსაც გამთბარი ცვილით ფარავდნენ. ცვილის გაციების შემდეგ წერდნენ წვეტიანი სტილებით, რომელიც ერთი მხრიდან წაწვეტილებული იყო, ხოლო მეორე მხრიდან ბურთი ან ნიჩაბი ეკონდა არასწორად დაწერილის ან უკვე არასაჭირო ჩანაწერის წასაშლელად. ახალი ჩანაწერის წინ სპეციალურად ასწორებდნენ ცვილის მთელ ფენას. ცვილიან ფირფიტებზე ასწავლიდნენ წერასა და ანგარიშს. სტილოსებსა და ცვილს სპეციალურ სახელოსნოებში ამზადებდნენ. დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ძელის სტილოსები ფორმის მიხედვით ორ ძირითად ტიპადაა დაყოფილი.

პირველი ტიპის სტილოსს მომრგვალებული ტანი აქვს და მახვილი ქვედა ბოლო. ისინი ზედა ნაწილის მიხედვით ორ ვარიანტად იყოფა. პირველი ვარიანტის სტილოსს ზედა ბოლოში დაუყოფელი, მომრგვალებული,

¹ მცხეთა, II, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. 1978, გვ.71

სუფროსები შემოფარგელა აქვს (ტაბ. IX,1) - სიგრძე 8 სმ; მეორე ვარიანტის სტილოსს ზედა დაბოლოებები ბუროის, წვეთის ან ქუდი, ფორმისაა და შემაკულია მხატვრულად ამოკვეთილი გეომეტრიული ფიგურებით (ტაბ. IX,2) - სიგრძე 8 სმ.

პირველი ვარიანტის მსგავსი სტილოსები ნაპოვნია ქართლში, დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე¹. როგორც ჩანს, მათ სტანდარტული ზომები ახასიათებთ და, ალბათ, ისინი აღვიწლობრივ სახელოსნოებშია დამზადებული.

მეორე ტიპის სტილოსს ნაწილობრივ ან მთლიანად გამკერძებული ტანი, გამახვილებული ქვედა ბოლო აქვს და ბრტყელი ზედაპირი ნიჟისმაგვარი ან მომრგვალებული ბოლოთი. ხშირად სტილოსის ტარის მთელი ზედაპირი ორნამენტირებულია ხაზებით და გეომეტრიული ფიგურებით (ტაბ. IX,3), ზომებია 6,5-9 სმ. მათ ზოგჯერ გვერდით სპეციფიკური ჩამონათალიც აქვთ. მეორე ტიპის ძეგლის სტილოსები უფრო უნივერსალური ჩანს, რადგან მისი ბოლოთი, ბრტყელი ნიჟით შეიძლება არა მარტო დაწკრიდის წაშლა, არამედ მთელი ცვილიანი ზედაპირის გადასწორება. ასეთი ძეგლის სტილოსები ნაპოვნია ბიჭვინთაში, სოხუმში² და სხვ. მსგავსი სტილოსები აღმოჩენილია ოლეიაში რომაული ხანის ფენებში³, ხერსონესში გეიანანტიკური დროის ფენებში⁴, ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ფენებში⁵, ილურატის დასახლებების ახ.წ.ად. III ს-ის ფენებში⁶, ტანაისში

¹ მცხეთა, II, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. 1978, გვ.72.

² М.М.Трапш - Древний Сухуми. Труды, т.2, Сухуми, 1969, с.350.

³ М.И.Халпизкина. Костянные изделия из раскопок Ольвии в 1935-1936 гг. В кн; Ольвия. Киев, 1940, ч.1, с.192, табл.Х, 1-7.

⁴ Б.Г.Петерс - Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья. М., 1986, с.61, таб.ХII-22.

⁵ იქვე, გვ.62 ნახ. 34-37, ტაბ. XII-4.

⁶ იქვე, გვ.62 ტაბ.37, ტაბ. XII-5

ახ.წ.ად. II-III სს-ში¹, სოფ.მიხაილოვკასთან ახ.წ.ად. I ს-ის მეორე ნახევრისა და ახ.წ.ად. II ს-ის დასაწყისის ფენებში².

რაც შეეხება ბრინჯაოსაგან დამზადებულ სტილოსებს, რომლებიც აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოში რომაული ხანის კულტურულ ფენებში, თავისი ფორმის მიხედვით ორ ძირითად ტიპად იყოფა.

პირველი ტიპის ბრინჯაოს სტილოსს მრგვალგანიცკეთიანი ღერო აქვს. ერთი ბოლო წაწვეტებული აქვს, ხოლო მეორე ბოლო გამსხვილებული და ოთხწახნაგოვანი (ტაბ. IX,4). ისევე როგორც ძეღის სტილოსები, ზოგიერთ შემთხვევაში ბრინჯაოს სტილოსების გამსხვილებული ოთხწახნაგოვანი ბოლო ორიენტირებულია ხაზებითა და გეომეტრიული ფიგურებით. ამ ტიპის სტილოსს ბოლო იმიტომ აქვს გამსხვილებული ოთხწახნაგოვანი, რომ ჩაქუნის დასარტყმელი აღვილია. იგი თავისებური სტეკია.

მეორე ტიპის ბრინჯაოს სტილოსს ბრტყელგანიცკეთიანი ღერო, მახვილი ქვედა ბოლო და ნიჩბისმაგვარი ზედა თავი აქვს (ტაბ. IX,5). პირველი ტიპის ბრინჯაოს სტილოსების ზომები შემორჩენილი მასალების მიხედვით, მერყეობს 4 სმ-დან 9 სმ-მდე, ხოლო მეორე ტიპის ბრინჯაოს სტილოსების ზომები კი ოდნავ განსხვავდება პირველისაგან, მათი ზომები მერყეობს 10 სმ-დან 12 სმ-მდე.

ჩვენი აზრით, ამ სტილოსების განსხვავება გამოწვეულია მათი დანიშნულების სხვადასხვაობით. ბიჭვინთაში აღმოჩენილია შედარებით მასიური, ბრინჯაოს განიცკეთში ოთხკუთხა თავგაფართოებული, დიდი საგნები, რომელიც გამოიყენებოდა საფლავის ქვებზე, სტელებზე წარწერის გასაკეთებლად. ბიჭვინთაში აღმოჩენილია ქვის სტელის ფრაგმენტები. როგორც პეტროგრაფიულმა

¹ Археологические памятники Нижнего Подонья. М., ч. I, с. 152, табл. XXV, 4.

² ბ. პეტერსი — დასახ. ნაშრომი, გვ. 61, ტაბ. XIII-4.

ანალიზმა¹ გვიჩვენა, ისინი ადგილობრივი ქეიშაქვებისა და კირქვებისაგან არის დამზადებული. ამგვარად ეჭვს არ იწვევს ის ფაქტი, რომ ქველ პიტიუნტში არსებობდა მათი ღამამზადებელი სახელოსნოები. პირველი ტიპის სტილოსი თავისუფლად შეიძლება გამოყენებული ყოფილიყო ნებისმიერ მასალაზე სამუშაოდ. რომაულ ხანაში სწორედ ეს ტიპი ჩანს ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ჩვენში.

არქეოლოგიური მასალის შესწავლის შედეგად ჩანს, რომ წერის ტექნიკა აქ ტრადიციულია; მელანი და კალამი, თუ მცხეთის² აღმოჩენებს გაეითვალისწინებთ, საქართველოში ახ.წ.ად. II ს-დან გრცელდება. როგორც ცნობილია, მცხეთის გვიანანტიკური ხანის სამარხში აღმოჩენილია საწერი მოწვობილობის კომპლექტი (ტაბ. IX, 6). იგი შედგება თხელფირფიტის ბრინჯაოს სამეგლნისაგან, ბრინჯაოს ოთხი წკირისა და ერთი ცალი ძელის სტილოსისაგან³. გარდა ამისა, მცხეთაში აღმოჩენილია კიდევ ორი სამეგლნე. მათ შორის ერთი სამეგლნე ბრინჯაოსაგან დამზადებული აღმოჩენილ იქნა სამთავროს ერთ-ერთ სამარხში ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში ფრ.ბაიერის მიერ. ამ სამეგლნეზე შესრულებული ლათინური წარწერიდან ჩანს, რომ იგი კალბურნის სახელოსნოს ნაწარმი იყო⁴. მეორე სამეგლნე, ვერცხლისა, აღმოჩნდა მცხეთის ქალაქის ტერიტორიაზე ერთ-ერთ სამარხში 1958 წელს ჩატარებული გათხრების დროს⁵. ნიშანდობლივია, რომ ეს ყველა საწერი მოწვობილობა ქალების სამარხებშია დაფიქსირებული, რაც მოწმობს მათ წრეში განათლების შედარებით ფართოდ გავრცელებას.

¹ ანალიზი გაკეთებულია თსუ გეოგრაფია-გეოლოგიის ფაკულტეტის პეტროგრაფიის კათედრაზე.

² მცხეთა, II, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. 1978, გვ. 72.

³ იქვე, გვ. 72.

⁴ მცხეთა, II, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. 1978, გვ. 72.

⁵ იქვე, გვ. 73.

უფიქრობო, ბიჭვინთასა და სოსუმში აღმოჩენილი ზოგიერთი მინის ცილინდრული დაბალკორპუსიანი ტურტელი, შესაძლებელია, სამეღნელ გამოიყენებოდა.

ამგეარად, ძელისა და ბრინჯაოს სტილოსების აღმოჩენა დასავლეთ საქართველოს ანტიკურ ქალაქებში, მოსახლეობის განათლების გარკვეული დონის მანიფესტებელია; წერის ტექნიკასა და დამწერლობასთან ერთად საქართველოს შიდა რაიონებში ვრცელდებოდა ბერძნული მწიგნობრობა და, შესაძლოა, განათლების სისტემაც, რაც გულისხმობდა პარმონიულად, ყოველმხრივ სულიერად და ფიზიკურად განვითარებული ადამიანის ჩამოყალიბებას პროცესს. ჩანს, რომაულ ეპოქაში ელინისტური ტრადიციები აქ არც გვიანანტიკურ ეპოქაში დაუკარგავთ. არქეოლოგიური მასალები ადასტურებენ, რომ წერა-კითხვის მცოდნენი საქალაქო მოსახლეობის საშუალო ფენებშიც ყოფილან.

§2. ეპიგრაფიკული ძეგლები — გრაფიტოები და ღიპინტოები

როგორც აღენიშნეთ, რომაული ხანის დასავლეთ საქართველოში ძირითადად ნაპოვნია ბერძნული წარწერები, ლათინური წარწერები შედარებით იშვიათია; საწერი მასალის მიხედვით, ისინი რამდენიმე ჯგუფად იყოფიან: 1. ქვაზე ამოჭრილი ე.წ. ლაპიდარული წარწერები, 2. სხედასხვა საგნებზე (კერამიკულ ფილებზე, სამკაულზე, საბეჭდად-ბეჭდებზე) გამოყვანილი წარწერები, 3. გვხვდება მოზაიკური წარწერებიც.

შინაარსის მიხედვით წარწერები სხედასხვა ხასიათისაა. არის ოფიციალური სამხედრო-სამშენებლო დეკლარაციული ხასიათის წარწერები, ქრისტიანობის გავრცელებასთან დაკავშირებული კერძო პირთა წარწერები, სხედასხვა ნივთზე (სანათურზე, მედალიონზე), გვხვდებ-

ბა ჭურჭელზე ამოკაწრული რომაული თუ ადგილობრივი საკუთარი სახელები და სხვ. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ცნობილია სპეციალისტებისთვის, მაინც განვიხილოთ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი რამდენიმე მნიშვნელოვანი წარწერა, რადგან ისინი გვაძლევენ საშუალებას წარმოვიდგინოთ განათლების დონე ამა თუ იმ რეგიონში. მათგან აღსანიშნავია 1957 წელს ბიჭვინთაში, ინკიტის ტბასთან რომაელთა საგუშაგო კოშკის გათხრების დროს ახ.წ.ად. II-III სს. კულტურულ ფენაში აღმოჩენილი კერამიკული ფილის პატარა ნაწილი, რომელზეც მართკუთხა დამლა იყო დასმული. მასზე მკაფიოდ იყო გამოკვეთილი ასოები LEG¹ (ტაბ. X,1). ლათინურდამდინი კერამიკული ფილის მეორე ფრაგმენტი აღმოჩენილია 1961 წელს ბიჭვინთის კასტელის ტერიტორიაზე² ახ.წ.ად. II ს-ის დამლევისა და ახ.წ.ად. III ს-ის პირველი ნახევრის კულტურულ ფენაში. დამზადებულია სილანარევი ადგილობრივი წითელი თიხისაგან; ყალიბში კარგად არის გამომწვარი; დამლის შტემპელი მართკუთხედია; მკაფიოდ იკითხება შემორჩენილი დამლის ნაწილი /LE/G და ლეგიონის ნომერი - XV (ტაბ. X,2). მესამე ფრაგმენტი აღმოჩენილია 1985 წელს ბიჭვინთის ნაქალაქარის დასავლეთით კარიბჭის გაწმენდისას ახ.წ.ად. II საუკუნის დამლევისა და ახ.წ.ად. III საუკუნის დამდგის ფენაში. მართკუთხა დამლა მთლიანად არ შემონახულა, ასოები და ციფრები ნაკლებად მკაფიოა [LE]GXV (ტაბ. X,3). სხვა აღმოჩენებთან შედარების საფუძველზე დამლები იშიფრება: LEG/IO/XV (Apollinaris)³.

¹ოთ.ლორთქიფანიძე - ინკიტის ტბის მიდამოებში ჩატარებული ზაღაზვერეო არქეოლოგიური ზეშაობის წინასწარი აგარიში. მსკა, III, 1963, გვ.106; დიდი პიტიუნტი, I, თბ., 1975, გვ.96.ტაბ. X,1

²Н.Кигурадзе, Г.Лордкипанидзе, Т.Тодуа - Клеѣма XV легиона из Пицундского городища. ВДИ, N2, 1987, с.88.

³Н.Кигурадзе, Г.Лордкипанидзе, Т.Тодуа - Клеѣма XV легиона из Пицундского городища. ВДИ, N2, 1987, с.88.

ბიჭვინთის გარდა ლეგიონის დამლები აღმოჩენილია პეტრაში (ციხისძირი) XII ელვისებური ლეგიონის ეპისტილაციის დამლებთან (ტაბ. X,4). ერთ რომაული ხანის აგურზე გამოსახულია ასოები VEXFA. ელექვინაძემ არ გაიზიარა ს.ჯანაშიასა და ნ.ხოშტარიას აზრი, რომ შტამპიანი აგური ქარხნის მარკაა და აგურის შტამპზე გამოსახული ასოები VEXFA შემდეგნაირად გაშიფრავ: vex(illationes legionum XII) F(ulminatae et XV) A(pollinariae)¹, რაც უფრო სარწმუნოა. მკვლევართა ნაწილის აზრით, ამ წარწერის პოვნის ადგილას, კერძოდ, ციხისძირში (პეტრა) შეიძლებოდა ყოფილიყო საგუშაგო კოშკი ან პატარა სიმაგრე, რომელიც აფსარის კასტელის ფორპოსტი იყო². ზემოაღნიშნული აღმოჩენები დოკუმენტურად ადასტურებს XV ლეგიონის ჯარისკაცების მონაწილეობას აფსარისა და პიტეუნტის თავდაცვით ნაგებობათა მშენებლობაში ახ.წ.ად. II საუკუნის დამდეგს. ამგვარად, დასტურდება მნიშვნელოვანი ფაქტი საქართველო-რომის კულტურულ ურთიერთობაში. რომაელ ლეგიონერებს დაუწყიათ საქართველოს ზღვისპირეთში ახალი სამშენებლო მასალების – აგურის, კერამიკული მოსაპირკეთებელი ფილების, კირხსნარის წარმოება.

წერილობითი წყაროებიდან ვიცით, რომ აფსაროში იდგა 5 სპეირა, რაც შეადგენდა დაახლოებით 1000-2000 ჯარისკაციან გარნიზონს. იტალიაში, ქნოლის მახლობლად აღმოჩნდა წარწერა, რომელშიც მოხსენიებულია ვინმე მარციუს პლეტორიუს ცელერი. წარწერა გვაუწყებს: პლეტორიუს ცელერი, რომელიც იმპერატორმა ტრაიანემ დააჯილდოვა პართიის ომში (ახ.წ.ად. 113-117 წწ.) მონაწილეობისთვის, ერთ ღროს მეთაურობდა პოლიციის (numeri) რაზმებს პონტოს აფსაროში – Praeposit(o) numerorum tendent in Ponto Absaro³. წარწე-

¹ ელექვინაძე – რომაული შტამპიანი აგური ციხისძირიდან. საქ. მეც. აკად. მოამბე, XV, 3, 1967, გვ. 797.

² В.А.Лихачев - Понтийский Лямес. ВДИ, 1969, N2, с.88.

³ Corpus in acriptionum Latinarum V.XI N1202.

რიდან ჩანს, რომ აფსაროსი უკვე ახ.წ.ად. I ს-ის დასასრულს გაუხდიათ თავის პლაცდარმად რომაელებს.

განვიხილოთ აგრეთვე კიდევ ერთი წარწერის ფრაგმენტი, რომელიც 1896 წელს აღმოჩენილა სოხუმში ზღვისპირა ნავსადგომის მშენებლობისას. აღმოჩენილი იყო მხარეთმცოდნე მოყვარული არქეოლოგის ვ.ჩერნიაევსკის მიერ¹, ხოლო გამოსცა იგი მ. როსტოვეცემა 1907 წელს².

კირქვის ფილის (17x16,5 სმ) (ტაბ. X, 5) შემორჩენილი ფრაგმენტის ასოები ღრმად იყო ამოკვეთილი ქვაზე და შეკებილი იყო წითლად მეტი ხილვადობისათვის. წარწერის შემონახულ ნაწილს შემდეგი სახე აქვს:

HADR...
PERFLA...
LEG...

მ.როსტოვეცი პირველ სტროფზე კითხულობს იმპერატორ ადრიანეს სახელს, მეორეზე ფლავიუს არიანეს. თვითონ წარწერას იგი სამშენებლო წარწერად თვლის და ათარიღებს 131-132 წწ.

ლ.ე.ლნიცკი შეეცადა არიანეს კოლხეთში მოგზაურობის ტრადიციული თარიღის შეცვლას და აღნიშნული წარწერაც მან 136-137 წლებით დაათარიღა². აღნიშნულ წარწერას შეეხო აგრეთვე მ.თრაპში თავის შრომების მე-2 ტომში. იგი მესამე სტროფის ასოებს თვლიდა მეორე სტროფზე მოხსენიებული პირის ტიტულად leg(atus) ან კიდევ, მეორე სტროფზე ზემოხსენებულ პირს თვლი-

¹ Газета "Черноморский вестник", Батуми, 1896, 27 июля.
4.М.М.Ростовцев - Надписи Сухума. Зап. Одесского общества ист. и древн. России. т.27, 1907 г. прот.365
засед. с.4-6. Латинские надписи Юга России. ИАК, вып.33, СПб, 1909, с.12, таб.I.

² О.Л.Ельницкий - О малочисленных или утраченных греческих и латинских надписях Закавказья. ВДИ, 1964, N2, с.140.

და რომელიმე ლეგიონის წევრად¹.

ნ.ლომოურიმა არ გაიზიარა ელნიცკის აზრი არიანეს მოგზაურობის თარიღის შესახებ და აღნიშნული წარწერა მან 131 წლით დაათარიღა. მისი აზრით, წარწერაში აღნიშნული იყო, რომ იმპერატორ ადრიანეს (Hard.....) დროს, ფლავიუს არიანეს (Fl[avius] A[rianus]) კაპადოკიის ლეგატის (Leg.....) მიერ რაღაც იქნა აშენებული ან საერთოდ გაკეთებული². ეს წარწერა აღმართული უნდა ყოფილიყო სებასტოპოლისის ნავსადგომთან, გამოსაჩენ ადგილას და იმპერატორ ადრიანეს სამშენებლო მოღვაწეობას უსვამდა ხაზს. ბიჭვინთის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი რომაული ხანის რამდენიმე ბერძნულ-ლათინური წარწერა გაშიფრულია მ.სპეიდალის მიერ³. მათგან აღსანიშნავია ლათინური წარწერები კირქვებზე (ტაბ. XI,1), რომლებიც ეხება რომაული გარნიზონის ცხოვრებას. სპეიდალი ერთ წარწერას 152 წლით ათარიღებს და თვლის, რომ წარწერის მიხედვით, ბიჭვანთაში რომაული ჯარი 152 წლამდე უნდა მოსულიყო. მეორე წარწერის მთავარი ტექსტიდან სამო ასოა შემორჩენილი; წარწერა ეხება გარნიზონის ცხოვრებას და იგი ახ.წ.აღ. 152 წელსა და 255 წლებს შორის აქცევს (ტაბ. XI-XII).

მის მიერვეა გაშიფრული აგრეთვე ახ.წ.აღ. IV საუკუნის კიდევ ერთი ბერძნული წარწერა 11x13x6,5 სმ ზომის კირქვაზე (ტაბ. XII,1). დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი რომაული ხანის წარწერებიდან ლათინურთან შედარებით ბერძნული წარწერები უფრო მრავალრიცხოვანია, მათი უმრავლესობის შინაარსი დაკავშირებულია რელიგიურ სფეროსთან.

მეტად საინტერესოა 1954 წ. სოხუმში აღმოჩენილი ადგილობრივი თიხისაგან დამზადებული ჭრაქი, რომელიც

¹ М.М.Траппи - Труды, т.2, с.289.

² Н.Ю.Ломоури - Грузино-римские взаимоотношения. Тб., 1981, с.26.

³ M.Speidel and T.Todua. Dem Saalburg Jarbuch Mainz am Rhein, 44, 1988, 56-88.

ახ.წ.ად. II-III სს. თარიღდება¹.

კრაქი დამზადებულია უხეში, ცუდად გამოშვარი ადგილობრივი ქვიშანარევი თიხისაგან. მის ზედა ნაწილებზე ცენტრში წამწამებიანი სამი რგოლისაგან შემდგარი მწკრივია და ექვსსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა, რომელიც დაწერილია სველ თიხაზე გამოწვამდე (ტაბ. X,6). ეს წარწერა, რომელიც ლოცვას წააგავს (თ.ყაუხჩიშვილი) ასე იკითხება: „თაყვანი ეცი პერმეს-მერკურის ხსნისათვის“². ლ.ელნიცკის თარგმანში კი იკითხება: „თაყვანი ეცეთ ყოელის შემძლე პერმეს-მერკურს ჩვენი (სულის) ხსნისათვის“³. ამ ლოცვაში უნიკალურად არის შეხამებული ერთი და იმავე ღმერთის ბერძნული (პერმესი) და რომაული (მერკური) სახელები, რაც ადგილობრივ ნიადაგზე მათი შეწყყმის, ანკრეტიზმის მანიფესტაციაა. პერმესი, როგორც ცნობილია, ბერძნული მითოლოგიის მონაცემებით არის ძველი საბერძნეთის ერთ-ერთი ძირითადი ღვთაება. იგი თავდაპირველად იყო მეცხოველეობის ღმერთი, მწყემსების და გზების მფარველი. ანტიკურ ლიტერატურაში პერმესის სახელი გვხვდება პომპროსის ეპოქიდან⁴, მომდევნო ხანებში იგი ითულებოდა ეატრობის, მოგების, მოგზაურთა, ელჩთა და სხვ. მფარველად. რომაელებმა ბერძნებისაგან გადმოიღეს პერმესის კულტი და თაყვანს სცემდნენ მას მერკურის სახელით (თავდაპირველად ეატრობის ღმერთი). ახ.წ.ად. V საუკუნეში რომში აშენებული იყო მერკურისადმი მიძღვნილი ტაძარი, რომელიც შემდეგ გახდა ბედ-იღბლის, მოგების ღვთაება და ა.შ.⁵

¹ М.М.Трапш - Труды, т.2. Сухуми, 1969, с.348, табл.IV,25.

² Т.С.Каухчишвили - Греческая надпись на Сухумском святильнике. Труды АБИАЛИ, XXVII, 1957, с.228.

³ Л.А.Ельницкий - Новые документы антихристианских реакций в Римской империи в IV в. н.э., СА, 1962, N4, с.231.

⁴ М.М.Трапш - Труды, т.2, с.349.

⁵ Н.Н.Малкин - История Древнего Рима. М., 1956, с.391.

სოხუმის ჭრაქის სალოცველი წარწერა მიმართულია პერმეს-მერკურისადმი. მისი შინაარსი მოწმობს, რომ რომაელთა ეპოქაში ყველა მოგზაური ეაჭარი, მათ შორის სოხუმის ჭრაქის მფლობელიც. თავყანს სცემდა პერმეს-მერკურს თავისი სიცოცხლის ხსნისა და გადარჩენისათვის. წარწერა უღაზათოდ არის შესრულებული. პალეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით. მას ახ.წ.ად. IV ს-ით ათარიღებენ¹.

სოხუმის ჭრაქის წარწერა საინტერესო ეპიგრაფიკული ძეგლია, რომელიც აღნიშნავს, რომ დასაველეთ საქართველოს ზღვისპირეთშიც თავყანს სცემდნენ ეაჭრობისა და მოგზაურობის მფარველი ღმერთის პერმეს-მერკურის კულტს.

ამავე დროს, წინამდებარე წარწერა, დასაველეთ საქართველოში რომაული ხანის სხვა ცნობილ ბერძნულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებთან ერთად, გვაძლევს საფუძველს დაედასტუროთ, რომ ანტიკური ხანის დასაველეთ საქართველოს ტერიტორიაზე შედარებით ფართოდ ყოფილა გავრცელებული ბერძნული ენა, რომელსაც არ დაუთმია თავისი პოზიციები, მიუხედავად იმისა, რომ ჩნდება ბერძნული ღმერთის რომაული შესატყვისები. ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად ბერძნული ენა ხდება ეკლესიის დასაყრდენი დასაველეთ საქართველოში. ბაღის აერთიანებს ბიჭვინთის საემისკოპოსო, რომელიც ახ.წ. ჯ. IV საუკუნის დასაწყისში უკვე არსებობდა და ნეოკესარიის სამიტროპოლიტოს ემორჩილებოდა. ბერძნულ ენაზე კეთდებოდა წარწერები. ასეთი წარწერების ჯგუფს განეკუთვნება ღოცვის ტექსტი და მიძღვნილი წარწერა ბიჭვინთის ტაძრის მოზაიკაზე, რომელიც დათარიღებულია ახ.წ.ად. IV ს-ით². საეკლესიო, რელიგიური შინაარსისაა ბერძნული წარწერა „ერთარსი ღმერთი მშველელი შემწირველთა“, დატანილი ვერცხლის ძედა-

¹ Л. А. Епихимов — დასახსარობი, გვ. 231

² აკუსტნიშვილი — ბიჭვინთის მოზაიკის ბერძნული წარწერა ხმამ, ტ. XVI, №1, 1955, გვ. 73.

ლიონზე, რომელიც ნაპოვნია წებელდის სამაროვანზე და ახ.წ.აღ. IV ს-ის პირველი ნახევრით არის დათარიღებული¹.

ბერძნული წარწერები გვხვდება, როგორც აღენიშნეთ, სხვადასხვა საგნებზე, მათ შორის საბეჭდავ-ბეჭდებზე. ერთ-ერთ ასეთ გემშიან ევრცხლის ბეჭედზე (02:1-83), რომელიც აღმოჩნდა ბიჭვინთის ნაქალაქარის სამაროვნის №403 სამარხში 1938 წელს, გამოსახულია სიყვარულის რომაული ღვთაება ამური, რომელიც ზის დელფინზე და ხელით მასზეა ჩაბლაუჭებული. ბეჭედი ოვალური ფორმისაა, მხრების გარე ნაწილი წახნაგოვანია, გემმა სერდოლიკის ქვაა და ჩასმულია ბეჭდის შუა ნაწილში. დელფინის ქვემოთ იკითხება ΕΛΛ (ტაბ. XIII, 1). ს.ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ლაპიდარიუმში ინახება ახ.წ.აღ. II-III საუკუნეებით დათარიღებული რამდენიმე საფლავის ქვა, რომლებიც, მართალია, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის სხვადასხვა ადგილიდან არის ჩამოტანილი (ანაბა, ნუხა)², მაგრამ ჩვენს რეგიონთან ჩანან დაკავშირებული კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით. ქვებზე დაცული ბერძნული წარწერები ეპიტაფიებს წარმოადგენენ. ამ წარწერებს ჩვენთვის ის მნიშვნელობა აქვთ, რომ მათ შემოგვინახეს ისეთი საკუთარი სახელები, რომლებიც დასავლეთ საქართველოში დღესაც გვხვდება. ასეთებია: აილიოსი, იასონი, ვერონე, გადიკიოსი, გასტიისი, ადიმანტი, პანტაკლე, ფარნარ³. ბევრი მათგანი საერთოა ბერძნულ-რომაული სამყაროსათვის, მაგრამ არის მათთვის უჩვეულო ქართველურ სამყაროსთვის დამახასიათებელი სახელი, კერძოდ ფარნარ.

¹ М.М.Трапш - Труды, т.2, с.349.

² В.В.Латышев - Заметки о кавказских надписях. Известия Императорской археологической комиссии, вып.10, 1904, с.103.

³ А.И.Амиранашвили - Греческие надписи музея Грузии, с.193. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მაცნე IV, 1928.

საქართველოს სახ. მუზეუმში ინახება კიდევ ერთი კარგად გამოყვანილი მოზრდილი კირქვის ფილა (№46), რომლის ქვედა ნახევარზე არის სამსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა (ტაბ. X,9) „აილიოს იასონი, ევნონეს, ეპერგეტს, კეთილის მყოფელის სახსოვრად“. ე.ი. აილიოს იასონი მიუძღვნის თავის კეთილისმყოფელს ევნონს ამ ძეგლს. წარწერა 1902 წელს ნუხიდან არის ჩამოტანილი. ა.ამირანაშვილი ამ წარწერას ახ.წ.ად. II-III სს. ათარიღებს¹, ხოლო თ.ყაუხჩიშვილი კი თვლის, რომ სახელი Αἰλῖος (აილიოსი) არის რომაული სახელი. იგი უფრო არქაულის შთაბეჭდილებას ახდენს, ვიდრე ახ.წ.ად. I ს-ის სტილიზებული წარწერები და, ამდენად, წარწერას (ტაბ. X, 10) ახ.წ.ად. I ს-ით ათარიღებს².

ანაპაში 1874 წელს აღმოჩენილია პრიზმის მოყვანილობის პატარა მარმარილო³, რომელსაც დამუშავებულ წახნაგზე აქვს ბერძნული წარწერა: „... კეთილისმყოფელი ფარნარნი (?) აღეშართე ქანდაკებად... მოსაგონებლად. (წელს-?) მესამესა“ (მოგეყავს თ.ყაუხჩიშვილის ნაშრომის მიხედვით). სხვა თარიღიანი წარწერებისაგან განსხვავებით, თ.ყაუხჩიშვილი მას ახ.წ.ად. III ს-ით ათარიღებს⁴. გარდა ამისა, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიის განყოფილების ეპიგრაფიკულ ძეგლთა საცავში №33 არის ანაპაში ნაპოვნი ბერძნულ წარწერიანი მარმარილოს ფილაქანი, რომლის ზემო ნაწილში, პარჟენიე, გამოსახულია მამაკაცის ფიგურა, მარცხნივ, გაცილებით უფრო მომცრო – ქალისა. გამოსახულებათა ქვემოთ მოთავსებულია ბერძნული წარწერა: „პანტაკლე გადიკიოსის ძე, მშვიდობით“. წარწერა საფლავზედა ქვისაა (ტ.ბ. X,11), ქალე უკეთებს ქმარს საფლავზედა ქვას გამოსახულებით და წარწერით. ა.ამირა-

¹ А. И. Амiranashvili — დასახ. ნაშრომი, გვ. 194.

² თ.ყაუხჩიშვილი — ბერძნული წარწერები საქართველოში. თბ., 1951, გვ. 241.

³ ა.ამირანაშვილი — დასახ. ნაშრომი, გვ. 197. ტაბ. X, 10.

⁴ თ.ყაუხჩიშვილი — დასახ. ნაშრომი, გვ. 241.

ნაშეილი, იმის გამო, რომ ეს წარწერა ერმიტაჟში დაცულ ერთ ძეგლს მოაგონებს, ათარიღებს ახ.წ.ად. I ს-ის პირველი ნახევრით¹, თყაუხნიშვილი კი თელის, რომ წარწერა სერიოზული დათარიღების საშუალებას არ იძლევა და ასოთა მოხაზულობის მიხედვით იგი წარწერას ასევე ახ.წ.ად. პირველი საუკუნეებით ათარიღებს². დაბოლოს, აღსანიშნავია ანაპაშივე ნაპოვნი კიდევ ერთი მარმარილოს ფილაქის ფრაგმენტი. ესაა საფლავეის ქვა. როგორც ჩანს, წარწერა ორი ძმის ეპიტაფიას წარმოადგენს. პალეოგრაფიული მონაცემებით სპეციალისტები წარწერას ახ.წ.ად. I ს-ით ათარიღებენ³.

ამგვარად, ნათელია, რომ რომაულ ხანაში დასაყვლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში ფესმოკიდებულია ტრადიცია საფლავეებზე წარწერებიან სტელების აღმართვისა⁴. ასევე ძალზე საინტერესოა სხვადასხვა ნიუთზე გამოყვანილი ის წარწერებიც, რომელთა შინაარსი, მართალია, სცილდება რელიგიის სფეროს, მაგრამ არანაკლებ საყურადღებო დასკვნების საშუალებას იძლევიან.

ეპიგრაფიკული ძეგლების ერთ-ერთ თავისებურ და მნიშვნელოვან ჯგუფს შეადგენენ გრაფიტოები (იტალ. graffiti; (graffito). - ნიშნავს ამოკაწრულს). მათ ახასიათებს რიგი თავისებურებებისა, რომელთა გამო ისინი სხვა ეპიგრაფიკული ძეგლებისაგან გამოიყოფიან და ცალკე შეისწავლებიან. მათი თავისებურებანი განპირობებულია საწერი მასალით და წერის იარაღით: წარწერა - გრაფიტი შეიძლება შესრულებული იყოს ქვის შეუღებულ სავსე თუ შეღებულ, ან წარწერის ამოკაწერისათვის სპეციალურად გაპრიალებულ ზედაპირზე - ხეზე, ლითონზე.

¹ А.А.Амиранашвили - Греческие надписи..., с.196-197.

² თყაუხნიშვილი - ბერძნული წარწერები საქართველოში. თბ., 1951, გვ.243.

³ აუვაროვა - Museum Caucasicum. V, №100, თბ., 1902, გვ.194; აბი-რაბაშვილი - დასახ.ნაშრომი, გვ.139; თყაუხნიშვილი - ბერძნული წარწერები საქართველოში. თბ., 1951, გვ.244.

⁴ თყაუხნიშვილი - დასახ.ნაშრომი, გვ.239.

კერამიკაზე, ძეგლზე ან სხვა მავარ საწერ მასალაზე.

გრაფიტოების ჯგუფში თავსდება და განიხილება აგრეთვე დიპინტოები ანუ მეღვინით (ხაღებავით) შესრულებული წარწერები, რომლებიც მოთავსებულია კერამიკაზე ან სხვა მავარ საწერ მასალაზე. ისინი შესრულებულია კალმით ან სხვა საწერი საშუალებით. მეღვინით შესრულებული ასეთი დიპინტოების რაოდენობა მცირეა. შინაარსით, როგორც წესი, ისინი გრაფიტოების მსგავსია.

გრაფიტოები, ისევე როგორც სხვა ხანის ეპიგრაფიკული ძეგლები, მნიშვნელოვანია და საინტერესო ორი თვალსაზრისით: დამწერლობის განვითარების შესასწავლად, ე.ი. პალეოგრაფიისათვის, და მათ სივრცეში მდებარე ცნობებით, ე.ი. შინაარსის მიხედვით. ზოგჯერ წარწერა-გრაფიტოები ყოფითი ხასიათის ცნობებსაც გადმოგვცემენ. ასევე ზოგჯერ მათში მოიპოვება მასალები პოლიტიკური, ან სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიისათვის¹ და სხვ.

წარწერა-გრაფიტოებთან ერთად შეისწავლება ნახატი-გრაფიტოებიც. უმეტეს შემთხვევაში ნახატი-გრაფიტოები დამოუკიდებლად შესრულებული ნაკაწრებია, მაგრამ ხშირად მათ ტექსტებიც ახლავს და ასეთ შემთხვევაში ორივეს ერთად შესწავლა აუცილებელია. ბიჭვინთის მახაღებში დიდი რაოდენობითაა ამოკაწრული ნახატი-გრაფ. ტოები (ტაბ. XIV), რომელიც ყოველთვის დაკავშირებულია ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებთან, შესრულებულია მაგიური დანიშნულებით და სულიერი ყოფისა და კულტურის შესწავლისათვის მჭიდროდ წყაროს წარმოადგენს. ქვემოთ სანიხილაეთ დასავლეთ საქართველს რომაული ხანის კერამიკულ ტურტეღზე ამოკაწრულ წარწერა-გრაფიტოებს და დიპინტოებს. გრაფიტო ისეთი საისტორიო წყაროა, რომლის შესწავლა უნდა მოხდეს არა მარტო ლინგვისტური თვალსაზრისით, არა-

¹ И. И. Толстой - Греческие графиты древних городов северного Причерноморья. М.-Л., 1953, с. 14.

მედ არქეოლოგიური მონაცემების გათვალისწინებითაც. ამასთან ერთად არ შეიძლება ცალკეული ერთეული გრაფიტოების იზოლირებული განსილვა. იგი შესწავლილ უნდა იყოს მთელი არქეოლოგიური მასალის ფონზე, ერთიან კომპლექსში, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ შეუძლებელია არ არსებობდეს ჭურჭელზე გრაფიტოების ამოკაწერის კანონზომიერება, რაც მისი ამოკაწერის ადგილს თავისთავად გულისხმობდა. ასე მაგალითად, მკვლევარ-ეპიგრაფისტი ვიაილენკო თელის, რომ ბერძნულ ხანაში მიძღვნილი ხასიათის წარწერები ძირითადად იკაწრებოდა ჭურჭლის მხრებსა და პირზე, ანუ იმ ადგილებზე, სადაც ისინი ადვილად შესამჩნევი იქნებოდნენ, მაშინ როდესაც ჭურჭლის პატრონის ან გამკეთებლის შემოკლებული თუ მთლიანი სახელები უმეტეს შემთხვევაში იკაწრებოდა ჭურჭლის ძირზე¹. ეს ტრადიცია უნდა გაგრძელებულიყო რომაულ ხანაშიც. ჩატარებული ანალიზის შედეგად (ჩრდილო შაიზლვისპირეთში აღმოჩენილი და გამოქვეყნებული გრაფიტოები², ვანის, ფიჭვნარის, ბიჭვინთის, სოხუმის, აფსაროსის მასალები) ირკვევა, რომ გრაფიტოების განლაგების კანონზომიერება მართლაც არსებობდა როგორც ბერძნულ, ასევე გვიანანტიკურ ხანაშიც. გრაფიტოები, რომლებიც უდავოდ ღმერთების მიმართ შეწირულობის ხასიათს ატარებენ ან კონკრეტულად ღმერთების სახელების ცნობილ შემოკლებებს წარმოადგენენ (მაგ., AP. ΔΙ. ΜΛ. ΟΧ და სხვ.), მოთაესებულია ჭურჭლის მხარეზე ან მის ღია ნაწილებზე. თუმცა სხვა შემთხვევებიც არის, მაგრამ ისინი შედარებით იშვიათია. თუკი ეს კანონზომიერება არსებობს, შესაბამისად გრაფიტო ჭურჭლის ძირზე მფლობელის ეინაობას უნდა აღნიშნავდეს.

განვიხილოთ რამდენიმე გრაფიტო და დიპინტო (საღუ-

¹ В.И.Яценко - Греческая колонизация VII-III вв. до н.э., М., 1982.

² И.И.Толстой - Греческие графиты городов Северного Причерноморья. М.-Л., 1953, с.76.

ბავით დატანილი წარწერები ჭურჭლის ზედაპირზე) ბიჭვინთის ნაქალაქარიდან. აღსანიშნავია, რომ არქეოლოგიური გათხრების დაწყებიდან, ე.ი. 1952 წლიდან დღემდე ბიჭვინთის ნაქალაქარზე უამრავი გრაფიტო და ღიპინტო არის გამოვლენილი. გვხვდება როგორც იმპორტულ, ასევე ადგილობრივ კოლხურ ჭურჭელზე, მაგრამ სპეციალურად ისინი არავის შეუსწავლია. ამჯერად შევეხებით აღნიშნულ საკითხს იმდენად, რამდენადაც ის საჭიროა განათლებისა და დამწერლობის საკითხის საილუსტრაციოდ ზღვისპირა ქალაქებში რომაულ ხანაში.

დავამუშავეთ ბიჭვინთასა და სოსუმში აღმოჩენილი 80-მდე გრაფიტო და ღიპინტო, რომლებიც ძვ.წ.ად. I-IV სს. განეკუთვნებიან, ხოლო რამდენიმე მათგანს, რომლებიც გაშიფვრის შესაძლებლობას იძლევა, ქვემოთ განვიხილავთ.

ბიჭვინთის ნაქალაქარის ცენტრალური ნაგებობის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში, თიხის ფენაში, თხრილი XII კვ.15, აღმოჩენილია ადგილობრივი ამფორის კელის (ყელის?) ფრაგმენტი (საე. №02:1-62/4350). ღიპინტო წითელი საღებავითაა შესრულებული. იკითხება ΜΛ. როგორც ჩანს, ხელოსნის ან ჭურჭლის პატრონის სახელია აღნიშნული, როგორც, მაგალითად, ნაქალაქარის №3 თხრილში აღმოჩენილი ამფორის გვერდის ფრაგმენტზე ამოკაწრული გრაფიტო ΗΞ (ტაბ. XIV) (საე. №02:1057/1129), რომელიც გამოწეის შემდგომაა გაკეთებულ. ამოკაწრული ასოები იმ დროს დასავლეთ საქართველოში არსებული სახელის ΗΞρακλε - პერაკლეს საწყისი ასოები უნდა იყოს. შესაძლებელია აგრეთვე, აქ იკითხებოდეს ΗΞνΤος - გენიუსი, რომელთა წარმოშობით, კეთილი სული, რომელიც მფარველობდა თითოეულ არამიანს და აკავშირებდა მის ხასიათს. გენიუსი ითვლებოდა არამიანის თანამგზავრად მთელი სიცოცხლის განმავლობაში¹. სწორედ ეს სახელი აღნიშნა თავის ჭურჭელზე ხელოსანმა თუ პატრონმა. ბიჭვინთის ნაქა-

¹ М. И. Ботвинник - Мифологический словарь. М., 1965, с. 167.

ლაქარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია ვარდისფრად გამომწვარი მინარევებიანი თიხის ამფორის ყურის ნატეხი (საე.№02:1-62/ 4206). ყურის თავზე გრაფიტოა K (ტაბ. XIV). რაც შეეხება ამ ასოს, იგი ხშირადაა გამოსახული განხილულ მასალებში, რომლის მსგავსი ნაკაწრები გამოვლენილია აგრეთვე ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში და ე.სოლომონიკი მას მიიხსნევს რიცხოვრით აღმნიშვნელად კოტილებში¹. აგრეთვე შესაძლებელია მამაკაცის (ხელოსნის) სახელის პირველი ასო იყოს, მაგ., K(αλκι:εΤρα:φος) კალისტრატე და ა.შ.

საინტერესოა ბიჭვინთაში ნაქალაქარის №3 თხრილში 1,60 სმ სიღრმეზე აღმოჩენილი ფრაგმენტი ვარდისფრად გამომწვარი ჭურჭლის ყელისა (საე.№02:1-57/2113) ამოკაწრული ნიშნებით AKI (ტაბ. XIV). ცნობილია, რომ ასეთი წარწერები გვხვდება საქართველოში აღმოჩენილ ძე.წ.ად. III ს-ის ოქროს სტატერებზე, სადაც, დ.კაპანაძის აზრით, ამოტეიფრული უნდა იყოს მეფე აკის სახელი². დ.კაპანაძის აზრით, აქუა კოლხთა მეფის აკის დედაქალაქი ან კიდევ მისი ნაცვლის ადგილსამყოფელია... ბიჭვინთაში აღმოჩენილი კერამიკული ფრაგმენტი კიდევ უფრო ამტკიცებს იმ ფაქტს, რომ ახ.წ.ად. პირველ საუკუნეებში საქართველოში გავრცელებულია ეს სახელი. ბიჭვინთის ნაქალაქარის №19 კოშკის მე-6 ფენაში აღმოჩენილია წითელლაკიანი ფართოპირიანი ჯამის პირგვერდისა და ძირის ფრაგმენტები. ჯამის ქუსლთან A ასოა ამოკაწრული (საე. №02:1-81/999) (ტაბ. XIV). აქაც ხელოსნის ან პატრონის სახელის პირველი ასო ჩანს, მაგ., საკუთარი სახელი Aιλιος (აილიოსი). როგორც ზე-

¹ Е.Соломский - Графиты с хоры Херсонеса. Киев, 1984, с.125.

² Д.Капанадзе - Новые материалы к изучению статеров цар-Аки. ВДИ, 1948, №1, с.155; Д.Капанадзе - О достоверности имени выбитого на статере базилевса Аки. ВДИ, 1949, №1, с.164-165; Д.Капанадзе - Нумизматические находки пицундской археологической экспедиции за 1953-1959 гг. ВДИ, №4, с.179.

მოთაა აღნიშნული, ეს სახელი გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოში ძალზედ გავრცელებულია¹. ნაქალაქარის VII უბანზე (კოშკი №4) კულტურული ფენიდან 35 სმ სიღრმეზე აღმოჩენილია წითლადგამომწვარი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, ამოკაწრული ნიშნებით EK (საფ. №02:1-58/2011), რომლებიც სახელმწიფოსა და მოსახლეობის უშიშროების განმასახიერებელი რომაული ღვთაების (securitas - სეკურიტას) აღმნიშვნელი ასოები უნდა იყოს; როგორც ვიცით, ამ ღვთაების მუდმივი ატრიბუტებია სეიპტრა, დაუნა, სიუხვის რქა, ზეთისხილის ტოტი, რომელთა გამოსახულებები მრავლად გვხვდება ბიჭვინთის მასალებშიც. ბიჭვინთაშივეა ნაპოვნი ამფორის პირ-ყელის ფრაგმენტი (საფ. №02:1-61/2219), მხრებზე ამოკაწრულია ΘΣ, როგორც ჩანს, რომელიმე ბერძნული ღვთაების (ΘΣιδ, ΘΣμ:ς) სახელია. ნაქალაქარის კოშკი №20 კე-ში, იატაკის ქვეშ 2,75 სმ სიღრმეზე აღმოჩენილია ჭურჭლის კედლის ფრაგმენტები (საფ. №20-1:82/2971), ამოკაწრულია IO. აქაც რომელიმე საკუთარი სახელი უნდა იყოს, შესაძლებელია: ΙωκασΤη - იოკასტე; Ιωλη - იოლე და სხვ. ამავე კოშკის აღმოსავლეთის კედლიდან სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით 3,80 სმ სიგრძეზე და 1,35 სმ სიღრმეზე აღმოჩენილია მოთეთრო ამფორის ნატეხი - პირის ფრაგმენტი. ზედაპირი ვოფირიებულია. ყელს ქვემოთ ლათინური T ასოა ამოღარული (საფ. №02:1-82/7) (ტაბ. XIV). აქ, როგორც ჩანს, რომაული ღვთაების Tacita - ტაციტას საწყისი ასოა. ტაციტა, როგორც ვიცით, მღვმარებისა და სიწყნარიის რომაულ ღვთაებაა. კოშკი №4-ში კულტურული ფენიდან 40 სმ სიღრმეზე აღმოჩენილია ვარდისფრადგამომწვარი თიხის ნატეხი (საფ. №02:1-58/2112) ამოკაწრული ნიშნებით ΧρΜδν (ტაბ. XIV), შესაძლებელია აღდგეს სახელი ΧγμαΤα, ΧημΤivos.

¹ თ.კუბიშვილი - ბერძნული წარწერები საქართველოში. თბ., 1951, გვ.240.

ამრიგად, ბიჭვინთის (პიტიუნტის) მოსახლეობა ფართოდ იყენებს ბერძნულ დამწერლობას, რაც აისახა მრავალრიცხოვან დიპინტოებსა და გრაფიტოებში, სადაც ხშირად აღნიშნულია ამფორების შიგთავსი, ტევადობა, პატრონის სახელი ან ამა თუ იმ მფარველისადმი შეწირულობა.

ამრიგად, განხილული მასალებიდან, კერძოდ, ბიჭვინთის ნაქალაქარის მაგალითზე დადასტურებულია, რომ კოზხეთის ზღვისპირა ქალაქებში ბერძნული ენა და დამწერლობა გაბატონებული. ბიჭვინთის (პიტიუნტის) მოსახლეობა ფართოდ იყენებს ბერძნულ დამწერლობას, რაც აისახა მრავალრიცხოვან დიპინტოებსა და გრაფიტოებში, სადაც ხშირად აღნიშნულია ამფორის შიგთავსი, ტევადობა, პატრონის სახელი ან ამა თუ იმ მფარველისადმი შეწირულობა. შესწავლილი ლათინური და ბერძნული წარწერების შედეგად ნათელია აგრეთვე, რომ ამ დროის დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში ფეხმოკიდებულია ტრადიცია საფლავებზე წარწერებიანი სტელების აღმართვისა.

გარდა ამისა, ძეგლისა და ბრინჯაოს სტილოსების ფართო გავრცელება დასავლეთ საქართველოს ანტიკურ ქალაქებში, უდავოდ მისი მოსახლეობის განათლების დონის მაჩვენებელია. უნდა ვიფიქროთ, რომ დამწერლობასთან ერთად საქართველოს შიდა რაიონებში ერცელდება ბერძნული მწიგნობრობა და, შესაძლოა, განათლების სისტემაც, რაც უკვე ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული; გულისხმობდა პარმონიულ, სრულყოფილ, სულიერად და ფიზიკურად ყოველმხრივ განვითარებული ადამიანის ჩამოყალიბებას. ლათინური რჩებოდა ოფიციალურ ენად, რომელსაც დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა ნაკლებად იცნობდა და იყენებდა. მასალები ადასტურებენ, რომ წერა-კითხვის მცოდნენი მოსახლეობის საშუალო ფენებშიც ყოფილან, კერძოდ, ხელოსნებს შორის.

ისევე როგორც ბერძნულ-რომაულ სამყაროში, ასევე საქართველოში ახ.წ.ად. IV ს-დან იწყება ახალი ხანა, ახალი ეტაპი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ეკონომიკასა და განსაკუთრებით კულტურის ისეთ სფეროში, როგორიცაა იდეოლოგია. მონათმფლობელობა თავისი წარმართული იდეოლოგიით თანდათანობით უთმობს ადგილს ფეოდალურ ურთიერთობებს და ახალ პროგრესულ მსოფლმხედველობას – ქრისტიანობის სარწმუნოების ჩამოყალიბების პროცესს¹.

---

¹ ზ. ჯუღაშვილი – ანტიკური ზაბერძნეთი და ანტიკური საქართველო. ჟეგლის შეგობარი, 27/28, თბ., 1971, გვ. 6.

**§1. დასავლეთ სლავურულ მოსახლეობის კულტურაში
პროტესტანტ-ნარმოვანება
ახ.წ.წ. I-X სს.**

რელიგია კულტურის ერთ-ერთი ფორმა¹. საზოგადოებრივი განვითარების ყველა ეტაპზე რელიგია სამართლიანად იყო მიჩნეული კულტურის არსად, მის ბირთვად და მთავარ შინაარსად. კულტურა - ეს არის შუალედური საფეხური ღმერთსა და ადამიანს შორის². ამიტომ რელიგიის შესწავლას ყოველთვის უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რადგან იგი შესაძლებლობას გვაძლევს გავერკეოთ ამა თუ იმ რწმენის მატარებელ ხალხის კულტურაში, მათ ზნე-ჩვეულებებსა და ცხოვრების წესებში³. ასევე ქართული წარმართობა წარმოადგენდა ქართული წარმართული კულტურის იდეოლოგიურ საფუძველს. ამიტომ გეიჰანანტიკური ხანის დასავლეთ სლავურულ მოსახლეობის კულტურაზე მსჯელობა შეუძლებელია მისი რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების გარეშე.

ბერძენ-რომაელ მწერალთა ცნობებიდან ყურადღებას იქცევს რომაულ-კოლხური რელიგიური რწმენებისა და კულტების, აგრეთვე მითოლოგიური გადმოცემების და ახლოების ტენდენცია, რაც საქართველოსა და ანტიკური სამყაროს ხანგრძლივი კონტაქტების შედეგია⁴ (ამირანი-პრომეთე, სოლარული კულტები, პერმეს-მერკური, ზევსი-იუპიტერი და სხვ.).

¹ А.Тэнассе - Культура и религия. М., 1977, с.40.

² Н.И.Боголюбский - Вера кзыны и религиозная вера. М., 1914, с.16.

³ С.А.Токарев - Религия в истории народов мира. М., 1976, с.539-555.

⁴ მჭიკოვანი - ბერძნული და ქართული მითოლოგიის ხაზითხები თბ., 1971, გვ.5 და შემდ.

გეიანანტიკურ ხანაში კელაეინდებურად პოპულარულია მითი არგონავტების შესახებ. არიანე გადმოგვცემს, რომ ფასისში არგონავტების ღუზასაც კი აჩვენებდნენ, აფსაროში კი აფსირტეს სამარხსაც. რომაულ სამყაროსთან ურთიერთობამ გარკვეული კულტურული ზეგავლენა მოახდინა კოლხეთის მოსახლეობის რწმენა-წარმოდგენებზე. ნაწილობრივ ამ გავლენით უნდა აიხსნებოდეს ის ფაქტი, რომ ელინური და რომაული მითოლოგიური წარმოდგენები თდემდე ცოცხალი არიან ქართულ ფოლკლორში¹.

რომაულ ხანაში დასავლეთ საქართველოში მიმდინარეობდა ადგილობრივი და ბერძნულ-რომაულ კულტურა შერწყმის სინკრეტიზაციის რთული პროცესი. ასეთი სინკრეტიზმის კერებად, უეჭველია, გვევლინებოდა კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქები. აქ ხდებოდა თავდაპირველი შერწყმა ადგილობრივი და უცხო კულტებისა. ამით უნდა აიხსნას არისტარქეს მონეტაზე ადამიანთა ბედის გამგებელის ტიხე-ფორტუნას გამოსახულების აღბეჭდვის ფაქტი. ჩანს, ისევე როგორც მთელ გეიანანტიკურ სამყაროში, ასევე დასავლეთ საქართველოში აღნიშნული ღვთაების თაყვანისცემა საყოველთაოდ გავრცელებულა, რაც სავსებით გასაგებია იმ დიდი პოლიტიკური და ეკონომიკური კატაკლიზმების ფონზე, რასაც ადგილი ჰქონდა ახ.წ.აღ. I-IV სს. ეგრისში.

როგორც წინარე ხანაში, ასევე რომაულ ეპოქაშიც, კოლხეთში განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა ასტრალური წარმოსმობის ნაყოფიერების, მიწათმოქმედების ღვთაებები, როგორც დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის არსებობის მთავარი ეკონომიკური წყარო, ინტენსიური მიწათმოქმედება ადრეული დროიდანვე ხელს უწყობდა აგრარული კულტების გაბატონებას. რომაულ ხანაში გავრცელებული სამიწათმოქმედო კულტების ფესვები უნდა ვეძიოთ ადგილობრივი მიწათ-

¹ მჩიქოვანი - ბერძნული და ქართული მითოლოგიის საკითხები. თბ., 1974, გვ. 6.

მოქმედი ტომების ძველ რწმენა-წარმოდგენებში, მათ იკონოგრაფიაში მომხდარი ცვლილებები კი რომაულ სამყაროსთან მჭიდრო ურთიერთობის შედეგია. სწორედ ამას უნდა დაუკავშირდეს ღიონისეს, დემეტრეს, აფროდიტეს, კიბელას კულტების გაერცვლება ეგრისში, რაც არქეოლოგიური მასალებითაც დასტურდება. როგორც აღნიშნული გეკონდა, ქალაქ ფაზისში დამოწმებულია ადგილობრივი ღმერთების ღიდი ღედის კულტის არსებობა, რომელიც იკონოგრაფიულად რეა-კიბელის მსგავსი ყოფილა. მკვლევრები ერთსულოვანი არიან იმაში, რომ ფაზისის ქალღმერთი კოლხური პანთეონის უზენაესი წარმომადგენელია. ის ითვლებოდა ღმერთების ღიდ ღედად და ცხოველთა მფარველად. ამასთან, ის მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მზის კულტთან, რადგან ნაწილი მზის ღვთაებათა მისი შეილები იყვნენ. ანალოგიურმა კულტებმა თავი იჩინეს ანტიკური სამყაროს მრავალ ადგილას, მათ შორის მცირე აზიაში და ამიტომ შემთხვევით არ აღუნიშნავს არიანეს მისი მსგავსება რეა-კიბელესთან. ამასთანავე, არიანე სრულებით არ ამტკიცებს იმას, რომ ფაზისის ქალღმერთი არის რეა-კიბელე. ის აღნიშნავს მხოლოდ მის გარეგნულ მსგავსებას. არიანეს აღწერით, ფაზისის ქალღმერთი იჯდა ტახტზე, მის ფერხთით ღომები იწვნენ და ხელთ ერთგვარი საკრავი, კიმბალი, ეჭირა. ღომის გამოსახვა ქალღმერთის ქანდაკების ფერხთით, მის სიძლიერეს გულისხმობდა. ანტიკური ხანის საქართველოში ღომის თაყვანისცემა საკმაოდ ფართოდ ყოფილა გაერცვლებული. ამასთანავე ირკვევა, რომ ეს არის კიდევ უფრო ძველი ტრადიციების გაგრძელება¹.

ჩვენი აზრითაც კოლხეთში სახელმწიფო კულტის ერთ-ერთ მთავარ ღვთაებათაგანს I-IV სს-ში წარმოადგენდა ნაყოფიერების ადგილობრივი ღვთაება, ევრეთ

¹ Б.А.Куфтин - К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии. КСИИМК, VIII, 1940, с.8-12.

წოდებული ღმერთების დიდი ღედა. ეს კულტი ასევე მიღებული უნდა ყოფილიყო ადგილობრივ ჰერმუნულ-რომაულ მოსახლეობაშიც. ამგეადა, არიანეს მიერ ნანახი და აღწერილი ფასიანეს ქანდაკება ადგილობრივი ქართული რელიგიური პანთეონის ღვთაებაა. ეს კი თავისთავად მიუთითებს რომაული ხანის ქალაქ ფაზიისში არა მარტო ადგილობრივი მოსახლეობის პრიორიტეტზე, არამედ მის იდეოლოგიურ ზემოქმედებას უცხოელ მოსახლეობაზე¹ (უფრო ადრე „კოლხური თეორების“ გამოსახულებათა და არისტარქეს მონეტის სიუჟეტში აიხსნა).

დასავლეთ საქართველოს გვიანანტიკური ხანის ნაქალაქარებზე აღმოჩენილ მრავალრიცხოვან არქეოლოგიურ მასალათა შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თიხისა და ბრინჯაოს მცირე ქანდაკებები, რომელთა შესწავლას არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება გვიანანტიკური ხანის კოლხური პანთეონის დადგენის საქმეში.

ახ.წ.ად. პირველ საუკუნეში ზღვისპირა ქალაქებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საკულტო ქანდაკების აღმართვასა და ნაგებობების მოზაიკით შემკობას; ქალაქებში აღმართული უნდა ყოფილიყო მისი მფარველი, მთავარი ღვთაებების ქანდაკებები. ცნობა ფასიანელი ქალღმერთის ქანდაკების შესახებ, ამავე დროს მკაფიო მაჩვენებელია ჩვენში მონუმენტური სკულპტურის არსებობისა. შედარებით უფრო მრავალრიცხოვანია ამ ჯგუფის მცირე ქანდაკებები, რომლებიც წარმოდგენილია უპირატესად ბრინჯაოსაგან ჩამოსხმული სხვადასხვა საკულტო გამოსახულებებით; ამ თვალსაზრისით ღიღ ინტერესს იწვევს ბიჭვინთის ღიონისეს ქანდაკება (ტაბ.XV,1), რომელიც ახ.წ.ად. II-III სს. კულტურულ ფენაშია აღმოჩენილი². საკულტო ქანდაკების საინტერესო ნიმუშს წარმოადგენს ასევე ბიჭვინთაში ახ.წ.ად. II-III

¹ დ.კაპანაძე — ქართული ნუმიზმატიკა თბ., 1969, გვ.108.

² ფლავიუს არიანე — მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო თბ., 1961, გვ.33 ნუტყაყდაძის გამოცემა

სს. ფენაში აღმოჩენილი ე.წ. მეთევის ქანდაკება¹ (ტაბ. XV,2).

მართალია, მცირერიცხოვანია, მაგრამ მაინც საინტერესო ნიმუშებით არის წარმოდგენილი ტერაკოტული საკულტო სკულპტურებიც, რომელთა შორის აღსანიშნავია სებასტოპოლისში აღმოჩენილი ნახევრად ფანტატიკური მამაკაცის გამოსახულება² (ტაბ.XV,5). მთელი რიგი ნიშნებით სებასტოპოლისის გამოსახულება ანალოგიურია ფანავორიის³ და მირმეკიონის⁴ ზოგიერთი გროტესკისა, რომლებიც ახ.წ.აღ. II- III სს. თარიღდებიან. სებასტოპოლისის ქანდაკებაც ამავე საუკუნეებს უნდა განეკუთვნოს. აღსანიშნავია, რომ სებასტოპოლისის გროტესკი, ბოსფორული სკულპტურების მსგავსად, კულტის მსახურს უნდა განასახიერებდეს და რომელიმე ადგილობრივ დუმონურ ღეთაებას უნდა დაუყავშიროთ.

არსებული მასალების მიხედვით ჩანს, რომ ახ.წ.აღ. პირველ საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში გავრცელებულია საკულტო სკულპტურა, რომლისთვისაც დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, ძველი ტრადიციული ფორმებისა და ნიშნების შენარჩუნება, ხოლო მეორე მხრივ, პრიმიტიულობა და სქემატიზმი. ჩანს ადგილობრივი მოსახლეობა თავისებურად აღიქვამდა ბერძნულ-რომაულ სამყაროში გავრცელებულ პოპულარულ ღეთაებათა სახელებს. თავისებურად იყო გააზრებული გვიანანტიკურ დასავლეთ საქართველოში ნაყოფიერების იდეასთან დაკავშირებული ფალოსის კულტი. იგი უკავშირდებოდა ქართულ პანთეონში შექცეულ არა ერთ, არამედ ნაყოფიერების რამდენიმე ღეთაებას. ცნობილია,

¹ ალექსიძე - ლილა პიტუნტი, I, თბ., 1975, გვ.119, ტაბ.141-3.

² М.М.Трапш - Труды, II, 1969, с.353. Ргс.51; Н.Ю.Воронов - Диоскуриада-Сébastopolis-Цхум. 1980, с.35.

³ М.Кобылина - Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагорий. М., 1971, с.163-165, таб.XXXVII,1.

⁴ В.Денисова - Керапластика Боспора. Л., 1981, с.108.

⁵ В.Ф.Гайдукевич - Боспорское царство. Л., 1979, с.79.

რომ რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების განვითარების ადრეულ საფეხურზე ფალიური კულტი გამოიხატება გამანაყოფიერებელ ორგანოთა გაღმერთებაში. მათ თავ-
ვანს სცემენ, როგორც დამოუკიდებელ ღვთიურ არსე-
ბებს და გამოსახავენ სიმბოლური სახით¹. ანტიკურ
სამყაროში ფალოსი გამოსახავდა ღმერთების - დიონი-
სეს, პერმესის, აფროდიტეს სიმბოლოს. ფალოსის მისტე-
რიები უმთავრესად გაზაფხულზე იმართებოდა, როდესაც
დედაბუნება იღვიძებდა და ნაყოფიერდებოდა. ფა-
ლოსის კულტს დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი სვა-
ნურ საღმრთო დღესასწაულებში, რომლებიც „ადრეკი-
ლაის“, „მელია ტელიფიას“ და „საქმისაის“ სახელით²
იყო ცნობილი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ანტიკური ხანის
დასავლეთ საქართველოში ზოგიერთ კულტს და მათ
შორის ფალოსის კულტს, კლასიკური სახე ჰქონდა. იგი
უკავშირდებოდა რამდენიმე ღვთაებას, რომელთა სახელ-
ზე აგებული ტაძრები თუ სალოცავები დიდხანს არსე-
ბობდა, როგორც წარმართული კულტმსახურების წმინ-
და ადგილები³. როგორც წინა ხანებში, ისევე ამ პერი-
ოდში მრავლდება ითიფალური საგნები, ხოლო ბევრ
ქართულ ხალხურ დღესასწაულში ფალოსი რიტუალის
მთავარი კომპონენტია⁴. რიტუალში ფალიური აქტის
ხაზგასმა უნდა ჩანდეს მცირეაზიული და კოლხური
ცნობილი ნაყოფიერების ქალღმერთების კიბელესა და
ფასიანეს ეროტულ ხასიათში. რომაული ხანის დასა-
ვლეთ საქართველოს მოსახლეობაში, ისევე როგორც
თითქმის ყველა ხალხში, გავრცელებული ყოფილა ოჯა-
ხის კერისა და ცეცხლის მფარველი უძველესი ღვთაება
- რომაული ვესტას კულტი. რომაელთა წარმოდგენით

¹ Л. Я. Штернберг - Первобытная религия. Л., 1936, с.30.

² ივჯავახიშვილი - ქართველი ერის ისტორია, თბ., ტ. I, 1960, გვ.65.

³ თაყაიშვილი - სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1957, გვ.25.

⁴ სამკალათია - ფალოსის კულტი საქართველოში. „მემოზნილგული“, თბ., 1926, გვ.129-135.

საკუთარი მფარველი ღვთაება ვესტა პყავდა თითოეულ გეარს და ამის გარდა, არსებობდა საერთო ვესტას კულტიც. ვესტას ტაძარში ენთო მარადიული ცეცხლი. იქიდან მოტანილი ცეცხლით ანთებდნენ ხოლმე კერას ახალი კოლონიები და ახალმოსახლეები¹. დასაგლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (ბიჭვინთა) აღმოჩენილ ბრინჯაოს მედალიონზე, რომელიც ახ.წ.ად. II ს-ით თარიღდება, გამოსახული არიან ქალღმერთ ვესტას ქურუმები მუდმივცეცხლიანი საკურთხეელის წინ². აღნიშნული კულტის გაერცკლება აქ დაკავშირებული უნდა იყოს რომაელ ლეგიონერებთან, მაგრამ მათი გავლენის სფერო ქალაქის საზღვრებსაც სცდებოდა.

კერა, როგორც ცნობილია, მზის გამოსახულების, მისი კულტის განსახიერებაა. იგი ჯერ კიდევ პალეოლითის ხანის ადამიანის სადგომში დასტურდება. კერის სამეურნეო დანიშნულებამ საზოგადოებრივ ურთიერთობასა და რელიგიაში განსაზღვრა კერის ფუნქციები. კერაში დანთებული ცეცხლი ოჯახის კეთილდღეობის სიმბოლოა. თვითონ კერა კი ნაყოფიერებისა და დოულათის მომნიჭებლად იყო მიჩნეული. ქართველი და კავკასიელი ტომებისათვის კერას და კერის კულტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ უკანასკნელი საკითხის შესახებ გ.ჩიტაია წერს: „როგორც ცნობილია, კერის კულტი თავისი შინაარსით გეარის, ოჯახის გამაერთიანებელი ცენტრი იყო, ხოლო კერა მარადიული სიცოცხლის სიმბოლო. ქართველ და კავკასიელ ტომებში ცეცხლის კულტს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ის დიდ როლს თამაშობდა საქორწინო ცერემონიებში, როდესაც გეარში ან ოჯახში გარეშე ახალი პირის ინკორპორაცია ხდებოდა. ამიტომ იყო, რომ დიდი ყურადღება სახლის იმ ადგილას ექცეოდა, სადაც კერა, ცეცხლი იყო მოთავსებული. მას ამკობდნენ ანთროპომორფული დანიშნულების ორნამენტებით, ღვთაების გამოსახულებებით

¹ ნ. გაფრინდაშვილი — მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1972, გვ. 118.

² დიდი პიტიუნტი, I, 1975, გვ. 284.

და სიმბოლური ნიშნებით¹. რამდენიმე კერა მიკვლეულია ბიჭვინთაში IV-VI სს. კულტურულ ფენებში დადასტურებულ ნაგებობათა ნანგრევებში.

ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ კერას განუსაზღვრელ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. XIX ს-ის რუს ეთნოგრაფს მ.კოვალევსკის სვანეთში მოგზაურობის დროს შეუნიშნავს, რომ მათთვის უდიდეს სირცხვილად ითვლებოდა იმ საკიდლის გაყიდვა, რომელზედაც ოჯახის ქვაბი ეკიდა. კიდევ უარეს სირცხვილად იყო მიჩნეული, თუ გაყიდვდნენ ლითონის ოთხფეხა კერაჲს, რომელზედაც სვანები პურს აცხობდნენ. კოვალევსკი ამ შემთხვევაში სვანებს ადარებს იტალიელ გრაფებს, რომლებიც მზად იყვნენ ყველაფერი გაეყიდათ, გარდა თავიანთ წინაპართა ნახევრად დანგრეული სასახლეებისა. ასევე, წერს კოვალევსკი, სვანი გლეხი, რომელიც პყიდის თავის ნაღჯომებს (მიწის ნაკვეთებს), სასოებით ინახავს იმავე დროს ლითონის ოთხ ერთმანეთთან შედუღებულ ძელაკს, მისი წინაპრების კერაჲსო². ამგვარად, გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ფენებში რომაული ტიპის კერისა და ცეცხლის მფარველ ღვთაება ვესტას იკონოგრაფიის გავრცელებისათვის ნაყოფიერი ნიადაგი უნდა შექმნილიყო. ამდენად შესაძლოა მომხდარიყო ამ ორი კულტის ვესტასა და კერაჲს შერწყმა, რომელსაც ალბათ თავყვანს სცემდნენ არა მარტო რომაული გარნიზონის მსახურები, არამედ ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებიც. გვიანანტიკური ხანის კოლხურ კულტებს შორის აღსანიშნავია ნაყოფიერების ღმერთი ფრინველთა გამოსახულებით.

იმ ფაქტს, რომ დასავლეთ საქართველოში ფრინველის გამოსახულებიანი ნაყოფიერების ღმერთის კულტი იყო

¹ გჩიტაი - სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში. ენიშკის მუამბე, ტ. V, 1941, გვ. 310.

² М.Ковалевский - Закон и обычай на Кавказе. т. II, 1890, с. 59..

გაერცელებული, შესაძლოა ამტკიცებდეს ხაიშის¹ განძზე, გონიოს² და კლდეეთის³ ბალთებზე გამოსახული ფრინველთა სკულპტურული გამოსახულებები და კლდეეთში⁴, ბიჭვინთაში⁵ და სხვაგან აღმოჩენილი არწივის გამოსახულებიანი ძეგლები. არწივი ყველგან სამეფო ან საღმრთო ფრინველად ითვლებოდა; პერალდიკური მნიშვნელობის მატარებელი იყო⁶. ამავე დროს ქართულ წარმართულ პანთეონში არწივი უკავშირდება უზენაეს ღვთაებასაც. მას უნდა უკავშირდებოდეს ქართული ფოლკლორის ფასკანჯი. ღასაგლეთ საქართველოში აბ.წ.ად. პირველი საუკუნეებიდან ზევსის ნაცვლად გზას იკვლევს რიშის სახელმწიფოსა და არმიის მთავარი უზენაესი ღვთაება იუპიტერი. ჩვენში აღმოჩენილი არწივების გამოსახულებები (ვანში, ბიჭვინთაში, მცხეთაში), როგორც ჩანს, მას უკავშირდება. არწივი – იუპიტერის სიმბოლო, რომაული ლეგიონის სიძლიერის ნიშანია. ტაციტუსის სიტყვებით, „მას თაყვანს სცემდნენ ყველა ბანაკში, ხოლო მისი გამოსახულება ინახებოდა სალოცავში, საკურთხეველთან“ (Tac. III, 47).

ბიჭვინთის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი იუპიტერის ბრინჯაოს ნატიფი ქანდაკება (ტაბ. XV, 3) მაღალი ოსტატობითაა შესრულებული. ნიშანდობლივია, რომ ამ პერიოდის ბიჭვინთის გლიპტიკურ მასალაშიც გვხვდება არწივის გამოსახულება.

ლეგიონერთა კულტებს უკავშირდება აგრეთვე ბიჭვინთის გემებზე გამოსახული კიბორჩხალა, ღომი, მორიელი (ტაბ. XII, 2, 3), რომლებიც ასევე ასტრალურ ღვთაე-

¹ აღ.ჯავახიშვილი – ხაიშის განძი. „მნათობი“, 1958, №3, გვ.149-157.

² ღ.ზახუტაიშვილი, თ.მიქელაძე, ოთ.ლორთქიფანიძე – გონიოს განძი. თბ., 1980, გვ.14.

³ გ.ლომთათიძე – კლდეეთის სამაროვანი. თბ., 1957, გვ.103-104.

⁴ გ.ლომთათიძე – კლდეეთის სამაროვანი. თბ., 1957, გვ.106.

⁵ დიდი პიტიუნტი, I, გვ.128.

⁶ მარ.გ.ლორთქიფანიძე – არქაული და „არქაოზირებული“ საბეჭდავი ბეჭდები ვანიდან. გვ.161-162.

ბათა სიმბოლურ ნიშნებად შეიძლება მივიჩნიოთ.

რომაული ხანის დასაელეთ საქართველოს მთელ რიგ ძეგლებზე (ბალები და სხვ.) ასახულია რთული რელიგიური სიმბოლური შინაარსის მქონე სახეები. ცხოველებიდან გამოსახულია ირემი, ცხენი, ხარი, თევზი, თხა და სხვ. საქართველოს ხელოვნების გრაფიკული სტილის სემანტიკისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ცხოველას ტანის შეშუქებას და მასთან ერთად გამოსახულ გეომეტრიულ მოტივებს (გეგმურად, სამკუთხედო, ჯვარი და სხვ.), რომლებიც ამ ცხოველებს სიმბოლურ ხასიათს ანიჭებს¹.

ამ ფანტასტიკურ ცხოველებს, მათ თაყვანისცემას რომაული პერიოდის დასაელეთ საქართველოს მოსახლეობის რწმენა-წარმოდგენებში გარკვეული ადგილი აქვთ დათმობილი. მათი კულტი საკმაოდ სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა და ქრისტიანულ რელიგიაშიც კი შეაღწია. ანტიკურ ხანაში უზენაეს ღვთაებებს ცხოველების ატრიბუტიკა ახასიათებდათ². აქ მოყვანილ მაგალითზე რთულია ამ კულტების შინაარსის დადგენა, რადგან თითოეულ ამ ცხოველს სოციალური განვითარების გარკვეული საფეხური შეესაბამებოდა, ისინი დროსა და სივრცეში სახეცვლილებას განიცდიდნენ, ხშირად კარგავდნენ ან იძენდნენ ამა თუ იმ ფუნქციას. გეიანანტიკურ ხანაში ისინი ნაყოფიერების ღვთაებებთან, მათ ფუნქციებთან არიან დაკავშირებულნი. არ შეგვხვბით აღნიშნული კულტების შინაარსის დადგენას, განვიხილავთ მხოლოდ ამ პერიოდის წებელდურ შავად გამომწვარ ხელადის ყურზე მიძერწილ ღორის (ტახის) გამოსახულებას³.

¹ ი.იკვიძე - მიწათმოქმედება და ხამწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში. თბ., 1976, გვ.7.

² З.П.Соколова - Культ животных в религиях М., 1972, с.170.

იგრძელიშვილი - თიხის ჭურჭელში დაკრძალული კრემაციული ნაშთები აუხახეთში. საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VIII, №2, თბ., 1947, გვ.67.

ღორის (ტახის) გამოსახულება გაერცელებულია დასავლეთ საქართველოს უძველესი კულტურის ძეგლებში და, ეტყობა, გარკვეული დანიშნულება აქვთ. ამ მხრივ აღსანიშნავია სოფ.ღებთან ბრილის ახ.წ.ად. პირველ საუკუნეთა სამარხში აღმოჩენილი შუად გამოწვეარი ხელადა, რომლის ტარსაც წარმოადგენს ზედ მიძერწილი გამოსახულება ზურვდაჭრელებული და გრძელეშეგბიანი ტახისა¹. აგრეთვე სოფ.ოღგინეთში ახ.წ.ად. III-IV სს. სამარხში აღმოჩენილ ხელადაზე ზღუდლი წრისაგან შემდგარ დიდ წრეში რელიეფურად გამოძერწილი ღორის თავი², რომელსაც გრძელი, კარგად გამოქცეოილი ყურები აბია და შუბლზე კი აგრეთვე ჭდეული წრიული ორნამენტი აქვს. ჭურჭელზე მათი გამოსახულება მოწმობს, რომ დასავლეთ საქართველოში ტახს თავიანთ სცემდნენ როგორც ნაყოფიერების, ბარაქის ღეთავბასთან დაკავშირებულ საღეთო ცხოველს.

ღორის (ტახის) გამოსახულებას ეხედეთ ახ.წ.ად. IV ს-ის სამთავროს ემეზაზე³.

როგორც ცნობილია, ღორი საბერძნეთსა და რომში ასევე ნაყოფიერებისა და მიწათმოქმედების კულტებთან იყო დაკავშირებული⁴. ამიტომ მას როგორც „სამღეთო ცხოველს“ მსხვერპლად სწირავდნენ ხილმე ღემეტრას, ცერერასა და იანუსს⁵.

¹ ქბერძენიშვილი — წებელდის გვიანანტიკური ხანის კერამიკა მსკა II, თბ., 1959, გვ.38.

² ი. გრძელიშვილი — თიხის ჭურჭელში დაკრძალული კრემაციული ნაშთები აფხაზეთში. საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VII, №2, თბ., 1947, გვ.85.

³ მარგლორთქიფანიძე — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გამგები. I სამთავროს სამაროვანში მოპოვებული ემეზების კატალიგი. თბ., 1957, გვ.62. ტაბ. VIII 617.

⁴ Катон, Варрон, Колумелла, Плиний - О сельском хозяйстве. М., 1937 с.120.

⁵ ქბერძენიშვილი — წებელდის გვიანანტიკური ხანის კერამიკა მსკა II, 1959, გვ.98.

დასავლეთ საქართველოში ღორის კულტის ფართოდ გავრცელებას, არქეოლოგიური მონაპოვრების გარდა, ეთნოგრაფიული მასალებიც ადასტურებენ¹. „ქუჩისუმი-ლები კაი პარასკევს უქმობდნენ... ამ დღეს საღამოს ვახ-შმობამდე დიასახლისი გამოაცხობდა ჯვარსახიან ტაბ-ლას. ვახშმობამდე ქალი ამ ტაბლას, ჭიქა ღვინოს, ნაკ-ვერისაღს, სანთელ-საკმეულს კაცების უჩუპარა გაიტან-და, საღორის კართან გაჩერდებოდა... და შეელოცავდა: „წმინდა ბასილა დაამრავლე ჩემი ღორებიო...“

ანალოგიური წესის არსებობა დამოწმებულია რაჭასა და ქვემო სვანეთში². აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ მთელ საქართველოში საახალწლო ტაბლაზე ყოველ-თვის ღორის თავიც არის წარმოდგენილი³.

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ბერიკაობა-ყვინობის დღე-სასწაულში ბერიკას წარმოადგენდა არა მარტო „ხარი“, „ცხვარი“ ან „არწივი“, არამედ „ღორიც“⁴. ზემოთ მოტა-ნილი ღორის კულტთან დაკავშირებული მასალებიდან ჩანს აგრეთვე ღორის მჭიდრო კავშირი უზენაეს ქარ-თულ წარმართულ ღვთაება ბოსელ-ბოსლასთან ანუ ქრისტიანულ ბასილთან⁵. ზოგი მეცნიერის აზრით, ღო-რი მზის კულტს უკავშირდება⁶, ნაწილი კი ფიქრობს, რომ იგი მთვარის კულტთან უნდა ყოფილიყო დაკავში-რებული⁷.

¹ ე.ბარდაველიძე — ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები. თბ., 1953, გვ.30-95, 133-134; ს.მაკალათია — ახალწო-ლიწადი საქართველოში. თბ., 1927, გვ.29.

² ე.ბარდაველიძე — ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები. თბ., 1953, გვ.105.

³ იქვე — გვ.106.

⁴ ჯ.რუხაძე — ძველი ქართული აგრარული დღესასწაულის მთავარი პერსონაჟი ბერი-ბერა მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, IX, თბ., 1957, გვ.176.

⁵ იქვე — გვ.177.

⁶ ი.კიკვიძე — მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი საქართველოში. თბ., 1976, გვ.7.

⁷ იქვე — გვ.10.

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მთეარე, როგორც იე.ჯავახიშვილის მიერაა დადგენილი, ყველა ქართველი ტომის უძველეს მთეარ მეუფესა და ღვთაებას წარმოადგენდა, შეგვიძლია დაეუშვათ, რომ ზემოხსენებულ წებელდურ, ჭურჭელზე გამოხატული წრიული ნიშანი მთეარესთანაა დაკავშირებული.

თუ ეს ასეა, ცხადი გახდება, რომ ჭურჭელზე წარმოდგენილი ნაყოფიერების მთეარი ითიფალური ღვთაება მთეარის კულტთა ყოფილა დაკავშირებული.

ნაყოფიერების კულტის პარალელურად, რომაული ხანის დასაწყლეთ საქართველოში დასტურდება ციურ მნათობთა, განსაკუთრებით სოღარული ღვთაების თაყვანისცემაც, საკულტო ნიეთების მზის სიმბოლოებით (ლომის, არწივის გამოსახულებებით) უხვად შემკობა ასტრალური პანთეონის მყარი რელიგიური სისტემის არსებობის მაუწყებელია.

არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ასტრალური რწმენა-წარმოდგენების განვითარებასთან ერთად საქარ-
მწკლოს მიწათმოქმედ...საზოგადოებაში...შეინიშნება...ნა...
ყოფიერების ქაღღვთაებისა და მზის კულტების შერწყმა, რაც მათი ფუნქციონალური თანხედოშით იყო გამოწვეული (ხალხის დაკეირებებით, მზე არის ნაყოფიერების მთაყარი წყარო)¹.

მზისა და ღიღი ღელის, ნაყოფიერების ქაღღვთაებას კულტების ფუნქციონალური შერწყმის პრიცესი დასტურდება გვიანანტიკური ხანის დასაწყლეთ საქართველოში და იგი აისახება ამ ღვთაებათა სიმბოლოებშიც. ლომის, არწივის, ცხენის, ხარის, მხედრის გამოსახულებანი, ერთი მხრივ, უკავშირდებიან ნაყოფიერების ღვთაების ღიღი ღელის კულტს, მეორე მხრე კი, ციურ მნათობ მზეს განასახიერებენ².

¹ ი.კიკვიძე — მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტა საქართველოში. თბ., 1976, გვ.7.

² ი.კიკვიძე — დასახელებული ნაშრომი, გვ.10

რომაულ ხანაში ფართოდ არის გაერცელებული ქალღმერთ ვენერას კულტი. რომაელი მწერლის აპულეის დამოწმებით, ვენერა მოგზაურობს ოქროს ეტლით, რომელშიც მტრედება არიან შებმულნი. ასევე გაერცელებული იყო გვიანანტიკურ ხანაში იუპიტერის ეტლის გამოსახულებანი. 1958 წელს სოფლებში გვიანანტიკური ხანის სამარხში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ცხრაკოპიანი ბალთა ფრინველის გამოსახულებით. ზოგიერთი მკვლევარი თვლის, რომ ხომ არ არის ღებში ნაპოვნი კოპებიანი ბალთა ოქროს ეტლის სტილიზაციაქმნილი გამოსახულება, მით უმეტეს, რომ მასზე გარკვევით არის წარმოდგენილი ფრინველის თავი და ნისკარტი¹.

აღნიშნული ბრინჯაოს ბალთა წარმოადგენს მზის დისკოს გამოსახულებას, მზის კულტის ანარეკლს მატერიალური წარმოების დარგში. როგორც ჩანს, ხელოსანს მიზნად ჰქონდა დასახული, მოეცა მზის კულტისა და ანტიკურობაში გაერცელებული ვენერას ან იუპიტერის კულტის ერთ ნივთში შერწყმა.

ადვილი შესაძლებელია, რომ წარმართობის დროინდელი დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთთან და დასავლეთთან მტკიცე კულტურული ურთიერთობის ნიადაგზე მოხდა მზისა და იუპიტერის კულტის განსაზღვრული დროის მონაკვეთზე შერწყმა, რამაც თავისი გამოხატულება ადამიანთა მორთულობისათვის დანიშნულ ნივთების დამზადებაშიც პპოვა. არ არის გამორიცხული, პელიოს-აპოლონი თუ ირანული მითრა იკონოგრაფიულად შერწყმოდნენ კიდევ ქართული მზის ღმერთის სახეს. მაგრამ მისი საერთოდ გამოდევნა არ შეეძლოთ, რადგან ჩვენი წინაპრების წარმოდგენით მზე დედელთაებაა.

სეანურ წარმართულ საკულტო საგალობელში (მზისადმი მიძღვნილ ჰიმნში „ლილეო“) კარგად ჩანს ქართველთა უზენაესი ასტრალური ღვთაების სიმბოლიკა:

---

¹ გგობეჯიშვილი — ანგარიში სოფლებში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრებისა ენიშნის მოამბე IV, თბ, 1939, გვ.45.

ოქროს გილგას სრასასახლე, გარს გაკრავს ოქროს გა-
ლაენი, გალაენის ძირას ირმებია, ქიმქონგურებზე შე-
ვარდნები. შენ საღმრთო ხარებს, მეუფეო, რქები ადგათ
ოქროსი“. ქართული რწმენა-წარმოდგენებითაც ხარი ე-
თილი საწყისის, ნაყოფიერების სიმბოლოა, ამიტომ იყო,
რომ სენანეთში მსხვერპლად შესაწირავ ხარებს აუცი-
ლებლად კვირას ანუ „მზის დღეს“ კლავდნენ. რომაელი
ხანის დასავლეთ საქართველოში ცის მნათობთა თაყუ-
ანისცემასთან დაკავშირებით ძალზე საინტერესოა ამ პე-
რიოდის სარდიონის ინტალიოვბისა და ბრინჯაოს ჭეი-
რულ ბალთებზე გამოსახული ასტრალური სიმბოლოები.
სპეციალისტების აზრით, სარდიონის ინტალიოვები ჩვენ-
ში მცირეაზიული ძეგლების ზეგავლენითა იქმნება. ინტა-
ლიოვებზე გამოსახული მეგრძოლი მხედარი სოღარული
ღვთაებაა. ის ზის ფეხაწეულ ცხენზე, მოკლე წამოსას-
ხამში, თავზე სპივებიანი გვირგვინით; მისგან მარჯვნივ
და მარცხნივ მოთავსებულია ნახევარმთვარისა და ვარ-
სკვლავის გამოსახულებანი, ცხენის წინ ღვას ცეცხლო-
ვანი ბომონი; იქვეა სიცოცხლის ზე, მასზე დახვეული
გველეშაპით¹. ანალოგიური გამოსახულებების (ცხენი,
ფრინველი, მხედარი ასტრალური ნიშნების თანხლებით)
ხშირი გამოვლენაა ბრინჯაოს ჭეირულ ბალთებზე².
ცხენი მზის ცხოველი იყო მრავალი ძველი ხალხის
რწმენით. გავიხსენოთ, თუნდაც, პელიოსის ცხენები, რო-
მელთა შეკალება თვით ზევსსაც არ შეეძლო³. ღვთაება
მზეს მსხვერპლად სწორედ ცხენებს სწირავდნენ⁴. მზის
ღვთაებისათვის ცხენის მსხვერპლად შეწირვა უცხო

¹ გდუნდუა - სამონეტო მიმოქცევა და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთი-
ერთობანი ბიჭვინთაში ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით ძვ.წ.
II - ახ.წ. IV სს. „დიდი პიტიუნ-კი“, I, თბ., 1975, გვ.337.

² გ.გობეჯიშვილი - არქეოლოგიური გათხრები საქართვე-
ლოში. თბ., 1952, გვ.74, ტაბ. XIII-XIX.

³ Овидий - Превращения. кн. II, М., 1879, с.33.

⁴ თ.ყაუჩიშვილი - ქეროლოტეს ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ.,
1960, გვ.216.

რომ არ ყოფილა კავკასიისთვისაც ადრეანტიკურ ხანაში, გეამცნობს ქსენოფონტე თავის „ანაბასისში“¹.

მზის ღეთაება სშირად ცხენის სახით გამოიხატება ხოლმე; ამის მაგალითები უამრავია საქართველოში და მის ფარგლებს გარეთაც².

თუ ცხენი მზის ცხოველად ითვლებოდა დასავლეთ საქართველოში, ფრინველი მთვარის უნდა ყოფილიყო. ახლაც კი ეიორობა ღღეს 'აფრენენ სოლმე (არ კლავენ) სპეციალურად გაზრდილ მამლებს (მაგ., გორიჯერობას)³. წმ.ეიოროკიმ კი, როგორც ცნობილია, ქართველი ხალხის რწმენაში ქრისტიანობის მიღების შემდეგ წარმართული მთვარის ღეთაების ადგილი დაიკავა⁴. სტრაბონის ცნობით, მამალი მთვარის ღეთაების, მენის ფრინველად ითვლებოდა, იმიტომ რომ მამალმა ღამე ყოვილი იცის⁵.

ქართველ მთიელთა რწმენით, როგორც ებარდაველიძემ დაადგინა, უმაღლეს ღეთაებებად ითვლებოდნენ მორიგე-ღმერთი, მზე-ქალი და კეირია; მეორეხარისხოვან ღმერთებად კი - ღეთის შვილნი⁶. კეირიას მესამე ადგილი ეკავა პანთეონში მორიგე-ღმერთისა (მთვარე) და მზე-ქალის შემდეგ და, როგორც ჩანს, თვითონვე იყო ღეთის შვილი. ქართული წარმართული პანთეონის უმაღლეს ღეთაებათა ეს სამეული - მთვარე (ფრინველი), მზე (ცხენი) და კეირია (ვარსკვლავი) უნდა იყოს ასახული ზემოთ აღნიშნულ გეიანანტიკურ ბაღთებზე.

¹ თ.მიქელაძე - ქსენოფონტეს „ანაბასისი“ (ცნობები ქართველი ტომების შესახებ). თბ., 1967, გვ.4.

² ი.გაგოშიძე - ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან. თბ., 1964, გვ.36.

³ ი.გაგოშიძე - დასახ.ნაშრომი, გვ.37.

⁴ ივ.ჯავახიშვილი - ქართველი ერის ისტორია ტ. I, თბ., 1951, გვ.50.

⁵ იქვე - გვ.5.

⁶ В.Бердашвилидзе - Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. Тб., 1957, с.2-3.

საეკლესიო ანალოგიური გამოსახულებებია აბ.წ.აღ. II-IV საუკუნეების ტრაპიზონის საქალაქო მონეტებზე. გდუნდუა თელის, რომ ამ მონეტებზე გამოსახულია მთვარის, მზისა და ვარსკვლავის ღვთაებათა ფუნქციების გამაერთიანებელი სინკრეტული ღვთაება, რომელიც ადგილობრივ ქართულ ნიადაგზეა აღმოცენებული¹.

საკმაოდ მკაფიო კვალი აქვს დატოვებული ჩვენს არქეოლოგიურ მასალებში გვიანანტიკურ სამყაროში საერთოდ ძლიერ გაჭირვებულ მითრიაზმს, რომელიც აღმოსავლური წარმოშობაა იყო, მაგრამ თვით რომშიც ძალიან მოიკიდა ფეხი. ჩვენში მისი გავრცელება მით უფრო ბუნებრივი იქნებოდა, რადგანაც აქ მანამდე ძლიერ ქართველ ტომთა იდეოლოგიაში მზის კულტი მკვიდრად იყო ვამჟღავნებოდა. მკვლევართა ნაწილის აზრით, საფუძველმოკლებული არ არის მისი მსგავსი ღვთაების ქართველურ ნიადაგზე წარმოშობა². ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტებზე ამოტვიფრული გამოსახულებანი შინაარსობრივად მჭიდროდაა დაკავშირებული უძველეს ქართველურ რწმენა-წარმოდგენებთან.

დასავლეთ საქართველოში მითრას კულტს განსაკუთრებით ფეხი უნდა მოეკიდა აბ.წ.აღ. პირველ საუკუნეებში, რადგან, როგორც უახლოესმა გამოკვლევებმა ცხადყვეს, ყველა რომაულ ბანაკში „დიად იუპიტერთან“ ერთად მთავარ ოფიციალურ კულტად აღიარებდნენ აგრეთვე მითრას³. ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ დასავლეთ საქართველოში მითრას კულტი ფართოდ იყო გავრცელებული, რასაც მოწმობს დღემდე და-

¹ გდუნდუა — დასახ. ნაშრომი, გვ. 340.

² გდუნდუა — სამონეტო მიმოყურება და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ბიჭვინთაში ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. ძვ.წ. II — აბ.წ. IV სს. „დიდი პიტიუნტი“, I, გვ. 337.

³ Э.И.Солсмоник - Из истории религиозной жизни в Северопонтийских городах позднеантичного времени. ВДИ, 1973, N1, с.58.

ცული „მირსობა“ და „ჯეგემისარიონი“¹.

მითრას გვერდით ტრაპეზუნტში (კოლხების მიწა-წყალზე) არსებობდა აგრეთვე ბერძნული კულტებიც. აქ თაყვანს სცემდნენ ვაჭრებისა და ვაჭრობის ღმერთს პერმესს. პერმესის ტაძრის შესახებ წერს არიანე² – პერმესი გამოსახულია ტრაპეზუნტიდან მომდინარე გემი-ზე, რომელზეც ბრიტანეთის მუზეუმშია დაცული³. აღმერთებდნენ ბედისა და შემთბვევის ქალღმერთის ციხეს, სერაპისს და Abundantia-ს, გამოყვანებული ცნების – სიუხვის პერსონიფიკირებულ ღვთაებას⁴.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილმა მონეტებმა ტრაპეზუნტის პანთეონს შემდეგი ღვთაებები შემატეს: პერაკლე, თაპოლონ ლიკიელი, პალესი და რეა. გამოირკვა, რომ აქ ადგილობრივი და ბერძნული ღვთაებების შერწყმის, სინკრეტიზმის პროცესი გვიანანტიკურ ხანაშიც მიმდინარეობდა. ამ თვალსაზრისითაც მეტად საინტერესოა 1954 წ. სოხუმში აღმოჩენილი ადგილობრივი თიხისაგან დამზადებული ჭრაქი, რომელიც ახ.წ.ად. II-III სს. თარიღდება⁵ (ტაბ. X,6). მასზე ექვსსტრიქონიან ბერძნული წარწერაა, რომელიც ყველაზე მეტად ლოცვას წააგავს.

თაყუხნიშვილის აზრით, წარწერაში ნათქვამია: თაყვანი ეცი პერმეს-მერკურის ხსნისათვის⁶. ლ.ელნიცკის თარგმანში კი იკითხება: „თაყვანი ვცეთ ყოელის შემძლე პერმეს-მერკურს ჩვენი (სულის) ხსნისათვის“⁷. ამ

¹ სმაკალათია – ჯეგე მისარიონის კულტი საქართველოში. თბ., 1928, გვ.37.

² ფლავიუს არიანე – მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო გვ.29-30.

³ გ.დუნდუა – დასახ.ნაშრომი, გვ.341.

⁴ გ.დუნდუა – დასახ.ნაშრომი, გვ.341.

⁵ М.М.Трапш - Труды. т.2, с.348, таб.IV,25.

⁶ Т.Кауфшвили - Греческая надпись на Сухумском светильнике. АБИАЛИ, XXVII, 1957, с.228.

⁷ Л.А.Ельницкий - Новые документы антихристианских религий в Римской империи в IV в. н.э. СА, 1962, N4, с.231.

ლოცვაში მოკევანილია ერთი და იმავე ღმერთის ბერძნული (პერმესის) და რომაული (მერკურის) სახელები, რაც ადგილობრივ წიადაგზე მათი შერწყმის, სინკრეტიზმის მანიფესტებელია. პერმესი, როგორც ცნობილია, არის ძველი საბერძნეთის ერთ-ერთი ძირითადი ღვთაება. ბერძნული მითოლოგიის მონაცემებით, იგი თავდაპირველად იყო მეცხოველეობის ღმერთი, მწყემსებისა და გზების მფარველი; ანტიკურ ლიტერატურაში პერმესის სახელი გვხვდება ჰომეროსის ეპოქიდან¹. მომდევნო ხანებში იგი იოვლებოდა ეაჭრობის მოვების, მოგზაურთა, ვლჩთა და სხვ. მფარველად. რომაელებმა ბერძენისაგან გადმოიღეს პერმესის კულტი და თავიანთ სცემდნენ მას ჰერკურის სახელით. ახ.წ.აღ. V საუკუნეში რომში აშენებული იყო მერკურისადმი მიძღვნილი ტაძარი, რომელიც შემდეგ გახდა ჰედ-ილბლის, ძოვების ღვთაება და ა.შ.². როგორც ვაჭართა და ეაჭრობის ღმერთს, პერმესს ახლაც გამოსახავენ საეაჭრო გემებზე, ბანკებზე და სხვ.

სოხუმის ჭრაქის სალოცავი წარწერა ზიმართულია პერმეს-მერკურისადმი. მისი შინაარსი მოწმობს, რომ რომაელთა ეპოქაში ყველა მოგზაური ეაჭარი, მათ შორის სოხუმის ჭრაქის მფლობელიც, თავიანთ სცემდა პერმეს-მერკურს თავისი სიცოცხლის ხსენსა და გადარჩენისათვის.

სოხუმის სანათის წარწერა საინტერესო ეპიგრაფიკული ძეგლია, რომელიც აღნიშნავს, რომ დასავლელ საქართველოს ზღვისპირეთშიც არსებული პერმეს-მერკურის სინკრეტული კულტი, ეაჭრებისა და მოგზაურების მფარველი სინკრეტული ღვთაება.

ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებით თარიღდება 1974 წელს გონიოში აღმოჩენილი ჭაბუკის დიოსკურიის ოქროს ქანდაკება³, რომელიც, როგორც ჩანს, ჩამოხაკიდებლად იყო გამოყენებული, რასაც ზურვზე

¹ L.E.Zimmerman. Dictionary of Classical Mythology. N.Y. 1964.

² И.И.Мартин - История Древнего Рима. М., 1956, с.391.

³ თ.ლორთქიფანიძე, თ.მჭედლაძე, დ.ხახუტაშვილი - გონიოს განძი. 1980 წ., გვ.24.

მირჩილული მარყუეი მოწმობს(ტაბ. XVII,4).

ჭაბუკი ტანშიშველი მთელი ტანითაა წარმოდგენილი, ახურავს კონუსისებური მოყვანილობის თავსაბურავი ე.წ. პილოსი, რომელიც ეარსკელავის სტილიზებული გამოსახულებითაა შემკული. თავსაბურავი შუბლზე შუაშია ოდნავ გაყოფილი და მის ქვეშ ჩანს კეფაზე ჩამოშლილი თმის მსხვილი კულულები, რომლებიც ყურებს ფარავენ; თავსაბურავი კეფაზე ჩამოშვებულია. ჭაბუკს მხარზე ქლამიდა აქვს მოგდებული, რომლის ბოლო მარცხენა ხელზე აქვს დახვეული, ხოლო მარჯვენა ხელში მრგვალი საგანი, როგორც ჩანს, ფიალა უკავია, მარცხენა ფეხი უფრო მოხრილია მუხლში და ქუსლი ზეაწეულია. ქანდაკება დგას მრგვალ, დისკოსებრ საყრდენზე. სიმაღლე – 7,6 სმ.

დაახლოებით მსგავსი ტიპის ბრინჯაოს ქანდაკება ზუგდიდის მიდამოებში ადრეც ყოფილა ნაპოვნი და ინახებოდა ზუგდიდის მუზეუმში. ამჟამად ეს ნივთი დაკარგულია, მაგრამ გადარჩენილია მისი ფოტო¹.

მკვლევართა აზრით, ოქროს ქანდაკება დიოსკურების გამოსახულების იდენტიფიკაციაა², რადგან კონუსისებური თავსაბურავი (პილოსი), როგორც ცნობილია, დიოსკურების მთავარი ატრიბუტია. გარდა ამისა, დიოსკურებს ზოგჯერ კაბირებთან აიგივებენ. არ არის გამორიცხული, რომ გონიოს ჭაბუკის ქანდაკება კაბირს გამოხატავს, რაზეც მიუთითებს ფიალა, რომელიც მარჯვენა ხელში უკავია ტანშიშველ ჭაბუკს.³ კაბირთა კულტურის არსებობის ფაქტები ძველ კოლხეთში მრავალი მონაცემით დასტურდება⁴.

¹ ოლორთქიფანიძე, თ.მიქელაძე, ღ.ხახუტაიშვილი – გონიოს განძი. თბ., 1980, გვ.24, ტაბ. XI-XII.

² იქვე – გვ.25.

³ Bengt Hemberg. Die Kabiren, Upsala 1950, p.240-249; ოლორთქიფანიძე, თ.მიქელაძე, ღ.ხახუტაიშვილი – ღასახანაშრომი, გვ.29.

⁴ აკ.ურუშაძე – ძველი კოლხეთი არეონაგებების თქმულებებში. თბ., 1964, გვ.162-164.

ელნიურ მითოლოგიაში კაბირები იდენტიფიცირებული არიან კორიბანდებთან¹ - ღმერთების დიდი ჯუდის - კიბელას ქურუმებთან, რომელთაც კვირების გამოგონება მიეწერებათ, რომლებიც, სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით აღმოჩენილი არ არის.

სოსუმში მოქალაქე ოდინეცის საკარმიდამო ნაკვეთში ახ.წ.ად. II-III საუკუნეების ფენაში ნაპოვნი იყო მტრედის პატარა ქანდაკება². იგი გაკეთებულია ხელის ადგილობრივი მუქი ლკრჯი ფერის სილანარევი თიხისაგან. ქანდაკება კარგადაა გამოშვარი, რუხი-წითელი ფერისაა. ფეხები და კულის ნაწილი ჩამოტეხილია. თვალები გამოსახულია თავის ორივე მხარეს სიმეტრიულად განლაგებული ორი ფოსოვანი წრით. ქანდაკების შემორჩენილი სიმაღლე (ფეხების ვარეშე) - 4 სმ, სიგრძე - 4,9 სმ, სისქე - 1,5 სმ.

აღნიშნული ქანდაკების მსგავსი ტერაკოტული მტრედები ფიქსირებულია ჩრდ.ზღვისპირეთის ქალაქებში, კერძოდ, პანტიკაპეონში და ფანაგორიაში³. მკვლევართა ნაწილის აზრით, ეს ქანდაკებები წარმოადგენენ საბავშვო სათამაშოებს, საკულტო შესაწირავს ან საცხოვრებელი ბინის მაგიდის დამამშვენებელს⁴. ისინი გვხვდება ზოგჯერ ადამიანის სკულპტურულ ფიგურებთან შეთანხმებით, მაგალითად, პანტიკაპეონში აღმოჩენილი ქალიშვილის ქანდაკებაზე, რომელსაც კვართი აცვია, გამოსახულია აფროდიტესადმი მიძღვნილი მტრედი⁵.

რომაული ხანის კოლხურ კულტებს შორის აღსანიშნავია ნაყოფიერების ღმერთი ფრინველთა გამოსახულებით, რომელიც დაკავშირებულია ნაყოფიერების კულ-

¹ ო.ლორთქიფანიძე, თ.მიქელაძე, ღმრთაბუნების - გრიოს განძი. გვ.25.

² М.М.Трапш - Труды. т.2, Сухуми, 1969, с.353.

³ М.М.Кобылина - Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагории. М., 1961, с.163-165.

⁴ В.И.Денисова - დასახ.ნაშრომი, გვ.353.

⁵ М.М.Кобылина - დასახ.ნაშრომი, გვ.168.

ტებთან, ისევე, როგორც ხაიშის, გონიოს განძები, კლდეეთის ბაღთებზე (ტაბ. XVI.1,2,3) და სხვ. გამოსახული ფრინველთა სკულპტურული გამოსახულებების მოტივი. შესაძლებელია, სებასტოპოლისის მტრედის გამოსახულება დაკავშირებული იყოს ღმერთების დიდი ღედის კულტთან.

დასაველეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ტერაკოტული გამოსახულებები თავის შედგენილობისა და სტილისტური თავისებურებებით უთუოდ ადგილობრივი წარმოებისაა, მაგრამ ტრადიცია ნამდვილად ბერძნულ-რომაულია. ეს გარემოება გეაძლევს საშუალებას, რომ ვივარაუდოთ რომაელთა ეპოქაში დასაველეთ საქართველოში ტერაკოტული გამოსახულებები ადგილობრივ ქოროპლასტიკის სახელოსნოებში და საშინაო პირობებშიც მზადდებოდა მოსახლეობის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. დასაველეთ საქართველოში აღმოჩენილი ტერაკოტული გამოსახულებები მეტყველებს იმაზე, რომ გვიანანტიკური ხანის დასაველეთ საქართველოში ანტიკური ხელოვნების ამ თავისებური ღარგის მხატვრული ნიმუშები საკმაოდ ფართოდ ყოფილა გავრცელებული საზოგადოებაში. აქაც, ისევე როგორც მთელს ანტიკურ სამყაროში, მათ იყენებდნენ როგორც დეკორატიული მიზნისათვის, ასევე საკულტო დანიშნულებისათვის. ადვილი შესაძლებელია, რომ სებასტოპოლისის მტრედის გამოსახულება დაკავშირებული იყოს ღმერთების დიდი ღედის ადგილობრივ კულტთან.

დასაველეთ საქართველოში პორტრეტული სკულპტურა ჯერჯერობით მხოლოდ ერთი ნიმუშითაა წარმოდგენილი. ესაა 1957 წ. სოხუმის ყურის ფსკერზე შემთხვევით ნაპოვნი ქალის სკულპტურული ბიუსტი (ტაბ. XV,4)¹, რომელიც გამოკვეთილია ადგილობრივი ჯიშის კირქვისაგან. გვიანანტიკური ტრადიციიდან გამომდინარე, ის საფლავის ქვად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. ღედაკაცის პირისახის ნაკეთები გვიანანტიკური ხანისათვის

¹ М.М.Трапш - Труды, т.2, Сухуми, 1969, с.355.

დამახასიათებელი სქემატიზმითა და ტრაფარეტულობითაა შესრულებული: სახე შუბლთან ერთად გაბრტყელებულია და ნიკაპისკენ ვიწროვდება, ტუნები გამოსახულია პორიზონტალური ჭრილი ხაზებით, ცხვირი ქვემოთკენ დაგრძელებულია; წერილ თვალებს გარშემო შემოუყვება ოვალური მოყვანილობის ქუთუთოები, გუბა გამოხატულია კონუსური ფორმის წერტილოვანი ღრმულებით; საკმაოდ პროპორციულად არის გამოკვეთილი მხრები და კელი; ნახევარფიგურას აცვია გულამოღებული კაბა, რომელიც მთლიან, დაუნაწევრებელ მასალადაა გამოხატული. უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი ანთროპომორფული ქანდაკებები გვხვდება აგრეთვე მცირე აზიის ბერძნულ ნეკროპოლებზე¹ და პომპეიშიც². განსაკუთრებით ფართოდაა იგი გავრცელებული ჩრდილოეთ შაიხლდისპირეთის ქალაქებში, რომელთა ზოგიერთ ნიმუშს რამდენადმე ემსგავსება კიდეც „სოხუმელი ქალის“ პორტრეტი. ასე მაგალითად, პანტიკაპეონიდან მომდინარე საფლავის ქვაზე ამოკვეთილი ქალის პორტრეტი³ თვალების ფორმით, ცხვირისა და პირის მოყვანილობით ახლო დგას სოხუმის სკულპტურასთან. მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით სებასტოპოლისის ქანდაკება ემსგავსება ხერსონესში აღმოჩენილ ქალის ანთროპომორფულ გამოსახულებას, რომელიც ახ.წ.ად. II ს-ით თარიღდება⁴. აღწერილი ქანდაკების მსგავსია აგრეთვე ახ.წ.ად. III ს-ის ინტერკიზის საფლავის ქვაზე გამოსახული ქალის პორტრეტიც⁵. ზემოთ მოტანილი

¹ В.Ф.Гайдукевич и С.И.Капошина - К вопросу о местных элементах в культуре античных городов Северо-Прichernоморья. СА, XV, с.98.

² A.Mau-Pompei in Leben und Kunst Leipzig, 1900, p.44.

³ А.П.Иванова - Скульптура и живопись Боспора. Киев, 1961, с.62.

⁴ М.А.Наливкина - О некоторых памятниках античной эпохи Северо-Западного Крыма. СА, VI, 1940, с.4.

⁵ Connumtum jahrbuch. 1985 wien 1986, p.137.

პარალელური მასალების გათვალისწინებისა და სტილისტური მონაცემების მიხედვით, სოხუმის ანთროპომორფული ქანდაკება ახ.წ.აღ. II-III სს-ით უნდა დათარიღდეს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ანალოგიური ბოსფორული ანთროპომორფული ქანდაკების წარმომავლობის თაობაზე სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. მკვლევართა ერთი ნაწილი მას ადგილობრივ წარმოშობილად მიიჩნევს¹, სხვები ბერძნულ-რომაულ მოვლენად მიიჩნევენ². მაგრამ სოხუმში აღმოჩენილ სტელაში ნათლად გამოიკვეთა ადგილობრივი და უცხოური კულტურების კონტაქტები, რასაც გვიანანტიკურ ხანაში განსაკუთრებით ინტენსიური ხასიათი მიუღია.

ამ დროს დიდი რაოდენობით ვრცელდება ჩვენში რომაული საიუველირო ხელოვნების ისეთი საფურადღებო ნიმუშები, როგორიცაა გლიპტიკური ქვებზე, პირადი საკუთრების აღმნიშვნელი გემშიანი ბეჭედი-საბეჭდავები, რომლებზედაც ამოტეიფრულია რომაული პანთეონის ღვთაებები: აპოლონი, ათენა-მინერვა, ტიხე-ფორტუნა, ისიდა, გრაცია და სხვ. ისინი ჯერ კიდევ ელინისტური ხანიდან იყვნენ ჩვენში ცნობილნი და, როგორც ჩანს, მათზე მოცემული ღვთაებების სახეები იკონოგრაფიულად ადგილობრივ კულტებს შეერწყნენ კიდევ, რადგან ბეჭდებზე გამოსახული ღვთაებები მათი მფლობელების

---

¹ А.И.Иванова - Боспорские антропоморфные надгробия. СА, XIII, 1965, с.46; В.Ф.Гайдукевич - Некрополи некоторых боспорских городов. МИА, 69, 1959 с.178-179.

² А.Колесникова - Кому принадлежали антропоморфные надгробия Херсонеса? СА, N3, 1973, с.43-45; В.Д.Блаватский - Пантикапей. М., 1964, с.83-84; Н.В.Молева - К вопросу об этнической принадлежности и происхождении Боспорских антропоморфных надгробий. Проблемы античной истории и культуры. Ереван, II, 1979, с.367.

მფარველად ითვლებოდნენ¹. ერთ-ერთი ასეთი ვერცხლის გემშიან ბეჭედზე (02:1-88), რომელიც აღმოჩნდა ბიჭვინთის ნაქალაქარის სამაროვნის №403 სამარხში 1988 წელს, გამოსახულია სიყვარულის რომაული ღეთაება ამური, რომელიც ზის დელფინზე და ხელითაც ჩაბლაუჭებულია მასზე. ბეჭედი ოვალური ფორმისაა, მხრების გარე ნაწილი წახნაგოვანია. გემმა ჩასმულია ბეჭდის შუა ნაწილში. დელფინის ქვემოთ ბერძნულად იკოხება ЭΑΑ (ტაბ. XIII,1).

დასავლეთ საქართველოს რომაული ხანის მასალებში დიდ ინტერესს იწვევს დელფინის გამოსახულება. ბერძნულ თქმულებებში დელფინი ადამიანის მეგობრად არის წარმოდგენილი, ზოგჯერ პოსეიდონის ატრიბუტია (ანტიკურ მოზაიკაში დელფინი ხშირად ნერეიასთან არის გამოსახული, ზოგჯერ კი ეროტთან ერთად).

დელფინის გამოსახულებებს ეხედებით ბიჭვინთის საერთო მოზაიკის ფრაგმენტებზე. ბიჭვინთის მოზაიკის ფრაგმენტებზე დელფინთან ერთად წარმოდგენილია აგრეთვე ზღვის მითოლოგიური ურჩხული – ტრიტონი და თევზის გამოსახულებები. თევზის გამოსახულება, სხვა სიმბოლოებთან ერთად, საქართველოში ცნობილია ბრინჯაოს ხანიდან. თევზის გამოსახულებებს დღესაც ეხედებით იმერეთის ზოგიერთი სოფლის სახლების სვეტის თავზეც. ქრისტიანულ ეპოქაში თევზი ამ რელიგიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ატრიბუტად იქცა.

დასავლეთ საქართველოს ქალაქებში ცნობილი იყო სიყვარულის კულტები. ამას მოწმობს სოხუმის ახ.წ.ად. II ს-ის წითელლაკიან ჭრახსა² და ბიჭვინთის სამაროვ-

¹ გ. ლორთქიფანიძე – ანტიკური ხანის საქართველოს კულტურის ისტორიისათვის. კრებული „საქართველო და აღმოსავლეთი“, თბ., 1984, გვ.162; მამუილაძე – რომაული ხანის ბიჭვინთის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები (კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი). სადისერტაციო მაცნე, თბ., 1994, გვ.7.

² М.М.Трапани - Труды. т.2, с.347.

ნის №300 სამარხში აღმოჩენილ ოქროს გემშიან ბეჭედზე გამოსახული სამი გრაციის რელიეფური გამოსახულებები (პოპულარული სიუჟეტი მთელს რომაულ სამყაროში). ანალოგიური სიუჟეტები გვხვდება დასავლეთ საქართველოს რომაული ხანის სამაროვნებში აღმოჩენილ გემშიან ბეჭედებზე¹. შესრულების ტექნიკის მიხედვით საუკეთესოა სებასტოპოლისის კომპოზიცია, რომლის უახლოეს ანალოგს წარმოადგენს ამისოში აღმოჩენილი კირქვის ფილაზე გამოსახული სამი გრაცია, რომელიც ახ.წ.ად. II ს-ით თარიღდება².

გრაციები-ქარიტები თავიდან ნაყოფიერების ღმერთქალებად ითვლებოდნენ, მოგვიანებით კი სილამაზის, მხიარულებისა და ქალის მიმზიდველობის ღმერთქალებად აღიარეს. პომეროსის მიხედვით, ისინი ბევრნი არიან³, შესიოდნენ კი მხოლოდ სამს ანახელებს. ესენია: ეფროსინე (მხიარულება), თალია (ფერი), აგლაია (ბრწყინვალება)⁴. მოგვიანებით ქარიტები უზენაეს ღვთაებათა გაცილებლებად და ამაღლის წევრებად ითვლებოდნენ; ისინი თან ახლდნენ პერმესს, აფროდიტეს, დიონისეს და სხვ. რომში ქარიტებს გრაციები უწოდეს. ორქომენში ქარიტებს ყოველგვარი ადამიანური ნიშნის გარეშე, უბრალოდ ქვის სვეტად გამოსახავდნენ, შემდეგ კი გრძელ ქიტონში გამოწყობილ ქალებად, ბოლო ძვ.წ.ად. III საუკუნიდან ულამაზეს შიშველ ქალებად⁵.

ზევით აღნიშნულ გემმაზეც გრაციების გვიანდელი გამოსახულებებია; როგორც ჩანს, გრაციების-ქარიტების

¹ Г.А.Лордзипанидзе, Н.Ш.Кипурадзе, Т.Т.Тодуа - Раскопки пещиндского некрополя и городища. - ПДХ в 1984-1985 гг. Тб., 1987, с.58, таб. XII, 7.

² Дж.Хайнд - Памятники античных городов хожного Причерноморья. СА, №3, 1964, с.182, рис.8.

³ პომეროსი (აღმქაბერიძე - ტრადის ობი. თბ., 1937 წ., გვ.64.

⁴ შესიოდნენ (მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1972, გვ.311

⁵ მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1972, გვ.310.

კულტი ფართოდ იყო გავრცელებული დასავლეთ საქართველოში.

რომაული ხანის დასავლეთ საქართველოს რელიგიურ პანთეონში გარკვეული ადგილი ეკავა ბედისა და შემთხვევის ქალღმერთ ტიხე-ფორტუნას, რომლის გამოსახულებას პირველად არისტარქეს მონეტებზე ვხვდებით.

ახ.წ.ად. პირველი საუკუნეებიდან ტიხე-ფორტუნას თეალსაჩინო ილუსტრაციას წარმოადგენს ბიჭვინთის სამაროვნის №345 სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის სამკაული, რომლის ცენტრალურ ნაწილში მირჩილულ მედალიონზე გამოსახულია ტიხე-ფორტუნა მთელი ტანით (ტაბ. XVII, 1). ტიხე-ფორტუნას ანალოგიური გამოსახულებანი ფართოდაა ცნობილი ანტიკური სამყაროს სხვადასხვა რეგიონში, ხოლო ი ენში მის იდენტურ გამოსახულებას ვხვდავთ ახ.წ.ად. II-III სს-ით დათარიღებულ ციხისძირის ვერცხლის ღანგარზე¹ (ტაბ. XVII, 2), ურეკის ცნობილ კოლექციაში აღმოჩენილ ოქროს გემშიან ბეჭედზე² (ტაბ. XVII-3), ქართლის სამეფოს ქალაქებში მოპოვებულ გემებზე.

დასავლეთ საქართველო არა მარტო განიცდიდა ბერძნულ-რომაული იდეოლოგიის ზეგავლენას, არამედ თავადაც ასაზრდოებდა მათ რწმენა-წარმოდგენებს. მაგ., ბერძნები თაყვანს სცემდნენ ათინა აზიელს, რომლის სამშობლო მათ კოლხეთში ეგულებოდათ. რომაელებმა ათინა გააიგივეს ხელოვნების მფარველ ღმერთქალ მინერვასთან³. რომის პანთეონი არასოდეს არ ყოფილა დახშული, მის შემადგენლობაში იღებდნენ უცხოურ ღეთაებებს. მიჩნეული იყო, რომ ახალი ღმერთების მიღება აძლიერებდა მათ. მაგ., ბერძნები არესის (ომის ღმერთის) კულტს კოლხეთიდან შემოტრილად თვლიდ-

¹ ნინაიშვილი — ციხისძირი ახ.წ. I-VI სს თბ, 1993, გვ.33.

² აფუაქიძე — გვიანანტიკური ხანის ძეგლები ურეკიდან. საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XIV, 1945, გვ.92.

³ М.И. Ботвинник — Мифологический словарь. М., 1965, с.63.

ნენ¹. რომში არესი გააიგივეს მარსთან. მარსის კულტი ადრე დაკავშირებული იყო მიწათმოქმედებასთან, მაგრამ არესის კულტთან შერწყმის შემდეგ მიიღო ომის ღმერთის სახელი². ანტიკურ სამყაროში მარსი-არესი გამოი-სახებოდა მაღალ, ღონიერ ეაუკაცად, ხშირად საომარ ფარაჯაში გამოწყობილი. კოლხეთში არსებობდა არესის ჭაღა, სადაც თითქოს ოქროს საწმისი ინახებოდა³. აღმოსავლეთის სახელმწიფოების დაპყრობამ რომაელებს გააცნო აღმოსავლეთის ღმერთები, რომლებიც თაყუანისმცემლებს პოულობენ რომაელ მოსახლეობაში. იტალიაში ჩასული მონები არ იფიწყებდნენ წინაპართა კულტებს. ქეკატას კულტმა, რომელსაც ბერძნები ხშირად არტემიდასთან ურევდნენ, მკვლევართა ნაწილის აზრით, საქართველოში შემოაღწია მცირე აზიიდან⁴. ზოგიერთი მკვლევარი არტემიდას კულტის წარმოშობას უკავშირებს დასავლეთ ამიერკავკასიას ანუ დასავლეთ საქართველოს⁵ ფსევდო-არისტოტელე თხზულებაში „საოცარი ხმების შესახებ“ აღნიშნავს, რომ მუდებამ კოლხეთიდან გაქცევის შემდეგ ააშენა არტემიდას ტაძარი⁶. ფაზისში ახ.წ.აღ. III საუკუნეში არტემიდას ტაძრის არსებობას მიუთითებდა ზოსიმეც⁷ (zos. 31-33). არტემიდასა და ქეკატას კულტები მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ღმერთების ღიდი ღვდის ურცელ იპოსტასებთან, რომელშიც შედის ფაზისული ქალღმერთის კულტიც, რასაც არიანეც ადასტურებს.

მოტანილი მასალების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ და-

¹ Г.Лордзшанидзе - К истории... с.131-132.

² ნ.გაფრინდაშვილი - მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1972, გვ.44.

³ იქვე - გვ.44.

⁴ Г.Лордзшанидзе - Колхида в VI-II вв. до н.э. Тб., 1978, с.152.

⁵ Дж.Томпсон - Исследования по истории древнегреческого общества доисторического эгейского мира. М., 1954, с.276.

⁶ ფლავეიუს არიანე - გვ.105.

⁷ გეორგიკა I, თბ., 1961, გვ.168.

საელეთ საქართველოს მოსახლეობის ფართო მასებს ბერძნულ-რომაული მსოფლმხედველობის ზეგავლენა ძირეულად არ შეხებია. ეს გავლენა უფრო ზედაპირული ჩანს და ელინდება უპირატესად ადგილობრივი და უცხო ღმერთების იკონოგრაფიაში, მათ სინკრეტიზმში. ქვეყნის სასიცოცხლო ძალას ეროვნულ ნიადაგზე შექმნილი ეთნოკულტურული ტრადიციები შეადგენდნენ, რაც რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებშიც აისახა. ეგრისის მოსახლეობის რელიგია საერთო-ქართულ წარმართობაზე იყო დაფუძნებული, სადაც ასტრალურ ღმთაებებს ეკირათ წამყვანი ადგილი.

რომაული ხანის დასაელეთ საქართველოს რელიგია კელაინდებურად პოლითეისტური ხასიათისა იყო, მაგრამ ამავე დროს მკაფიოდ შეიმჩნეოდა მრავალღმერთიანობიდან ერთღმერთიანობისაკენ სწრაფვა, რაც აქ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებით დამთავრდა. რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები გარკვეულად აისახა დასავლეთ საქართველოში გავრცელებულ დაკრძალვის წესებში.

§2. დაკრძალვის წესები და სამარხთა ტიპები დასავლეთ საქართველოში (ან.წ.აღ. I-IV სს.)

რომაული ხანის დასაელეთ საქართველოს დაკრძალვის წესებისა და სამარხ ნაგებობათა ტიპების შესახებ დღეს არსებული ინფორმაცია არაა საკმარისი იმისათვის, რომ სრულად გამოვავლინოთ მათი ტიპოლოგიისა და გენეზისის ყველა დამახასიათებელი თავისებურება; ამასთანავე, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სამარხების არქეოლოგიური შესწავლის შედეგები მაინც გვაძლევს საშუალებას გაეაყეთოთ ერთგვარი დასკვნები გეიანანტიკურ სამყაროსთან დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის კულტურული კონტაქტების პრობლემასთან დაკავშირებით. ანტიკური საქართველოს ქალაქებსა

და ციხესიმაგრეებში ეთნიკური სიტუაციის თავისებურებათა თავისი კვალი დაამჩნია როგორც დაკრძალვის წესებს, ასევე სამარხ ნაგებობათა ტიპებს. ქვეყნის შავიზღვისპირა ქალაქებში ქართველებთან ერთად ცხოვრობდნენ ბერძნები, რომაელები და სხვ. დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთი მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტი რომაელთა გარნიზონის ჯარების დროებითი ან ხანგრძლივი ბინადრობის ადგილია (აფხაროსი, ფაზისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი). ამიტომ დასავლეთ საქართველოში, შედარებით მცირე ტერიტორიაზე, ერთსა და იმავე დროს და ერთსა და იმავე სამაროვანზე გეხედება მიცვალებულის დაკრძალვის სხვადასხვა წესი. საერთოა ის გარემოება, რომ ქრისტიანობის გაერცვლებამდე მიცვალებულებს ატანდნენ პირადი მოხმარების საგნებს, ჭურჭელს და იშვიათად იარაღს. რომანიზაციის ერთ-ერთ ელემენტად შეიძლება ჩაითვალოს დასაკრძალავ ინვენტარში მინის ჭურჭლის ჩატანების ზრდა, რაც ყოფაში მათი პოპულარობის მაჩვენებელია¹. ფართოდ არის გაერცვლებული ახ.წ.ად. I-IV სს. სამარხებში მონეტების ჩატანების წესი (ქარონის ობოლები), რაც ქვეყნის შიგნით ფულადი მიმოქცევის რეალური სურათის ამსახველი უნდა იყოს. მხოლოდ ქრისტიანობის გაერცვლების შემდეგ ხდება დაკრძალვის წესების სრული უნიფიცირება (ნიეელირება). არ არის გამორიცხული, რომ დაკ. ძაღვის ყოველგვარი სხვაობა ტომობრივი განსხვავებით იყოს გამოწვეული. ანგარიშგასაწევია დაკრძალულის სოციალური და ქონებრივი მდგომარეობა, გარდაცვალების დრო, გარდაცვლილის ასაკი, სქესი, დამარხვის დრო, ადგილი და იხიც კი, თუ როგორი სიკვდილით გარდაიცვალა მიცვალებული.

რომაული ხანის დასავლეთ საქართველოში გაერცვ-

¹ რომაული ხაშკარის დაკრძალვის წესებას შესახებ იხ. უაზლესი გამოკვლევები: Susan Walker. Memorials to the Roman Dead London, 1985, pp.9-18; J.M.C. Toynbee. Death and Burial in the Roman world. New York, 1976, pp.33-39.

ლებული სამარხ-ნაგებობათა ტიპები ძირითადად ცნობილია ბიჭვინთის, ციხისძირის, სოხუმის სამაროვნის გათხრებით¹ და კოლხეთის შიდა რაიონებში აღმოჩენილი თითო-ორიოლა სამარხებით² (ჩხოროწყუ, პალური, ბანძა, კლდეეთი, საჩხერე და სხვ.).

ახ.წ.აღ. I საუკუნისათვის დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ქალაქებში გაჩნდნენ რომაელები. მათ ძირითად მასას წარმოადგენენ გარნიზონის ჯარები, რომლებიც თავად ხშირად შეადგენდნენ არაერთგვაროვან ეთნიკურ შენაერთს, მაგრამ მნიშვნელოვანწილად იხიწა მაინც ექვემდებარებოდნენ გარკვეულ რომაულ სტანდარტებს; რომაელებისათვის დამახასიათებელი იყო კრემაცია, ცხედრის ინჰუმაცია და დაბალზამება. აღრიანეს დროიდან კრემაცია თანდათან უამოდევნა ინჰუმაციამ, რაც ბიჭვინთის სამაროვნის მაგალითიდანაც კარგად ჩანს.

დაკრძალვის წეს-ჩვეულების მიხედვით დასავლეთ საქართველოში ძვ.წ.აღ. I-IV სს. დასაუფლებების ცხრა სხვადასხვა ტიპი დასტურდება (ტაბ. XX): 1. ორმოსამარხები, 2. ქვევრსამარხები, 3. ამფორასამარხები, 4. ჭასამარხები, 5. კრემაციული (ურნასამარხები) სამარხები, 6. კრამიტსამარხები, 7. ფილსამარხები, 8. ქვასამარხები და 9. ხსნარიანი სამარხები (დადასტურებულია მხოლოდ ბიჭვინთაში).

მარტო ბიჭვინთის სამაროვანზე აღმოჩენილი და შესწავლილია 500-მდე სხვადასხვა ტიპის სამარხები, მათ შორის 263 - ორმოსამარხი, 63 - ამფორასამარხი, 9 - კრამიტსამარხი, 150 - დულაბიანი სამარხი, 8 - კრემაციული სამარხი, 1 - კლდის ქანების ფილებისაგან აგებუ-

¹ Г.Лордкипанидзе, Н.Кипурадзе, Т.Тодуа - Раскопки пещиндского некрополя и городища. ПАИ в 1984-1985 гг., Тб., 1988, с.55; გ.ლომთათიძე - კლდეეთის სამაროვანი. თბ., 1957, გვ.136.

² Н.Хоптария - Чхороцку. Могильник с трупосожжением (захоронение в урнах) и остатки поселения. с.67-95.

ლი სამარხი, 3 - კასამარხი. ტრადიციული ორმოსამარხებისა და ქვევრსამარხების გვერდით რომაელთა გაელენით ჩნდება სამარხთა ახალი ტიპები: ამფორასამარხები, კრამიტსამარხები, ფილასამარხები და ქვასამარხები.

სამარხები აღმოჩენილია მიწის ზედაპირიდან სხვადასხვა სიღრმეზე. არის იშვიათი შემთხვევები, როდესაც სამარხები გვხვდება მიწის ზედაპირიდან 25-30 სმ სიღრმეზე. როგორც წესი, სამარხები დაფიქსირებულია 50-60 სმ სიღრმეზე და გვხვდება ერთ მეტრ სიღრმემდე დამარხვის ფაქტებით. აქ, როგორც ჩანს, მკაცრად იცავდნენ სანიტარიულ ნორმებს.

ყველაზე უფრო გავრცელებულია ტრადიციული ორმოსამარხები. ორმოსამარხებში დასაფლავება გვხვდება (ტაბ. XX) კლდეეთში,¹ ბრილში,² ბიჭვინთაში,³ ძვერში,⁴ წებელდაში. ორმოსამარხებში დასაფლავება სავარაუდებელია ურეკში,⁵ თაგილონში,⁶ სარგვეშში,⁷ ხაიშში⁸ და სხვ. ორმოსამარხებში მიცვალებულები დასაფლავებული არიან როგორც მოხრილად, ასევე გაშორტილ მდგომარეობაში - პირით დასაველეთით, მრდილო-დასაველეთით, სამხრეთ-აღმოსაველეთით. მაგ., ძვერის ორმოსამარხებში ორივენაირ მდებარეობით დასაფლავებას

¹ გლომთათიძე - კლდეეთის სამაროვანი. თბ., 1957, გვ.137.

² გვობეჯიშვილი - ანგარიში სოფლებში წარმოებული გათხრებისა ენიშნის ნიამზე, IV, 1939, გვ.45.

³ Г.Лордкипанидзе, Н.Кигურაძე, Т.Тодუа - Учен.соц., с.55.

⁴ რფუაურიძე - გვიანანტიკური ხანის დასაველეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. მსკა, II, 1959, გვ.61

⁵ М.М.Трапш - Культура древнехристианских некрополей. Тб., 1971, с.78.

⁶ Н.Хоштария - Археологические исследования Урски. Мсკა N1, 1955, с.47.

⁷ А.Ахверданшвили - დასახ.ნაშრომი, გვ.73.

⁸ G.Tschubinaschwili - დასახ.ნაშრომი, გვ.83.

⁹ აღ.ჯავახიშვილი - ქართული მხატვრული ხელოვნების ისტორიიდან. ჟურნ. „საბჭოთა ხელოვნება“, №6, 1956, გვ.44.

ეხედებით. დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობამ უფრო დიდხანს შემოინახა არქაული წესი - მიცვალებულის მოხრილ მდგომარეობაში დაკრძალვისა. როგორც ჩანს, ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე მიცვალებულებს ძველებური წესით, მოხრილ მდგომარეობაში ასაფლავებდნენ.

ამფორასამარხები. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გათხრილ რომაული ხანის სამარხთა შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ამფორასამარხები, რადგანაც ასეთი სამარხები სრულიად ახალია დასავლეთ საქართველოს დაკრძალვის რიტუალში. დასავლეთ საქართველოში ამფორასამარხი პირველად აღმოჩენილი იყო ეშერაში, სადაც ნაპოვნია ვერტიკალურად ჩაშვებული ქიოსის ამფორა. ამფორის მიხედვით სამარხი თარიღდება ძვ.წ.ად. III-II სს-ით.¹ გარდა ეშერისა, ისინი დადასტურებულია ციხისძირის სამაროვანზე. აღრეანტიკური ხანიდან აქაც დასაკრძალავად გამოყენებულია ყელგამობერილი ქიოსური ამფორები, რომლებიც ძვ.წ.ად. VI ს-ის დასასრულითა და V ს-ის პირველი ნახევრით თარიღდება. ამფორებში დაკრძალვის ტრადიცია გვიანანტიკურ ხანაშიც გრძელდება. ამ პერიოდში სამარხებად ძირითადად გამოყენებულია ე.წ. წელშეზნექილი ამფორები.²

რომაული ხანის ამფორასამარხები გამოვლენილია ბიჭვინთასა და ციხისძირში. 1961 წელს ბიჭვინთაში საძიებო სამუშაოების შესრულებისას დაუიქსირებული იყო სამი ამფორასამარხი (საძიებო გათხრები №24, №26).³ ერთ-ერთ მათგანში (სამარხი №26), ფერფლის კვალთან ერთად, აღმოჩენილია ადამიანის ღამწვარი ძვლები და რამდენიმე კბილი. ამფორის მიხედვით სამარხი ეკუთვნის ახ.წ.ად. III-IV საუკუნეებს.⁴

¹ Б. Куфтин - Материалы к археологии Колхиды. т. I, 1949, с.90-95.

² ნინაიშვილი - ციხისძირის ახ.წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1993, გვ.92.

³ დიდი პიტონტი, I, გვ.63.

⁴ იქვე გვ.63.

9. ზ. კლოიანი

1984 წლიდან დღემდე ბიჭვინთის ნაქალაქარის საზოგადოებაზე აღმოჩენილია ახ.წ.აღ. II-III სს. 66 ამფორასამარხი. აღნიშნულ სამაროვანზე ამფორასამარხები განლაგებული იყვნენ მიწის ზედაპირიდან 40-60 სმ სიღრმეზე. მიცვალებულის შიგ ჩასადებად ამფორას უტეხადნენ თავს და ბოლოს. ამ კედელში უკეთდებოდა ხერეღი. როგორც ჩანს, სამარხისათვის გამოიყენებოდა ხმარებიდან გამოსული ჭურჭელი. ამფორებს, როგორც წესი, ჩადგამდნენ სამარხ ორმოში პორიზონტალურ მდგომარეობაში; რამდენიმე შემთხვევაში ამფორა გესვდება ვერტიკალურ მდგომარეობაშიც. უფრო ხშირად ჭურჭელი მიმართულია თავით დასავლეთისაკენ (სამარხი №38, 43, 98, 99, 103, 111, 143, 370), მაგრამ გვხვდება მათი სხვა ორიენტაციაც. ასე მაგ., ცალკეული ამფორების ზედა ნაწილი მიმართულია აღმოსავლეთისაკენ (სამარხი №17, 89, 90, 122, 135, 192), ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში ჩრდილოეთით (სამარხი №68, 170, 183, 187, 190), სამხრეთით (სამარხი №87, 91, 104, 105, 161), ან ჩრდილო-დასავლეთით (სამარხი №15, 86, 97). ხშირ შემთხვევაში სამარხად იყენებდნენ ადგილობრივ ე.წ. წელშეზნექილ ამფორებს; არის შემთხვევები, როდესაც დამარხვა ხდებოდა შემოტანილ ამფორებშიც. მათ შორის გამოიყოფა ბრტყელძირა ე.წ. ხარაკსის ტიპის, III-II სს. სამოსური და სხვა ცენტრის ამფორები.

გაქვიხილეთ ბიჭვინთის სამაროვანზე გათხრილი ზოგიერთი ამფორასამარხი.

ამფორასამარხი №183. კვ. CII, სიღრმე - 0,45 სმ. ამფორა ადგილობრივია, აღმოჩნდა პორიზონტალურ მდგომარეობაში, პირით ჩრდილოეთით; ძლიერ დაზიანებული; წელშეზნექილი, ყავისფერკეციაანი. შერჩენილი ნაწილის სიგრძე - 55 სმ. ამფორაში ჩასვენებული იყო ბავშვი; შემორჩენილი იყო თავის ქალა.

ინვენტარი:

1. ძე.წ.აღ. I ს-ის სპილენძის მონეტა იდო თავთან, ცუდად დაცული.

2. სანელსაცხებლე მინის, დაღეწილი; ის ეკუთვნის

ბიჭვინთის სამაროვანზე ყველაზე გაერცელებული ფლაკონების საბალზამეების ტიპს. ესაა ეიწრო, მაღალყელიანი, წელში გამოყვანილი, ზარისებრტანიანი, ძირშედრმავებული სანელსაცხებლები, ფლაკონები, რომლებიც ახ.წ.ად. III-IV სს. თარიღდებიან. ამავე საუკუნეებით თარიღდებიან ამ სამარხსაც.¹

ამფორასამარხი №370. კვ. 6, სიღრმე – 0,55 სმ. ამფორა აღმოჩნდა პორიზონტალურ მდგომარეობაში, პირით დასაფლეთით, ძლიერ დაზიანებული; ადგილობრივ, წელშეანეკილ, ყავისფერკეციან ამფორაში დადასტურდა ბავშვის ჩონჩხის ფრაგმენტები. 30 სმ მოშორებით აღმოჩნდა ბრინჯაოს მონეტა III ს-ის მეორე ნახევრის.

ამფორასამარხი №170, კვ. BII, სიღრმე – 0,60 სმ. ამფორა იმპორტულია, დაღარულ² ანიანი, მოწითალო თიხისა, ძირშეზნეკილი, პორიზონტალურად ჩადგმული, პირით ჩრდილოეთისაკენ, დაზიანებული; შემორჩენილია ნაწილი, რომლის სიგრძე 0,45 სმ უდრის. ამფორის შიგნით იდო მსხვილფეხა საქონლის ძვალი. სამარხი უინვენტაროა.

ციხისძირის ტერიტორიაზე წარმოებული არქეოლოგიური ვათხრების შედეგად (1983-1987 წწ.) ორმოსამარხებთან ერთად გამოვლენილი და შესწავლილია 7 ამფორასამარხი.² აქედან უმრავლესობა რომაული ხანისაა. აღნიშნული პერიოდის სამარხები ინტუშაციურია. ამფორასამარხების დამხრობაში, ისევე როგორც ბიჭვინთაში, რაიმე კანონზომიერება არ შეინიშნება. ერთ-ერთ ამფორის ყელსა და მხარზე გამოწვამდე ამოკაწრულია ჯვარი, რომლის ქვემოთ ბერძნული ასოებისაგან შედგენილი ქრისტიანული შინაარსის მონოგრამაა (???).

ბიჭვინთის სამაროვანზე აღმოჩენილი სამარხი ამფორების მეტი წილი ადგილობრივია. წითლადგამოწვარი ე.წ. წელშეზნეკილი ამფორებით თუ ვიმსჯელებთ, სტრა-

¹ გ. ლორთქიფანიძე – ბიჭვინთის სამაროვანი. 1991, გვ. 147.

² ნ. ინაიშვილი – ციხისძირის ახ.წ. I-IV სს არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1993, გვ. 80.

ტიგრაფიული მოსაცემებით ისინი ბიჭვინთის ნაქალაქარში გამოსწავლენ ახ.წ.აღ. III საუკუნეში¹.

ამფორასამარხებში ძეგლები ცუდადაა შენახული. თითქმის ყველა ამფორაში დაფიქსირებულია დაშლილი ძეგლები, ამიტომ სხეულის ორიენტაცია არაა განსაზღვრული; მხოლოდ ერთ ამფორაშია (სამარხი №183, ტაბ. VII,3) შენარჩუნებული თავის ქალა, ორიენტირებული ჩრდილოეთით. თუ ვიმსჯელებთ ძეგლების მიხედვით, ამფორებში ჩამარხული იყო მცირეწლოვანი ბავშვები. 66 სამარხიდან ორი ინვენტარიანია, დანარჩენი – უინვენტარო. ეს უკანასკნელი, თუ ვიმსჯელებთ ამფორებით, თარიღდება ახ.წ.აღ. III-IV სს; რაც შეესება ინვენტარიან ამფორასამარხს (სამარხი №183, ტაბ. VI,3), მასში ბავშვის ქალასთან ერთად აღმოჩენილია ახ.წ.აღ. II ს-ის მიწის სანელსაცხეძლე და ახ.წ.აღ. I ს-ის ბრინჯაოს მონეტა.

საინტერესო ფაქტი დადასტურდა ბიჭვინთის სამაროვნის ცენტრალურ ნაწილში, სადაც 10 კვ.მ-ის რადიუსში აღმოჩნდა რამდენიმე ამფორასამარხი, ზოლო სამარხთა ზემოთ დაფიქსირდა ნახევარწრიული ქვის კედლის წყობა. ციხისძირის სამაროვანზე გამოვლენილი ამფორასამარხები უფრო თავმოყრილია ადრეული სამაროვნის დასავლეთ პერიფერიაზე. შეიშინება ამფორასამარხების განლაგება ნაგებობებთან ახლოს (სამარხი №7, 8) ან ჯგუფურად თავმოყრა (სამარხი №12, 13, 15, 17), როგორც ბიჭვინთაშია დადასტურებული. შესაძლებელია აქ საგვარეულო სასაფლაოსთან გეჰონდეს საქმე. როგორც ცნობილია, ამფორის გამოყენების ტრადიცია – მცირეწლოვანი ბავშვების დასამარხად გამოყენება, დაკავშირებულია ბერძნულ რიტუალთან და ცნობილია სხვადასხვა დროის ანტიკური სამყაროს სხვადასხვა ნაწილში, მაგალითად, ხმელთაშუა ზღვასა და დასავლეთ შავიზღვისპირეთში სამაროვნებისათვის ბერძნულ-რომაული ტრადიციის შესაბამისად ბავშვები მშობლებთან ან ნათესა-

¹ დიდი პეტუნტი, I გვ. 277.

ებთან ახლოს ამფორებში ან ღერგებში იმარხებოდნენ.¹

ძვ.წ.ად. VI-IV საუკუნეებში ამფორასამარხების რიტუალი ჩვეულებრივი მოვლენაა¹. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ამფორასამარხები ყველაზე დამახასიათებელია არქაული, კლასიკური და ელინისტური პერიოდებისათვის. ისინი დაუფიქსირებელია ბერეზანის, ოლბიის, პანტიკაპეის, ფანაგორიის სამარხებში². მნიშვნელოვანი გავრცელება ამფორასამარხებს ქმონდათ აგრეთვე ხერსონესში, სადაც ეს წესი არსებობდა კლასიკურიდან ადრე შუა საუკუნეებამდე, რაც აიხსნება დაკრძალვის რიტუალის ცალკეული ელემენტების მდგომარეობით ქალაქის ბერძნულ მოსახლეობაში³. როგორც ჩანს, დაკრძალვის ეს წესი დამახასიათებელია ბიჭვინთის სამაროვნისათვის მისი არსებობის მთელ მანძილზე. პიტიუნტში ამფორასამარხებს ადრექრისტიანულ ხანაშიც იყენებდნენ⁴.

ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში ამფორასამარხების რაოდენობა ჩრდ. შავიზღვისპირეთის ანტიკურ ქალაქებში მცირდება, მაგრამ ამ პერიოდის ახალლოგიური რიტუალი კარგადაა ცნობილი ტანაისის სამაროვანზე⁵, სოფ.კოზირკის ნაქალაქეთან⁶, სამხრეთ-დასავლეთ ყირიმში სოფ.ზავეტნოესთან და სკეითიის ნეპოლში⁷. ამრიგად, ამფორასამარხების გავრცელების

¹ В.М.Зубарь - Некрополь Херсонеса Таврического I-IV вв. н.э., Киев, 1982, с.49.

² Е.В.Лазин - Греческая колонизация Северного Причерноморья. Киев, 1966, с.226.

³ В.М.Зубарь - Некрополь Херсонеса Таврического в I-IV вв. н.э., Киев, 1982, с.50.

⁴ Д.Б.Шелов - Некрополь в Танакса НИА, 1961, №98, с.83.

⁵ А.В.Бураков - Козырское городище рубежа и первых веков нашей эры. Киев, 1976, с.138, рис.16а.

⁶ Н.О.Богданова - Моги́льник I ст. до н.э. - III ст. н.э. Евхатисарайского р-на. Археология, 1963, т.15, с.96.

⁷ Т.Н.Высоцкая - Культы и обряды поздних скифов. ВДИ, 1976, №3, с.64-65.

არეალი საკმაოდ ვრცელია და მთელ რომაულ სამყაროს მოიცავს; იგი ბერძნულ-რომაული ეთნოსისათვის არის დამახასიათებელი¹. საინტერესოა ამფორასამარხების აღმოჩენის ფაქტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ბიჭვინთის ნაქალაქარის შესწავლამდე დასავლეთ საქართველოში არქეოლოგიური სინამდვილიდან ამფორასამარხები ცნობილი იყო მხოლოდ ეშერაში (გლინისტური ხანის ამფორასამარხი).

კლასიკური ეპოქიდან მცირეწლოვანი ბავშვების ამფორაში დაკრძალვის ტრადიცია ცნობილი იყო როგორც საბერძნეთში, ისე ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნულ ცენტრებში². აღნიშნული წესი არ არის დამახასიათებელი ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, კერძოდ, აუხილ-აბაზგ-სანიგებისათვის, რომელთა ტერიტორიაზეც ისინია აღმოჩენილი.

როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში ბავშვების ამფორაში დაკრძალვის ტრადიცია კვლავ შემოდის ახ.წ.ად. II საუკუნის ბოლოს ან ახ.წ.ად. III საუკუნის დასაწყისში. ბიჭვინთის სამაროვანზე ამფორასამარხების არსებობა შეიძლება აიხსნას ქალაქის მოსახლეობის ნაწილის ელინიზაციით. როგორც ჩანს, რიტუალი გამოზატავს დაბადების და სიკვდილის ერთიანობის რწმენას, რომლის ფესვები უფრო ღრმა წარსულში უნდა ვეძებოთ.

ბიჭვინთის სამაროვნის ცალკეულ უბნებზე ამფორასამარხებთან ერთად გვხვდება დასაკრძალავად გამოყენებული ადგილობრივი წარმოების დერგები. დერგებს, ურნებს და ცალკეულ შემთხვევებში ქვევრებს, მიცვალებულის კრემირებული ნაშთების დასაკრძალავად იყენებდნენ წებელდის, ჩ. იროწყუს, ძეგლის და დასავლეთ საქართველოს რომაული ხანის სხვა სამაროვნებში.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული რომაული ხანის სამარხ ნაგებობათა შორის ერთ-

¹ В.М.Зыбарь — Некрополь Херсонеса Таврического I-IV вв. с.50-51.

² R.Garland. The Greek way of Death N.Y, 1983, p.81, fig.17.

ერთი განსაკუთრებული ადგილი კრამიტსამარხებს უჭირავთ (ტაბ. XVIII). თუ ისინი მანამდე თითო-ორიოდა სახით იყო წარმოდგენილი (ფიჭენარი, ეშერა, ხოხუმის მთა) საქართველოში, დღეს ისინი უკვე ცნობილია მცხეთიდან, ბიჭვინთის სამაროენიდან. აქ გამოვლენილია 20-მდე კრამიტსამარხი, რომლებიც ქალაქის მოსახლეობის საშუალო და მაღალი ფენების წარმომადგენლებს უკავშირდება.

კრამიტსამარხები სახლის იმიტაციას წარმოადგენს. აღსაზოების მიხედვით შეიძლება დაყვოთ ორ ჯგუფად:

1. სრული კრამიტსამარხები;
2. შერეული ანუ კომბინირებული კრამიტსამარხები.

პირველ ჯგუფში ერთიანდებიან კრამიტსამარხები, სადაც ყველა ნაწილი კრამიტით არის შედგენილი. მეორე ჯგუფის კრამიტსამარხებში სასურავი ოთხი სახის გვხვდება: კრამიტის, ქვის ფილების, ხის ფიცრების და კრამიტყუთის.

ფორმის მიხედვით კრამიტსამარხები გვხვდება ოთხკუთხა, ხუთკუთხა, ექვსკუთხა. კრამიტსამარხებში, როგორც წესი, ასაფლავებდნენ ერთ მიცვალებულს, მაგრამ დასტურდება აგრეთვე წყვილთა დაკრძალვის შემთხვევებიც.

კრამიტების გამოყენება საფლავების მშენებლობაში უძველეს წარსულში დიდად არ იყო გავრცელებული. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ჩანს, რომ კრამიტსამარხების მშენებლობა ბერძნული დამარხვის წესის დამახასიათებელი ნიშანია. საბერძნეთში ასეთი სამარხები რეგისტრირებულია ძვ.წ.აღ. V ს-ის დასაწყისიდან¹.

საბერძნეთში ძველი ოლიმპის გათხრებისას, რომლის აწყვეების ხანად მოდის ძვ.წ.აღ. V-IV სს, აღმოჩნდა ორმოსამარხები, რომლებიც გადახურული იყო კრამიტებით².

¹ В.М.Зубарь - Некрополь Херсонеса Таврического I-IV вв. с.16.

² М.М.Ивашенко - Самтаврские погребения первых трех всков н.э., Мичста III, 1980, с.13-14.

უფრო უარყოფით გამოყენება კრამიტებისა საფლავების მშენებლობაში მოდის ძირითადად ბერძნულ-რომაული კულტურის არეალში მყოფ ქვეყნებზე, სადაც ისინი შემორჩნენ გვიანანტიკურ პერიოდამდე.

კრამიტსამარხები გვხვდება შავი ზღვის ჩრდილო და აღმოსავლეთ ტერიტორიაზე, ბერძნულ ახალშენებში: ხერსონესში, პანტიკაპეიონში, დიოსკურიაში და ა.შ. საქართველოში კრამიტსამარხები გვხვდება მცხეთაში (სამთაეროში). საკმაოდ ბევრი კრამიტსამარხია ცნობილი, რომლებიც ახ.წ.ად. I-II სს-ით თარიღდება. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ კრამიტსამარხებში ჩვილი ბავშვის დაკრძალვა წესად ჩანს სამთაეროს სამაროვანზე¹.

კრამიტსამარხის ერთ-ერთ სახეობას მიეკუთვნება დაბლაგომის ტერიტორიაზე ნაციხერის ბორცვზე 1972 წ. აღმოჩენილი კრამიტით გადახურული სამარხი. ამ სამარხზე გამოყენებული ყველა კრამიტი სინოპური წარმოშობისა იყო; ზოგიერთ მათგანზე შემონახული იყო დამლა². სამარხი ძე.წ.ად. III ს-ით თარიღდება.

კრამიტსამარხების რიგს ეკუთვნის აგრეთვე სოხუმ-სა³ და ფიჭვნარში⁴ აღმოჩენილი სამარხები, რომელთა მასალად გამოყენებულია როგორც ბრტყელი, ასევე ღარიანი კრამიტები.

კრამიტები გამოყენებული იყო სიონში აღმოჩენილი ადრეფეოდალური ხანის სამარხში, კერძოდ, სამარხის ძირი მოგებული იყო თაებოლოშექცევით ჩაწყობილი კრამიტისაგან⁵.

¹ გლომათიძე - ურბნისის ნაქალაქარის არქეოლოგიური კვლევის დასაწყისი. „მაცნე“, №2, 1964, გვ.92.

² ეთოლოგიკა - მდიდრული სამარხი დაბლაგომიდან. ვანი II, თბ, 1976, გვ.68-79; მისვე - Погребения с черепичным перекрытием из Даблагомия КСИИ, вып.151, 1977, с.14.

³ Ю.Н.Воронов - Дюскупнада-Сébastополис-Цхум. М., 1980, с.45.

⁴ აკახიძე - კრამიტსამარხიანი სამარხი ფიჭვნარიდან. სსსრ, ტ.12, 1982, გვ.79-84.

⁵ М.М.Ивашенко - Самтаврские погребения первых трех вехов н.э., Мухетз III, 1980, с.15.

კრამიტსამარხის სახურავისათვის გამოყენებული იყო ბრტყელი და ღარიანი კრამიტი, დამზადებული კარგად გამომწვარი წითელი თიხისაგან.

ანტიკური ხანის ქართული (ე.წ. მცხეთური) და ბერძნული კრამიტი განსხვავდებიან კონსტრუქციის ცალკეული დეტალებით; ნაწილობრივ დამზადების ტექნიკითაც.

მცხეთური ბრტყელი კრამიტი მოყვანილობის მიხედვით ერთნაირია, ხოლო ზომაში სხვადასხვა. შეიძლება ითქვას, რომ ერთნაირი ზომის ბრტყელი კრამიტი არ გვხვდება. ზოგიერთის სიგრძე 45,5 სმ-ია, ხოლო ზოგისა - 44,6 სმ.

ზომების სხვადასხვაობით და ბრტყელი კრამიტის არაერთგვაროვნებით ჩანს, რომ მცხეთის ბრტყელი კრამიტი უყალიბოდ არის ნაკეთები საგანგებო დაზგაზე ან ფართო ფიცარზე.

ბიჭვინთის ტერიტორიაზე აღრიცხულია კრამიტების სიუხვე, სადაც მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ნაგებობები კრამიტით ყოფილა თავის დროზე გადახურული. აქ ჩვეულებრივ ორი სახის კრამიტი ჩანს სახურავად გამოყენებული: ა) ბრტყელი, გვერდებაკეცილი სოლენის ტიპისა და ბ) ღარისებრი, კალიპტერის ტიპის. ამათგან ბრტყელი კრამიტის ნატეხები გაცილებით უფრო ხშირად გვხვდება, ღარიანისა კი შედარებით იშვიათად.

რაც შეეხება სამაროვნის სამარხებს, ხწორედ ხოლმისებური კრამიტით არის აგებული ბიჭვინთაში აღმოჩენილი კრამიტსამარხები, რომელთა რაოდენობა 20-ია მათ შორის 13 უშუალოდ სამაროვანზეა აღმოჩენილი რამდენიმე საცდელ თხრილში. აღმოჩენილი 20 კრამიტსამარხიდან მხოლოდ 13 სრული კრამიტსამარხია, ე.ი. ისეთი სამარხებია, რომლებსაც ყველა ნაწილი კრამიტით აქეთ შედგენილი (ყუთი, სახურავი, იატაკი), ხოლო დანარჩენი 7 სამარხი შერეული, კომბინირებული კრამიტსამარხების რიგს მიეკუთვნება.

როგორც აღვნიშნეთ, კრამიტსამარხები ჯორმის მიხედვით შეიძლება იყოს ოთხკუთხა, ექვსკუთხა. ბიჭვინთის

თის სამაროვანზე აღმოჩენილი კრამიტსამარხები ოთხ-
კუთხა ფორმისანი არიან.

კრამიტსამარხების უმრავლესობა დაზიანებულია. ასე-
თებია მაგ., №22, №26, №40, №51 და სხვა კრამიტსამარ-
ხები; არის ისეთი სამარხები, რომლებიც დაზიანებუ-
ლია, მაგრამ სოლენების ზომები დგინდება. მაგ., №239
და სხვ., ხოლო დანარჩენი სამარხები შედარებით კარგა-
დაა შემონახული. კრამიტსამარხების აღდგენის შედეგად
დგინდება სოლენების ზუსტი ზომები.

დიდი კრამიტების ზომები მერყეობს

სიგრძე - 50-52 სმ,

სიგანე თავში - 32-15 სმ,

სიგანე ბოლოში - 35-40 სმ,

სისქე - 2,3-3 სმ,

სიმაღლე - 5-6 სმ.

პატარა კრამიტების ზომები მერყეობს

სიგრძე - 42-45 სმ,

სიგანე თავში - 30-39 სმ,

სიგანე ბოლოში - 33-35 სმ,

სისქე - 2 სმ,

სიმაღლე - 5-6 სმ.

არის შედარებით პატარა კრამიტები, რომლებიც მხო-
ლოდ 271-ე კრამიტსამარხისათვის არის გამოყენებული,
და დიდი ზომის კრამიტი, რომელიც მხოლოდ 272-ე კრა-
მიტს მარხში გვხვდება.

კრამიტსამარხებში აღმოჩენილ სოლენებზე დაღარვის
(ჯვარედინა ღარი, ტალღისებური ღარი, ფართო სივრძი-
ვი ღარი) შემთხვევები გვაძლევს იმის დასკვნის უფლე-
ბას, რომ გვიანანტ. კურსა და ადრეფეოდალურ ხანაში
ბიკვინთური კრამიტი არის ყალიბით ჩამოსხმული (მარა-
ოსებური ღარები), ერთი ოსტატის ნამუშევარს განასხვა-
ვებდა მეორე ოსტატისაგან. ყალიბი სათანადო ბრტყელ-
გვერდებაკეცილი ფორმისაა და ე.წ. ქობუნაზე არის და-
ყალიბებული. ყალიბიც და ქობუნაც ჩვეულებრივ ხის
ყოფილა და მათი ანაბეჭდები თითქმის ყოველთვის ემ-
ჩნევა კრამიტს.

მკვლევართა აზრით, თავდაპირველად დამღის დასმა დაიწყო სამშენებლო მასალებზე, შემდეგ კი ამუშორებზე და აღნიშნავდა მხოლოდ მისი პატრონის და სამშენებლო ობიექტის სახელს¹.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ რომაული ხანის კრამიტსამარხებში მიცვალებული ყველგან წვეს გაშოტილ მდგომარეობაში, ხელები დაწყობილი აქვს მუცლის არეში.

რომაულ ხანაში სიახლეა - მიცვალებული პირაღმა გაშოტილი წვეს, ე.ი. პირველად კრამიტსამარხებში იწვენ თავს მკაფიო ცვლილება. დაკრძალვის ეს წესი კარგად ჩანს, რადგან ძვ.წ.აღ. I ს-ის კრამიტსამარხებში მიცვალებულები ძველი ტრადიციის შესაბამისად, ხელფეხმოკეცილი და გვერდზე დგებულები აღმოჩნდა, ამიტომ დაკრძალვის წესის ეს ერთი მხარე ყოველთვის არ იყო დამოკიდებული სამარხის აღნაგობაზე, უპირატეს როლს ტრადიცია ასრულებდა.

მკვლევართა ერთი ნაწილი თვლის, რომ ჩონჩხის ასეთი მდგომარეობა დამახასიათებელია სარმატული დამარხვის წესისათვის და ეოლგისპირეთიდან სარმატული ტომების გადაადგილების გამო, დამარხვის ეს წესი ჩნდება ჩრდ.შავიზღვისპირეთის, სამხრეთ-დასავლეთ ყოჩიძის ანტიკურ სამარხებში², ხოლო მკვლევართა მეორე ნაწილი ფიქრობს, რომ დამარხვის ეს წესი არ გვევლინება სარმატების გაელენის მაჩვენებლად, რადგან იგი გვხვდება სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ტერიტორიაზე. დაახლოებით ამავე ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს ემთხვევა მიცვალებულის დამარხვა ხელებით გულგერდისა და მეჩხის არეში კორინთოს, ათენის ოლიმპის, ქიოსის ნეკროპოლებში³. ამრიგად, ნათლად ჩანს, რომ სარ-

¹ M. Nilson. Timbres amphorigues de Lindos. Kopenhaguen, 1909, p. 84.

² А. А. Масленников - Некрополи Азиатского Босфора в первые века нашей эры. СА, N1, 1985, с. 65.

³ Б. М. Зубарь - Некрополи Херсонеса Таврического I-IV вв., с. 40.

მატების გამოჩენამდე ბევრად უფრო ადრე ბერძნულ ნეკროპოლებში უკვე მარხავდნენ მიცვალებულებს ამ მდგომარეობაში.

ისევე როგორც დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გათხრილი რომაული ხანის სამაროვნის სხვა ტიპის სამარხები, კრამიტსამარხებიც ინვენტარიანი და უინვენტარია; თარიღდება ახ.წ.ად. III-IV საუკუნეებით. ბიჭვინთის სამაროვანზე აღმოჩენილ კრამიტსამარხებში მიცვალებულის დამხრობა სხეადასხეა გეხედება – მიცვალებულის თავის მიმართულება ჩრდილო-დასავლეთისაკენ (№240), სამხრეთ-დასავლეთისაკენ (№1), დასავლეთისაკენ (№40), ჩრდილოეთისაკენ (№258). მიცვალებულის თავის მიმართულება შეიძლება დამოკიდებული იყოს მეტროპოლიებზე. საბერძნეთის სხეადასხეა ცენტრებში მიცვალებულს მარხავდნენ ხან თავით აღმოსავლეთით, ხან – დასავლეთით.

როგორც ცნობილია, კრამიტსამარხები ელინისტური ხანისთვისაა დამახასიათებელი, ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან კი მათი გამოყენება ხდება იშვიათად. ბიჭვინთის სამაროვნის 239-ე კრამიტსამარხში აღმოჩენილი მონეტა და მინის და თიხის რამდენიმე ჭურჭელი გვეხმარება ამ სამარხების დათარიღებაში. თუმცაღა მონეტა დაზიანებულია, მაგრამ მაინც განირჩევა, რომ იგი წარმოადგენს ტრაპეზუნტის მონეტას, რომელიც თარიღდება ახ.წ.ად. III ს-ით. ამავე საუკუნით თარიღდება მინის ანეგლსაცხებლზე, აღმოჩენილი 308-ე კრამიტსამარხში.

სამარხებში აღმოჩენილი მასალის მიხედვით ჩანს, რომ ისინი საშუალო და მაღალ სოციალურ ფენას უნდა მიეკუთვნოთ. სამარხის ეს ტიპი რომაული სამყაროდან შეპოვიდა დასავლეთ საქართველოში.

ჰუმუსამარხები. თიხის ჭურჭელში დამარხვის წესი უძველესი დროიდანაა ცნობილი სხეადასხეა ქვეყნებში და მათ შორის კოლხეთშიც. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გვაქვს რომაული ხანის ქვევრსამარხები

(ერმეაციული), ამფორასამარხები და ურნასამარხები (ერმეაციული).

ძვ.წ.ად. V-IV საუკუნეებიდან დასავლეთ საქართველოში ჩნდება ახალი ტიპის სამარხები - მიცვალებულის ქვეერში დამარხვის წესი. პარალელურად ჯანაგრძობს არსებობას ტრადიციული ორმოსამარხებიც.

სამარხეულად გამოყენებული ქვეერების შესწავლამ ცხადყო, რომ თავდაპირველად ისინი საღვინე დანიშნულების ყოფილან. თიოქმის ყოველთვის შეიმჩნევა ქვეერის რეცხვის კვალი, რის გამოც მისი შიდა პირი ვახეხილია ხოლმე. ქვეერსამარხად შეიძლება გამოყენებინათ სხვადასხვა დანიშნულების (მაგ., მარცვლის შესანახი) ქვეერებიც. ცნობილია, რომ დაბლაგომში აღმოჩნდა უფრო ადრეული ხანის, საგანგებოდ სამარხისათვის დამზადებული ქვეერი¹. ამ ქვეერს ნაჩერეტი პქონდა დატანებული, რაც უთუოდ გამორიცხავს მის გამოყენებას სამეურნეო მიზნისათვის. გარდა ამისა, ძვ.წ.ად. III-II სს ქვეერებს სპეციალურად ამზადებდნენ მიცვალებულის დასაკრძალავად (ზემო ფარცხმა. ნ.ვაშაკიძის გათხრები). ქვეერი გაჭრილია ან გახერხილია სიგრძეზე, ზოგჯერ ამოტეხილი აქვს მუცელი, დაწვენილია გვერდზე და შიგ ჩაშვებულია მიცვალებული. ელინისტურ ხანაში სამარხად გამოყენებულია მთლიანი ქვეერებიც. ასეთ შემთხვევებში ახერხებდნენ ქვეერის პირიდან მიცვალებულის ჩაშვებას, შემდეგ ქვეერს აწვენდნენ მოგრძო ორმოში და პირზე სარქველს აფარებდნენ, სამარხს მიწას დააყრიდნენ და მონიშვნის მიზნით ზემოდან დაადებდნენ ლოდებს. ცალკეულ შემთხვევებში ქვეერში მიცვალებულს კრძალავდნენ სხეანაირადაც: ქვეერს დააწვენდნენ პორიზონტალურად, უმეტეს შემთხვევაში პირით აღმოსავლეთისაკენ; მიცვალებულები ქვეერსამარხებში გვერდზე არიან დაწვენილი, თანაც მოხრალი, ხელ-ფეხმოკეცილ მდგომარეობაში. აღრეანტიკური და ელინის-

¹ ქვეერსამარხებზე დაწერილებით იხ. С.Ноншвили - Погребальные обряды народов Закавказья. Тб., 1992, с.12-55.

ტური ხანის დაკრძალვის წესში ეს გაერცელებული არ ყოფილა¹ და თანაც ქვეერის ზომა მოყვანილობით ნაკარნახევი.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ქვეერსამარხები კოლხეთში ჩნდება ძვ.წ.აღ. V-IV სს-ში² და როდემდე გრძელდება მიცვალებულის დამარხვა ქვეერებში, აწის შესახებ ლიტერატურაში სხვადასხვა აზრია გამოთქმული. მაგ., ბ.კუფტინი თვლიდა, რომ გვიანელინისტურ ხანაში ქვეერსამარხები უკვე ქრება დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე³.

მიეაშინეკოს, რომელმაც საგანგებოდ შეისწავლა დაკრძალვის ეს წესი, შეუძლებლად მიაჩნდა იმის თქმა, თუ რამდენ ხანს გაგრძელდა დასავლეთ საქართველოში მიცვალებულის ქვეერში დაკრძალვა. მკვლევრის გარაუდით, შესაძლოა კრემაციამ შეცვალა ეს წესი, რადგან რომაულ ხანაში მიცვალებულის დაწვა წესადაა შესული არა მხოლოდ ზღვის სანაპიროზე, არამედ ქვეყნის შიგნითაც და ასახელებს ჩხოროწყუსა და ოლგინსკოეს კრემაციულ სამარხთა სამაროვნებს⁴.

რ.ფუთურიძე ბანძაში, ძვერსა და ბორში ახ.წ.აღ. I-III სს ქვეერსამარხების აღმოჩენის ფაქტზე დაყრდნობით წერდა, რომ „კრემაციას არ შეუცვლია თიხის ჭურჭელში მიცვალებულის დამარხვის წესი და ეს უკანასკნელი ჩვენელთადრიცხვის პირველ საუკუნეებშიც გრძელდებოდა“⁵.

მიცვალებულის დაწვის წესი დასავლეთ საქართველოში არსებობდა ქვეერსამარხების გამოჩენამდე⁶. უფრო

¹ В.Зубарь - Некрополь Херсонеса Таврического..., с.36.

² Г.Лордкипанидзе - Колхида VI-II вв. до н.э. с.86; გვერნიძე - ელინისტური ხანის კულტურა, გვ.87.

³ Б.З.Куптин - Материалы..., т.II, с.76.

⁴ М.М.Ивашенко - Кувшинный могильник в Западной Грузии. СА, XIII, 1950, с.330.

⁵ რ.ფუთურიძე - გვიანანტიკური ხანის ..., გვ.67.

⁶ Н.Кипурадзе - Дапнарский могильник. Тб., 1976, с.32.

მეტიც, დაკრძალვის აღნიშნული წესი სამართლიანად ითვლება ძირსველ კავკასიურ წესად¹.

მკვლევართა აზრით, ქვევრსამარხის ტიპი, როგორც კრემაციის წესი, არაა შემოტანილი გარედან, იგი ადგილობრივი მატერიალური კულტურის დამახასიათებელი ელემენტია საუკუნეების მანძილზე². ქვევრსამარხები გვიანანტიკურ ხანაშიც აგრძელებს არსებობას, ისინი უდავოდ ადგილობრივი მოსახლეობის ტრადიციებს უკავშირდება, მაგრამ მათი რაოდენობა მცირეა, რაც მოწმობს, რომ მათ გადმონაშთის ხასიათი აქვთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ დასავლეთ საქართველოს გვიანანტიკური ხანის ქვევრსამარხები არსებითად განსხვავდება უფრო ადრეული დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ქვევრსამარხებისაგან ინვენტარით. მაგალითად, ქვ.წ.ად. III ს-ში სამარხეულ ინვენტარს, რომელსაც ათავსებდნენ როგორც სამარხ ქვევრებში (ჭურჭელი, სამკაული, საბრძოლო იარაღი, მონეტა, საღებავი), ისე მის გარეთ (ჭურჭელი) შეადგენდა: ქვევრი, დერგი, იმპორტული შავლაკიანი კანთაროსი, ძაბრისებურპირიანი ღოჭი, ბრინჯაოს წრიულფარაკიანი საბეჭდავი-ბეჭედი, ზურგშეზნექილი და ზურგშეუზნექილი სამაჯური, ბოლოებგაწვრილებული საყურე-რგოლი, ვერცხლის საყურე-რგოლი, ვერცხლის საყურე-რგოლი სპირალურჭდეებიანი ბოლოებით, ოქროსა და ბრინჯაოს ფირფიტა, მინის მძივი, რკინისპირიანი ზელშუბი, ვერცხლის კოლხური ნახევარდრაქმა და მინერალური საღებავი ოხრა³. ეს უკანასკნელი სიხსლის სიმბოლო უნდა იყოს. თავად ქვევრი და ემბრიონის პოზაში დაწვენილი მიცვალებუ-

¹ Е.И.Крупнов - Древняя история Северного Кавказа. М., 1960, с.179-253.

² ნ.ვაშაკიძე, გ.ლორთქიფანიძე - კოლხური ქვევრი. სტს, V, თბ., 1975, გვ.101.

³ გ.გვინჩიძე - ელინისტური ხანის კოლხეთის მოსახლეობის ისტორიისათვის. ნოქალაქევის ძვ.წ. IV ს-ის ბოლო - I ს-ის სამარხეული ძეგლები. თბ., 1988, გვ.36.

ლი საშოს იმიტაციის მაჩვენებელია. ამგვარად, ქვეერში დაკრძალვის იდეა დაკავშირებულია სიცოცხლის მუდმივობასთან. ამ ქვეყნიდან ადამიანი მიდის ისე, როგორც მოველინა ხილულ სამყაროს. ყველაფერი ეს კი ძველი კოლხური რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების ანარეკლია.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ რომაულ ხანის ქვეერსამარხების მეტ ნაწილს სიღარიბე და დასაკრძალავი ინვენტარის სიმცირე ახასიათებს. ასეთია ბანძისა და ძეურის ქვეერსამარხები, რადგან ორივეში შეიარაღებული მამაკაცია ჩასვენებული. ორივე სამარხი დაახლოებით ერთი ხნისაა (ბანძის ქვეერსამარხი ანტონინე პიუსის მონეტით თარიღდება – 138-161)¹ და დღემდე ცნობილ ქვეერსამარხებს შორის ყველაზე მდიდრულად გამოიყურება.

იარაღის აღმოჩენა გეიანანტიკური ხანის ქვეერსამარხებში ეგრისის საზოგადოებაში მიმდინარე ძვრების მაჩვენებელია, ინვენტარის შემცირების ტენდენცია კი ახ.წ.აღ. III-IV სს არძს საერთოდ დამახასიათებელი, მისი აკრძალვა კი ქრისტიანობამ დააკანონა.

ბანძის ქვეერსამარხი 1923 წელს აღმოჩნდა შემთხვევით, მიწის სამუშაოების დროს. ქვეერსამარხის ნაშთი და ინვენტარი ინახულა ს.მაკალათიამ, რომელმაც გააკეთა ქვეერსამარხის აღმოჩენის ადგილის ჩანახაზი, ხოლო სამარხეული მასალა ჩაიტანა საქ. სახელმწიფო მუზეუმში (საკოლექციო ნომერი 1-23/1-8).

ქვეერი გამომწვარია აგურისფრად, კედლის სისქე უდრის 1,3-2 სმ-ს. ს.მაკალათიამ ქვეერსამარხის ადგილობრივ გაზომვის საფუძველზე და ქვეერში აღმოჩენილი სატევრის სიგრძის (72 სმ) გათვალისწინებით ქვეერის სიმაღლედ დაახლოებით 1 მ მიიჩნია, ხოლო ქვეერის პირ-ყელის ნატეხზე დაყრდნობით ჭურჭლის პირის დიამ-

¹ ს.მაკალათია – 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის. საქსახმუზეუმის მოამბე, ტ. IV, 1928, გვ. 182-186.

მეტრი განისაზღვრა როგორც არანაკლებ 16,5 სმ-ისა¹ (ქვეყრის ფრაგმენტების ნომერი 1-23/8).

ინვენტარი: 1. ქოთანი. დამზადებულია მსპვილმარ-
ცელოვანი თიხისაგან. გამოშწვარია აგურისფრად, პირ-
ყელი რამდენადმე ძაბრისებურია, ბრტყელი, 3 სმ სიგა-
ნისა და 1 სმ სისქის ორი ყური, რომელთაგან შემორჩე-
ნილია მხოლოდ ერთის ქვედა ნაწილი, მიძერწილი ყო-
ფილა მხრებზე პირიდან 1 სმ-ით დაბლა. ქუსლი თით-
ქმის სრულიად არაა ჯამოყოფილი. ჭურჭლის სიმაღლეა
29,5 სმ, პირის დიამეტრი - 15 სმ, მუცლის დმ - 15,5 სმ,
ძირის დმ - 11,5 სმ.

2. თასი ვერცხლისა, ნახევრად კვერცხისებრი ფორ-
მის, პირფართო, ძირისაკენ თანდათან ვიწროვდება; პირს
ქვემოთ ჭურჭელს ირგელივი ღარები აქვს დატანილი,
შემდეგ კი შემკულია კანელურებით, რომლებიც პირთან
რკალებითაა შეერთებული, ხოლო ქვემოთ ძირამდე არ-
მისული, მთავრდება. თასი შიგნიდან სრულიად სადაა.
ჭურჭლის სიმაღლეა 6,5 სმ, პირის დიამეტრი - 8 სმ.

ამ თასის ტიპისაა ახ.წ.ად. I ს-ის მეორე ნახევრით და
ახ.წ.ად. II ს-ის დასაწყისით დათარიღებული თავილო-
ნის ვერცხლის თასი², რომლის შესქელებულ პირს და-
უყვება ოვალურ წრეებში ჩასმული პალმეტებისაგან
შედგენილი ორნამენტული ზოლი. რფუთურიძე ზემოხ-
სენებული თასების შესახებ აღნიშნავს: ბანძისა და თა-
გილონის თასებს „საქართველოს სხვა კუთხეებიდან არ
მოეპოვებათ მსგავსი ანალოგია. არც შავიზღვისპირეთი-
სა და სხვა გვიანანტიკური ხანის მასალებში ვხვდებით
მათ ისეთ მსგავს ჭურჭელს, როგორადაც ეს - თავილო-
ნისა და ბანძის, ერთმანეთისაგან ასე ახლოს მდებარე

¹ სმაკალაია - 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერ-
თი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის სმამ, IV, ტფილისი, 1928,
გვ.184, 186.

² А.И.Амиранашвили - Новая находка в низовьях р.Ингура.
Тиф., 1935, с.24.

პუნქტების ჭურჭელი კვავს ერთმანეთს¹. მათი ძირის მოყვანილობა გეაფიქრებინებს, რომ თავილონისა და ბანძის თასებს უნდა აქონოდათ ფეხი; კანელურები ორივე შემთხვევაში ძირამდე არ მიდის და ძირზე დატოვებულია სადა მრგვალი ადგილი, სწორედ იმდენი, რამდენიც საჭირო იქნებოდა მასზე მაღალი ფეხის მისამაგრებლად. ასეთი ძირი აქვს ხაიშის თასსაც. ამგეადაც, ეს ორი ჭურჭელი შეიძლება წარმოვადგინოთ, როგორც მაღალ ფეხზე შემდგარი მოხდენილი სასმისები².

სპეციალისტთა აზრით, ბანძისა და თავილონის თასები გეიანანტიკური ხანისაა და ადგილობრივი სახელოსნოების პროდუქციას წარმოადგენენ³.

3. მახვილი რკინისაგან არის დამზადებული. გრძელი და ბრტყელი იარაღი ორღესულია; წვერმომრგვალებული ტარის დასაგები ღერაკი გრძელი და ვიწრო აქვს. მახვილის სიგრძეა 72 სმ, უდიდესი სიგანე – 5 სმ, უდიდესი სისქე – 5 მმ. გატეხილია.

ძირის მოყვანილობის თვალსაზრისით ზემოაღწერილი მახვილის მსგავსია კლდეეთის ახ.წ.აღ. II ს-ის №3 ორმოსამარხში აღმოჩენილი რკინის მახვილი, რომელიც ბანძის მახვილზე გაცილებით გრძელია და უფრო ვიწრო. მისი სიგრძეა 87 სმ, უდიდესი სიგანე – 4,5 სმ.⁴ კლდეეთის №3 ორმოსამარხისა და სამარხეული ინვენტარის აღწერილობა უკვე გექონდა ზემოთ აღნიშნული.

4. შუბისპირი - რკინისაგან არის დამზადებული, ფოთლისებურია, კარგად განვითარებული ქედით, მასრაშეკ-

¹ რაყეთურიძე – გეიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. მსკა, II, 1959, გვ.72.

² რაყეთურიძე – დასახ.ნაშრომი, გვ.72.

³ А.И.Амхранишвили - Указ.соц., с.45; К.Г.Мачабели - Позднеантичная торевтика Грузии (по материалам торевтики первых трех веков нашей эры). Тб., 1976, с.28-29.

⁴ გლომთათიძე – კლდეეთის სამაროვანი ახ.წ. II საუკუნისა, თბ., 1957, გვ.131-132, სურ.26ა, ტაბ. XXI,3.

რული; მასრა ბოლოებისკენ ოდნავ ფართოვდება; შუბის პირის სიგრძეა 32 სმ, უდიდესი სიგანე – 5 სმ; მასრის დიამეტრი – 1,5 სმ.

როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, დასავლეთ საქართველოს რომაული ხანის სამარხებიდან რკინის შუბისპირები აღმოჩენილია კლდეეთის¹, წებელდის² და სხვ. სამარხებში.

5. დანა რკინისა, მოხრილი. სატარე ყუნწზე ორი ნახერცია, რომლებშიც ტარის დასამაგრებელი მანჭვლებია შერჩენილი. დანის სიგრძეა 17 სმ. ზუსტად ამ ტიპის დანა აღმოჩენილია სოხუმში ოდინეცის მამულში³ და არა მარტო სოხუმში, არამედ დასავლეთ საქართველოს სხვა ტერიტორიებზეც.

ქაშრის ორი წყვილი რგოლი დამზადებულია ვერცხლისაგან. ისინი ერთმანეთზე მიმაგრებულია პატარა მანჭვალით. დიამეტრი უდრის 1-2,3 სმ.

6. მონეტა ვერცხლისა, ანტონინე პიუსის (138-161 წწ.). ავერსზე გამოსახულია ანტონინეს პროფილი და დატანილია წარწერა AVTOKRATOR ANTONINOC SEBACTOC“ (თვითმპყრობელი ანტონინე ღირსპატივსაცემი). რევერსზე გამოსახულია ცეცხლოვანი ქურის წინ ხელაპყრობით მღვარი ღვთაება პესტია, რომლის გარკვევა შეუძლებელია. მონეტის დიამეტრია 20 მმ, წონა – 5,20 გ.

ანტონინე პიუსის მონეტის მეშვეობით სამარხი ახ.წ.ად. II ს-ის მეორე ნახევრით თარიღდება, რასაც სამარხის არცერთი სხვა მონაცემი არ ეწინააღმდეგება. ასეთ პატარა ქვევრში, რასაკვირველია, შეიარაღებული მამაკაცის ნეშტი არ ჩასვენდებოდა. ამიტომ ჩვენ ამ შემთხვევაში საქმე უნდა გვქონდეს ადამიანის ნეშტის დაწ-

¹ გ.ლომთათიძე – დასახ.ნაშრომი, გვ.175.

² ივრძელიშვილი – თიხის ჭურჭელში დაკრძალული კრემაციული ნაშთები აფხაზეთში. საქმეცნ.აკადემიის „მოამბე“, ტ.VIII, №1-2, 1947, გვ.95-97.

³ М.М.Трапш - Древний Сухум. Труды, т.2, с.346.

ვასთან, როგორი წესიც ამავე საუკუნეში გაერცვლებული იყო რომში და ყირიმში¹, აღნიშნავდა ს.მაკალათია.

ს.მაკალათიას მოსაზრება არ გაიზიარა შემდგომში რ.ფუთურიძემ, რომელიც წერს, როგორც ქვეერსამარხის მპოვნელს უთქვამს ს.მაკალათიასათვის, მას აქვე ადამიანის მთლიანი თავისქალა და ძელებიც უნახავს, არც სამარსში აღმოჩენილ ნივთებს და როგორც ჩანს, არც ძელებს ცვეცხლის კვალი არ დამჩნევიათ. რაც შეეხება ჭურჭლის ვითომდა სიმცირეს, არც ეს არის დამაბრკოლებელი შიგ გვამის ჩახვეწებისათვის².

როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, რომაულ ხანაში დერგებს, ურნებსა და ცალკეულ შემთხვევებში ქვევრებს კრემირებული ნაშთების დასაკრძალავად იყენებდნენ. ასეთი ფაქტები დადასტურებულია ახაჩარხუს, მერხეულის და რომაული ხანის სხვა სამარხებში³. კერძოდ, 1985 წელს ჩხოროწყუეს რ-ის სოფ. ლესიჭინეში, საშუალო სკოლასთან შემთხვევით აღმოჩნდა ორი ურნა-სამარხი. ორივე სამარხი კრემაციულია. სამარხებში აღმოჩენილია ინვენტარი: ცულები, მძივები, მონეტა(?)⁴. სამარხებში მიცვალებულს წვაედნენ ტანსაცმლიანად და სამკაულებიანად, შემდეგ მის ფერფლს ღებდნენ ურნაში და მარხავდნენ. ურნებად გამოიყენებოდა დიდი წითელი თიხის პითოსები – ქვევრები, რომელთაც ჰქონდათ თაღისებური გვირგვინი და ორი მარყუჟისებრი სახელური. ურნის ყელი იფარებოდა ამოტრიალებული თეფშით ან კონუსისებრი ფიალით. იარაღი, ჭურჭელი ყველგან ურნის გარეთ იდებოდა. მახვილები და სხვა საბრძოლო

¹ ს.მაკალათია – 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დასაჩივებისათვის. სმამ, IV, ტფილისი, 1928, გვ.184.

² რ.ფუთურიძე – დასახ.ნაშრომი, გვ.347.

³ М.М.Трапун - Труды, т.2, с.34.

⁴ მასალა ინახება ჩხოროწყუეს რ-ის სოფ.ლესიჭინეში არქეოლოგიურ ბაზაზე.

საგნები ამ დროს ხშირად გადაღებული იყო, შუბის წვერი ხშირ შემთხვევაში მიწაში იყო ჩასოილი. ჩანს, აქ სრულდებოდა დაკრძალვის გარკვეული რიტუალი. გარდა სრული კრემაციისა, ამ პერიოდის დასავლეთ საქართველოს სამაროვნებზე დადასტურებულია ნაწილობრივი კრემაციის ფაქტი, მათ შორის ადგილზე, სამარხეულ ორმოში. იგივე წესი ანუ ნაწილობრივი კრემაცია უნდა იყოს ბანძის ქვეერსამარხშიც. როგორც ჩანს, თავდაპირველად მოხდა მოკვალელების კრემაცია, ხოლო შემდეგ კრემირებული ნაშთების დაკრძალვა ქვეერსამარხებში, როგორც ეს ძვერის მაგალითზე დასტურდება. ამგვარად, დასავლეთ საქართველოში ინაუმაციასთან ერთად მიცვალებულის კრემაციასაც ქმონდა ადგილი, რაც ჩვეულებრივი მოვლენა იყო რომაულ სამყაროშიც.

კრემაცია. რომაული ხანის დასავლეთ საქართველოში მიცვალებულის დაწვისა და ნივთებთან ერთად თიხის ურნებში ფერფლის დამარხვის წესიც არსებობდა. მიცვალებულის კრემაცია ცნობილი იყო კოლხეთში ჯერ კიდევ ბერძნების გამოჩენამდე, თუმცა თიხის ჭურჭელში ფერფლის მოთავსების წესი უფრო გვიანდელია. სოხუმის მთაზე აღმოჩენილია ორი კრემაციული სამარხი, რომლებიც, აკალანდაძის ვარაუდით, ძვ.წ.აღ. VI საუკუნით თარიღდება¹ კოლხეთის მთიანეთში კრემაცია ღვბის (ბრილის) სამაროვნის მასალების მიხედვით ძვ.წ.აღ. X ს-ით ფიქსირდება².

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე რომაული ხანის კრემაციული სამარხები დაფიქსირებულია ბიჭვინთაში³, სოფ.ოლგინსკოეში, მდ.კოდორის ხეობაში, წებელდაში⁴, ჩხოროწყეუში⁵. ბიჭვინთისა (ახ.წ.აღ. II-V) და

¹ აკალანდაძე — სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები. სოხუმი, 1954, გვ.56.

² გ.გისეჯიშვილი — ანგარიში სოფლებში წარმოებული გათხრებისა ენიშნის მოაზრე, IV, 1939, გვ.45.

³ გ.ლართქიფანიძე — ბიჭვინთის სამაროვნის. თბ., 1991, გვ.154.

⁴ M.M.Трапш - Ухаа.соф., с.118.

წებელდის (ახ.წ.ად. II-VI) სამაროვნებზე თანაარსებობს დაკრძალვის ორი წესი - ინჰუმაცია და კრემაცია, რაც საერთოდ ტრადიციული ჩანს დასავლეთ საქართველო-სათვისაც. ამასთანავე, კრემაციული სამარხები პროცენტულად ბევრად ნაკლებია. ბიჭვინთის სამაროვანზე დღევანდელი მონაცემებით 500-მდე სამარხიდან მხოლოდ 6 იყო კრემაციული, წებელდაში ე.წ. აფიანჩას სამაროვანზე 18 სამარხიდან მხოლოდ 6 სამარხი იყო კრემაციული¹.

სამარხეულ ურნად ხშირად გამოყენებულია ქვევრები, რომლებშიც აწყობდნენ მიცვალებულის დამწვარ-დაფერ-ფლილ ნაშთს, სამკაულს, იარაღს და სხვ. ასეთი შემთხვევა დამოწმებულია ძვერის ქვევრსამარხში², რომელიც ალაშიანის დამწვარ ძელებს შეიცავდა. მიცვალებულს ჩატანებული პკონია თიხის ჭურჭელი, რკინის შუბისპირი, მინის და პასტის მძივები, რკინის სამაჯური, ბრინჯაოს საკინძი, თქროს მცირე ფირფიტები და სხვ. ქვევრს ხან გვერდზე აწვენდნენ, ხან პირიქით ქვემოთ. ყოველად შეუძლებელია, რომ ეს წესი ძველ კოლხურ ქვევრსამარხების ტრადიციებს არ უკავშირდებოდეს.

დაკრძალვის წესის მიხედვით აღნიშნული სამარხები ერთმანეთთან ახლოს დგას. მაგ., კრემაციულ სამარხებთან ძალიან ახლოს დგას სოფოლგინსკოეში აღმოჩენილი სამაროვანი, წებელდაში ე.წ. აფიანჩის სამაროვნის კრემაციულ ქვევრსამარხებთან კი (თითქმის ერთი და იგივეა) ძვერის ახ.წ.ად. II ს-ის კრემაციული ქვევრსამარხი.

შესწავლილ სამაროვნებზე თანაარსებობს დაკრძალვის ორი წესი - ინჰუმაცია და კრემაცია. მეცნიერებს დიდი ხანია აინტერესებთ საკითხი, თუ რით არის გა-

⁵ Н.Хоштария - Указ.соч., с.139.

¹ М.Трапш - Культура Цесельдинских некрополей. Труды, т.3, Тб., 1971, с.96.

² Б.Куфтин - Материалы к археологии Колхиды. т.II, 1950, с.198.

მოწვეული ერთსა და იმავე სამაროვანზე, ერთსა და იმავე დროს ზოგჯერ დაკრძალვის სხვადასხვა წესის არსებობა.

ინჰუმაციური და კრემაციული სამარხების ანალოგიური სურათი დადასტურებულია ანტიკური სამყაროს მთელი რიგი ცენტრების სამაროვნებზე. ათენსა და, საერთოდ, მთელ ატიკაში კრემაციული სამარხები ძვ.წ.აღ. XI ს-ში ჩნდება¹; მათ აქ გამოჩენას იონელებს უკავშირებენ. ამასთანავე გამოიკვია, რომ კრემაციული სამარხების რაოდენობა, რომლებიც გეაროვნულ არისტოკრატიას უკავშირდება, ძვ.წ.აღ. VIII ს-ში საგრძნობლად კლებულობს. კლასიკური ხანის ათენში 186 სამარხიდან მხოლოდ 53 იყო კრემაციული. ანალოგიური მდგომარეობაა როდოსის სამაროვნებზე ძვ.წ.აღ. VIII-IV სს. 341 სამარხიდან 96 კრემაციულია, ხოლო დანარჩენი ინჰუმაციურია². ასეთივე სურათია ჩრდ.შავიზღვისპირეთის სამაროვნებზე (პანტიკაპეონი, ფანაგორია, ოლბია)³.

ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ყველაზე ადრეული და თითქმის ერთადერთი სამარხი ურნები მიცვალებულთა ფერფლითურთ გათხარა პ.პეტროვმა 1914 წელს არარატის ძირას, სოფ.იგდირის მახლობლად. ეს სამარხი განეკუთვნება ვანის ეპოქას⁴.

ურნებში კრემაციის წეს-ჩვეულება ფართოდ იყო გავრცელებული მესოპოტამიასა და სირიაში⁵, სადაც იგი მთელ რიგ შემთხვევებში ქრონოლოგიურად უფრო ღრმა შრეებში გეხდება.

ამრიგად ჩანს, რომ ურნებში მიცვალებულის დაწვის წეს-ჩვეულება წინააზიური წარმოშობისაა, სადაც იგი

¹ Lechlaui-Aus ionischen Necropolen. Leipzig, 1893, pp.88-93.

² В.М.Зубарь - Некрополь Херсонеса..., с.35.

³ В.М.Зубарь - Некрополь Херсонеса Таврического I-IV вв., с.35-62.

⁴ Б.А.Куфтин - Урартский "колумбарий" у подошвы Арагага и куро-араксский энсолит. ВГМГ, XIII-В, Тб., 1944, с.1-2.

⁵ G.Contenau. Manuel d'archeologie orientale. t.I, Paris, 1931, p.83.

დამოწმებულია გაცილებით ადრეულ ხანაში, ვიდრე ამიერკავკასიაში.

ბიკვინთის სამაროვანზე დღემდე გამოვლენილია ექვსი კრემაციული სამარხი (№186, 269, 298, 354, 360, 363). აქედან 3 ინვენტარიანია.

სამარხი №186, ნაკვ. I, კვ. D. ზომები 0,60x1,70x0,50 სმ. სამარხი კრემაციულია, სამარხეული ორმო ოვალური გაფანტული ფორმისაა. ორმოში აღმოჩნდა უსისტემოდ გაფანტული ადამიანის ჩონჩხის ძვლების ფრაგმენტები ცეცხლში ყოფნის კვალით. ეს ფენა შეჯერებული იყო ნახშირის ნამცეცებით. ფენის სისქე შერეულობდა ნაპირებთან 0,25 მ, ცენტრალურ ნაწილში კი ის 0,45 მ-ს აღწევდა.

სამარხი №298, ნაკვ. III, კვ. E1 ხირხიტოვან-ქეიშანარე ფენაში, ზედაპირიდან 55 სმ სიღრმეზე, ნახევარწრიული კედლის ქვეშ, ოვალურ სამარხეულ ორმოში აღმოჩნდა უსისტემოდ ჩაყრილი, ნახევრად დამწვარი მოზრდილი ადამიანის შერუჯული ძვლები ნახშირის კვალით.

ინვენტარი:

1. მონეტა სპილენძისა, III საუკუნე,
2. თმის სამაგრები ძვლისა - 10 ცალი,
3. „ჭიკარტები“, სანძღების მოჭედილობა, რკინისა,
4. ღურსმნები რკინისა - 6 ცალი.

რომაული ხანის სამაროვნებზე ახ.წ.აღ. I-II საუკუნეებში კრემაცია საკმაოდ გავრცელებულია, მაგრამ მომდევნო საუკუნეებში მათი პროცენტული შეფარდება სხვა ტიპის სამარხებთან მნიშვნელოვნად მცირდება. დასაუვლეთ საქართველოს სამაროვნებზეც ახ.წ.აღ. III-IV საუკუნეებში კრემაციული სამარხების რიცხვი ინჰუმაციურთან შედარებით ბევრად ნაკლებია. მართალია, ისინი თანაარსებობენ სხვა სახის სამარხებთან ერთად, მაგრამ მათი არსებობა, როგორც გ.გლორთქიფანიძე აღნიშნავს, მარტო ძველი ეთნოკულტურული ტრადიციების მაჩვენებელია.

ბელი არ უნდა იყოს¹. კრემაცია, როგორც ცნობილია, ინჰუმაციასთან შედარებით ბევრად ძვირი ჯდება. ამ ტიპის სამარხების არსებობა უპირატესად სოციალური ასპექტით: უნდა აიხსნას.

ადგილობრივ მოსახლეობას უნდა ეკუთვნოდეს დასაველეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი რამდენიმე პასამარხი (ტაბ.XIX,1), ცხენსამარხი და ორმოსამარხების გარკვეული ნაწილი – კერძოდ, ორმოსამარხები, სადაც მიცვალებული ყოველთვის დასაფლავებულია თავით წრდილოეთით, ადგილობრივი ინვენტარით და სხვ.

რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, არც ცხენსამარხები და არც ჭასამარხები რომაული სამყაროსათვის დამახასიათებელი არ არის. ისინი რომის არცერთ სხვა პროვინციაში არ დასტურდება. რაც შეეხება საქართველოს, ამ ტიპის სამარხები ჩვენში ადრერკინის ხანიდანაა ცნობილი.

ადრეული ხანის მსოფლმხედველობასთან მჭიდრო კავშირი მკაფიოდ შეიმჩნევა დაკრძალვის ზოგიერთ წესში. ამ მხრივ აღსანიშნავია გვიანანტიკური ხანის ცხენსამარხები დასავლეთ საქართველოდან. დიდ ინტერესს იწვევს ბიჭვინთის სამაროვანზე დადასტურებული ცხენსამარხები. როგორც აღვნიშნეთ, ეს წესი დასავლეთ საქართველოში ცნობილი იყო ჯერ კიდევ ადრერკინის ხანიდან: ამ პერიოდის ცხენსამარხები გამოვლენილია კულანურეხვისა და წითელშუქურას სამაროვანზე, რომლებიც შესაბამისად VII-VI და V სს თარიღდებიან². დაკრძალვის ეს წესი გარკვეული ცვლილებების სახით ბოლო დრომდე შემორჩა საქართველოს მთიანეთში. ეთნოგრაფიული მონაცემებით ირკვევა, რომ ხევსურეთში დასაკურთხებელ ცხენს წინდაწინ დიდის გულმოდგინებით ამზადებდნენ: გაბანდნენ, გაწმენდავდნენ, შემდეგ კი შეკაზმავდნენ და დასაფლავების დღეს მიცვალებულს

¹ გლორთქიფანიძე – ბიჭვინთის ნაქალაქარი. 1991, გვ.154.

² М.Трапп - Труды, т.2, с.90.

დააკურთხებდნენ¹. ცხენის დაკურთხების წესი ფართოდ იყო გავრცელებული სამეგრელოში, სადაც არცთუ ისე დიდი ხნის წინათ ცხენს ძუას მოაჭრიდნენ და ხაფლაუში ატანდნენ მიცვალებულს. უფრო მოგვიანებით კი დასაფლავების დღეს ცხენს შეკაზმავდნენ და გარს შემოუტარებდნენ. ამჟამად არის ფაქტები, როცა მიცვალებულს ცხენშებმული ფაიტონით მოასვენებენ. თითქმის ანალოგიურ სურათს ეხედავთ აფხაზეთში² და სვანეთში.

ცხენიანი ორმოსამარხები არ არის უცხო კავკასიისათვის, მათ შორის ბოსფორის სამეფოსათვისაც. ანალოგიური სამარხები გათხრილია გორგიპიის³, ნიმფეის და ფანაგორიის სამაროვნებზე და ყველა შემთხვევაში დაკავშირებულია ბარბაროსულ სამყაროსთან⁴. ცხენიანი სამარხები არ არის დამახასიათებელი ამ რეგიონის გვიანანტიკური ხანის რომაული მოსახლეობისათვის⁵. მკვლევართა ნაწილი ამ ტიპის ცხენიან სამარხებს პუნებს უკავშირებს⁶, ნაწილი კი თელის, რომ პუნების მიერ განლაგებული სარმატ-ალანთა ტომების ნაწილობრივი განსახლება მოხდა სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიისაკენ, „შესაძლოა სწორედ ამ სამყაროს ეკუთვნის ბიჭვინთის ნეკროპოლზე აღმოჩენილი ცხენიანი სამარხებიც“.

¹ ანტიკური - მიცვალებულის კულტი რომკასა და უკენ ზალუს თემებში. მსე, III, 1940, გვ.74-78.

² თ.სახოკია - მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში. მსე, III, 1940, გვ.177.

³ Д.Б.Шелов - Некрополь Танаиса. М., 1961, с.235, 236.

⁴ А.А.Масленников. - Некрополи городов азиатского Боспора в первые века нашей эры. №1, 1985, с.43.

⁵ В.М.Зубзь - Некрополь Херсонеса Таврического, с.35-62.

⁶ И.Засецкая - Особенности погребального обряда гуннской эпохи на территории степей Нижнего Поволжья Северного Причерноморья. Археологический сборник ГЭ 13. Д. 1971, с.72.

აღნიშნავს გ.ლორთქიფანიძე¹. არ არის გამორიცხული, რომ ისინი ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებსაც ეკუთვნოდეს, რადგან დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში ცნობილია ცხენის დაკრძალვის შემთხვევები მხედართან ერთად².

ზემოთქმულიდან გამომდინარე ნათლად ჩანს, რომ ცხენსამარხები ადგილობრივი რწმენა-წარმოდგენებისა და ტრადიციების შედეგია, რომ რომაული სამყაროსათვის, კერძოდ იტალიისათვის, ისინი დამახასიათებელი არ არის. ამდენად, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გათხრილი გეიანანტიკური ხანის ცხენსამარხები ადგილობრივ მოსახლეობას ეკუთვნოდა, მიუხედავად იმისა, რომ რომაულ ხანაში ბიჭვინთის ნაქალაქარზე, კერძოდ მის სამაროვანზე, მეტი წილი კანაბის მოსახლეობის სამარხებია გათხრებული, სადაც თითო-ორი მოსახლე მკვიდრი მოსახლეობისაც უნდა ყოფილიყო.

როგორც ზემოთაა აღნიშნული, სიახლენი სამარხთა ტიპოლოგიაში მკაფიოდ ჩანს ბიჭვინთის სამაროვანზე, რომელიც ქალაქის მოსახლეობის საშუალო და დაბალი ფენის სამაროვანს წარმოადგენდა. ამ სამაროვანზე ერთერთი გავრცელებული ტიპია ხსნარიანი სამარხები, რომლებიც სრულიად უცხო იყო წინამორბედი ხანის კოლხური დაკრძალვის წესისათვის, თუმცა მას მსგავსი რომაულ სამყაროშიც არ მოეპოვება. ამ ტიპის სამარხთა ზუსტი პარალელი არ არსებობს, მაგრამ ბიჭვინთის სამაროვანზე გამოვლენილი ხსნარიანი სამარხების მსგავსი ტიპები დაფიქსირებულია აფრიკის კონტინენტზე, კერძოდ ლიბიაში³.

ეს მეტად უჩვეულო ტიპის სამარხები ხსნარის სქელ ფენაშია ჩაფლული ყოველგვარი მოპირკეთების გარეშე. ფაქტიურად ხსნარი გადასხმულია მიცვალებულზე.

¹ გ.ლორთქიფანიძე - ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ., 1991, გვ.154.

² Б.Техов - Материальная культура населения среднего течения реки Большой Лиахви в I-VIII вв. Тб., 1987, с.67.

³ P.Testini. Archeologia Cristiana Roma. 1958, p.86.

ბიჭვინთის სამაროვანზე რაოდენობის მხრივ მეორე ადგილზეა კირხსნარიანი (დულაბიანი) სამარხები, ინვენტარიანია 87 სამარხი.

მათი მოწყობა გარკვეულ სახსრებს, დამატებით ხარჯებს მოითხოვდა. ორმოსამარხები და ხსნარიანი სამარხები ქრონოლოგიურად თანაარსებობენ და ხშირად ერთმანეთის გვერდითაც არიან განლაგებული. კირხსნარის გამოყენების ფაქტი სამარხებში პირველად ჩვენში პიტიუნტის სამაროვანზე დადასტურდა. გლორთქიფანიძის ვარაუდით, მას პრაქტიკული დანიშნულება უნდა ჰქონოდა. კერძოდ, კირხსნარის სქელი ფენის მეშვეობით გრუნტის წყლების იზოლაციას ახდენდნენ¹.

არსებობს მოსაზრება, რომ ეგვიპტეში რომაულ ეპოქაში კირხსნარს მიცვალებულების მუმიფიცირებაში იყენებდნენ, რაც დოკუმენტურად არ არის დამტკიცებული².

რაც შეეხება თვითონ დაკრძალვის წესს რომაული ხანის დასაელეთ საქართველოში, ცელილებები შეინიშნება მიცვალებულთა პოზაში, განსხვავებით წინარე ხანის კოლხეთის სამარხებისაგან. გვიანანტიკური ხანის ყველა ტიპის სამარხებში მიცვალებული დაკრძალულია გულამა, გაშოტილ მდგომარეობაში, თავით აღმოსაელეთისაკენ ან დასაელეთისაკენ; სიახლე ჩანს აგრეთვე სამარხეული ინვენტარის შემადგენლობაშიც. ამდროინდელი სამარხეული ინვენტარის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან შემადგენელ ნაწილს მინის ტურტლები შეადგენენ; მცირე რაოდენობით გვხვდება წითელლაკიანი კერამიკა, საკმაოდ ხშირად ტანსაცმლის აღკაზმულობა – მშვილდსაკინძები, აბზინდები, ხოლო უფრო ნაკლებად სამკაული – გემები, ოქროსა და ვერცხლის საყურეები; რომა-

¹ გლორთქიფანიძე – დასახ.ნაშრომი, გვ.132.

² А.Лукас - Материалы и ремесленные производства Древнего Египта. М., 1958, с.143-145.

ული ხანის სამარხებში მცირე რაოდენობით გვხვდება იარაღ-საჭურველი, რაც მისი სიძვირითა და მეშვეიდრეობითი ინსტიტუტის განვითარებით უნდა აიხსნას.

ჩვენი აზრით, ცვლილებები სამარხეული ინვენტარის ასორტიმენტში აიხსნება არა მარტო საკულტო წარმოდგენების ტრანსფორმაციით, არამედ იმ სოციალურ-ეკონომიკური ძვრებითაც, რასაც ადგილი ჰქონდა ამ პერიოდის საზოგადოებრივი ცხოვრების სფეროში და რამაც შემდგომში საფუძველი ჩაუყარა ჩვენში ქრისტიანობას.

გეოპოლიტიკური ხანა აღინიშნა რომის იმპერიისათვის მომავალად მდგომარეობის სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისით, რასაც დაცემა მოჰყვა. ამავდროულად ჩაისახა ახალი ფორმაცია და შესაბამისად ანტიკური სამყაროს ამ მონაკვეთისათვის დამახასიათებელია საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა, მათ შორის კულტურის სფეროში ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის. შეუძლებელია, რომ დასავლეთ საქართველო, კერძოდ ეგრისის სამეფო, ახ.წ.დ. I-IV სს-ში ამ მოვლენების მიღმა დარჩენილიყო. ჩვენი მიზანი იყო გამოვვერკეთა, თუ რა მასშტაბებს მიადგინა რომანიზაციამ დასავლეთ საქართველოში; რა შედეგი მოგვცა რომაელების პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა ბატონობამ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში. რომაელები დასავლეთ საქართველოში მხოლოდ მითრიდატე VI-სთან ბრძოლის პერიპეტებში როდი განაპირობა. რომაელებს აქ შორს გამიზნული ეკონომიკური მიზნებიც აქონდათ (ღ.სანიკიძე). თითქმის ოთხასი წლის განმავლობაში საქართველოს ზღვისპირეთი რომის იმპერიის, კერძოდ, პროვინცია კაპადოკიის შემადგენლობაში შედიოდა და შესაბამისად სამხედრო ადმინისტრაციის, ლეგატის მეშვეობით იმართებოდა. რომაელებმა ძველი ტრადიციული, ელინისტური ხანის ომებისაგან დაკნინებული ქალაქების გვერდით ააგეს ახალი ციხესიმაგრეები: აფსაროსი (გონიო), ფაზისი (ფოთი), დიოსკურია-ხეობასტოპოლისი (სოხუმი), პიტუნტი (ბიჭვინთა), სადაც რჩეული ჯარის ნაწილები ჩააყენეს. ეს გარნიზონები არ იყო მრავალრიცხოვანი და მათ ძირითადად ევალებოდათ საზღვაო და სახმელეთო კომუნიკაციების კონტროლი, იმპერიის საზღვრების შორეული მისადგომების

უსაფრთხოების დაცვა. აღნიშნული ქალაქები მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი ეგრისის შიდა რეგიონებთან, რადგან აქ კვლავ აღორძინდა საშუამავლო ვაჭრობა და ხელოსნობა. არიანეს ცნობებიდან ვიცით, რომ დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროების მმართველებს რომის კარზე ამტკიცებდნენ, რაც მიგვანიშნებს რომის იმპერიასთან მათ მჭიდრო კულტურულ ურთიერთობაზე, რომაული მმართველობის პრინციპების ცოდნაზე დასავლეთ საქართველოს მმართველ წრეებში. მთლად გადაჭარბებული არ უნდა იყოს ბიზანტიელი ავტორების მრავალრიცხოვანი ცნობები ლაზიკა-ეგრისის შესახებ, რომლის თანახმადაც დასავლეთ საქართველო წარმოადგენდა მაღალგანვითარებულ, კულტურულ-სახელმწიფოებრივი მართვის თვალსაზრისით კარგად ორგანიზებულ ქვეყანას, რაც ძირითადად, მათი აზრით, მიუღწევიათ რომაელთა წყალობით. იმ დროისათვის კულტურის მნიშვნელოვან ცენტრებს ზღვისპირა ქალაქები წარმოადგენდნენ. ამ გარემოების ერთ-ერთი დამადასტურებელი ფაქტია ფაზისში არსებული რიტორიკული სკოლა, სადაც უმაღლეს განათლებას იღებდნენ არა მარტო ბერძნულ-რომაული სამყაროდან მოსული ახალგაზრდები, არამედ ადგილობრივი მოსახლეობის ნიჭიერი წარმომადგენლებიც. როგორც განხილული ეპიგრაფიკული და სხვა მასალები მოწმობენ, დასავლეთ საქართველოში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული ბერძნული ენა და, შესაბამისად, ბერძნული განმანათლებლობა. ციხისპირაში, სოხუმსა და ბიჭვინთაში აღმოჩენილი ლათინური წარწერების ფრაგმენტები კიდევ ერთხელ ადასტურებენ იმ გარემოებას, რომ ლათინური სამხეობრო ადმინისტრაციის, მისი კანცელარიის ოფიციალური ენა თითქმის არ იყო გავრცელებული საგარეო ურთიერთობაში. ბერძნული ენა იყო გამოყენებული ადგილობრივ მმართველ წრეებში, რომელიც, როგორც ჩანს, კარგად პქონდათ

ათვისებული. ამას ერთხმად აღნიშნავენ ბიზანტიელი ავტორები, დასაუვლეთ საქართველოში გაერცელებული ბერძნული წერის ტექნიკა და საშუალებები. ნატარებული კელევის შედეგად ირკვევა, რომ აქ იყვნებდნენ ძელის და ლითონის სტილოსებს, ხოლო საფლავის ქვებზე წარწერების გასაკეთებლად სპეციალურ საჭრეთელებს. წერდნენ გასანთლულ (ცვილით დაფარულ) წიგნის ფორმის დაფებზე, პერგამენტ-პაპირუსებზე. წერდნენ მელნით სპეციალური წკირების მეშვეობით. ახ.წ.აღ. II-III სს ასეთი წკირები ნაპოვნია ბიჭვინთაში, სოხუმში და განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით მცხეთაში სამთაეროს სამაროვანზე. დაფიქსირებულია ცილინდრული ფორმის ლითონისა და მინის სპეციფიკური ჭურჭელი-სანელნეები. სანამ ფაზისის რიტორიკულ სკოლაში შევიდოდა ეგრისელი ახალგაზრდა, მას დაწყებითი განათლება ქალაქში არსებულ სკოლაში ან ოჯახში უნდა მიეღო. ეს კი გეაფიქრებინებს განათლების, კულტურის ერთ-ერთი საფუძველის, სისტემის არსებობაზე დასაუვლეთ საქართველოში. რიტორიკულ სკოლებში - ათენის, რომის, კონსტანტინოპოლის, ანტიოქიის მაგალითზე ასწავლიდნენ ფილოსოფიას, გრამატიკას, მჭერმეტყველებას, საზოგადო შეკრებებზე გამოსვლისა და ეფექტის მოხდენის ხელოვნებას. აქ ხდებოდა წარმართული იდეოლოგიისა და ქრისტიანობის ჭიდილი. ისევე როგორც ყველგან ანტიკურ სამყაროში, ასევე ფაზისში მოღვაწე პედაგოგები დაფასებულნი იყვნენ საზოგადოებაში და ისინი დიდი პოპულარობით სარგებლობდნენ; მათ შორის იყო ლიბანიოსი (314-393 წწ.) თემისტოისი. კათედრებზე ხშირად იწვევდნენ უცხოელებს. უნდა დავუშვათ ამ სკოლების პრაქტიკიდან გამომდინარე, რომ ფაზისში ბერძნულ-რომაული ლიტერატურის გარდა, ასწავლიდნენ სამართალსა და იდეოლოგიას. ადგილობრივი არისტოკრატია, რომაული წესის თანახმად ცხოვრობ-

და, რაც დასტურდება შუხუთის კომპლექსის აღმოჩენით. განხილული ტერაკოტები და ბრინჯაოს მცირე სკულპტურები ადასტურებენ იმ ფაქტს, რომ დასავლეთ საქართველოში მიმდინარეობდა ბერძნულ-რომაული ღვთაებების შერწყმის, სინკრეტიზაციის პროცესი. ეს დასტურდება ხოხუმში აღმოჩენილი თიხის სანათურზე ამოკაწრული წარწერიდან, სადაც ვაჭრების და ხელოსნების მფარველი ღვთაება პერმესი, მისი რომაული შესატყვისითაც – მერკური – მოიხსენიება; დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული იყო ღმერთების დიდი ღვდის რეა-კიბელას ტიპის ადგილობრივი ღვთაების კულტი; აქ თაყვანს სცემდნენ ფორტუნა-ტიხეს, მისი სკულპტურა აღმართული ყოფილა ფაზისში. ვანის (სერიუმის) მაგალითი გვიჩვენებს, რომ ქეისა და ბრინჯაოსგან დამზადებული სკულპტურების დადგმის ტრადიცია დასავლეთ საქართველოში ელინისტურ ხანაშიც არსებულა.

არსებული მასალების მიხედვით ჩანს, რომ ახ.წ.ად. პირველ საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში გავრცელებულია საკულტო და პორტრეტული სკულპტურა. რომლისთვისაც დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, ძველი ტრადიციული ფორმებისა და ნიშნების შენარჩუნება, ხოლო მეორე მხრივ, პრიმიტიულობა და სქემატიზმი. ჩანს, ადგილობრივი მოსახლეობა თავისებურად აღიქვამდა ბერძნულ-რომაულ სამყაროში გავრცელებულ ღვთაებათა სახელებს. მოტანილი მასალების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ფართო მასებს ბერძნულ-რომაული მსოფლმხედველობის ზეგავლენა ძირეულად არ შეხებია. ეს გავლენა უფრო ზედაპირული ჩანს და ელინდება უპირატესად ადგილობრივი და უცხო ღმერთების იკონოგრაფიაში, მათ ხიანკრუტიზმში. ქვეყნის სასიცოცხლო ძალას ეროვნულ ხიდაგზე შექმნილი ეთნოკულტურული ტრადიციები შეადგენენ, რაც რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებშიც აისახა

ევრისის მოსახლეობის რელიგია საერთო ქართულ წარმართობაზე იყო დაფუძნებული, სადაც ასტრალურ ღმერთებს ეკირათ წამყვანი ადგილი. ბერძნულ-რომაულ კულტების დასაველეთ საქართველოში გავრცელების ფაქტი აისახა ქართულ ფოლკლორში.

ახ.წ.ად. I-IV სს. ბერძნულ-რომაული სამყაროსთან მჭიდრო პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობა აისახა იმ ფაქტში, რომ დასაველეთ საქართველოში ფართოდ ვრცელდება ახალი სამშენებლო მასალები - აგური და კირხსნარი (ქვითკირი). ხმარებაში შევიდის მრავალფეროვანი შინის ტურტელი, რომელიც გარკვეულ ადგილს იჭერს დასაკრძალავ ინვენტარში. ნელ-ნელა იცვლება იდეოლოგიის, რწმენა-წარმოდგენების ისეთი კონსერვატიული ფორმა, როგორიცაა დაკრძალვის წესები. ისეთი ტრადიციული სამარხის ტიპების გვერდით, როგორიცაა ორმოსამარხები და ქვევრსამარხები, ჩნდება კრამიტსამარხები. ეს ცვლილებები პირველ რიგში ეხება მოსახლეობის შეძლებულ ფენებს. ქალაქებში ბერძნულ-რომაული სამყაროს გავლენა უფრო ინტენსიური იყო, ვიდრე სასოფლო თემებში. ახ.წ.ად. II-IV სს მიცვალებულებს, ისევე როგორც რომაულ სამყაროში, გაშობილ მღვთმარეობაში მარხავენ, თავით დასაველეთიდან აღმოსაველეთით. საგრძნობლად კლებულობს სამარხეული ინვენტარი. ხდება ადრექრისტიანული სიმბოლიკა. შემდგომში ეს ცვლილებები საფუძვლად დაედო ქრისტიანობისთვის აუცილებელ, კანონიზირებულ წესებს. ვიზიარებთ იმ შედეგებთან აზრს (წ. ლომოური), რომ დასაველეთ საქართველოში ახ.წ.ად. IV ს-ში უკვე ხავსებით იყო მომზადებული ნიადაგი ქრისტიანობის ოფიციალურ სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებისათვის.

ამგვარად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ დასაველეთ საქართველო რომის იმპერიასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული არა მარტო პოლიტიკურ-ეკონომიკურად, არამედ

კულტურითაც. აქ მიმდინარეობდა ე.წ. რომანიზაციის პროცესი, მაგრამ ის ზედაპირულ ხასიათს ატარებდა. მას არ შეუცვლია ადგილობრივი კულტურული ტრადიციები. აქედან გამომდინარე დაეასკვნით, რომ რომაული გავლენა არ ყოფილა არსებითი და ძირითადად შეეხო ადგილობრივი არისტოკრატიის ზედა ფენებს.

ИЗ ИСТОРИИ КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ЗАПАДНОЙ ГРУЗИИ И РИМСКОЙ ИМПЕРИИ В I - IV ВВ. Н.Э.

РЕЗЮМЕ

Взаимоотношения античного мира с Западной Грузией имеют продолжительную и многовековую историю. Заключительный этап приходится на римский период. Исходя из этого, изучение культурных взаимоотношений римского мира и Грузии актуально не только с точки зрения исследования вопросов древней истории Грузии, но и в связи с проблемами взаимоотношений самого римского мира, его малоазийских провинций с Восточным Причерноморьем. Политическое влияние Рима, установление с ним тесных и систематических торгово-экономических связей активизировали взаимодействие римской культуры на Западную Грузию.

В Западной Грузии получили распространение характерные для римского быта предметы, серебряная и стеклянная столовая посуда, оружие. Стали возводиться характерные для римской архитектуры строения общественного назначения. Распространение римского кирпича и известкового раствора в Западной Грузии полностью связано с деятельностью римлян. Приоритет в изготовлении кирпичей в приморских краях Грузии следует связать со специальными строительными отрядами XII-XV легионов. Это заметно расширило и ускорило строительство. Вновь пользуется популярностью облицовка строений, бань мозаикой, что является продолжением эллинистических традиций. В быту широкое распространение получили римская стеклянная посуда

и красно-лаковая керамика, производство которых, так же, как и кирпича, видимо, было освоено в приморских городах Западной Грузии в II-III вв. н.э. Стало расширяться производство так называемых кирпично-глиняных амфор местного типа.

Правящие круги Эгрисского царства установили тесные связи с представителями римской администрации и высшей аристократии императорского двора. Все это обусловило так называемую "романизацию" Западной Грузии, масштабы которой все еще не установлены в нашей историографии, несмотря на исследования Т.Ломтатидзе, Н.Ломоури, М.Инадзе и других. Таким образом, исследование культурных взаимоотношений Грузии с регионами Римской империи имеет актуальное значение.

Необходимость углубления исследования обусловлена также тем, что этот вопрос все еще не стал у нас предметом специального исследования. В работах исследователей (Д.Браунд, Н.Ломоури, Г.Меликишвили, Л.Саникидзе и других) основное внимание уделено политико-экономическим взаимоотношениям.

Научная новизна нашего исследования прежде всего заключается в том, что на первый план вынесены конкретные результаты продолжительных культурных взаимоотношений Рима и Западной Грузии, что позволяет представить уровень культурно-экономического развития Эгрисского царства в I-IV вв. н.э.

В работе на фоне политико-экономической истории Эгрисского (Лазика) царства рассмотрена его культура. По нашим наблюдениям, процесс "романизации" населения Западной Грузии особенно усилился в III-IV вв., когда сама империя, ее основные жизненно важные районы испытали кризис

и воздействие так называемого "варварского" мира. Римская культура оказала особенно большое влияние на высшие слои населения Западной Грузии, что выразилось в широком распространении греко-римского образования.

На основании новых археологических открытий мы разделяем концепцию Н. Ломоури о том, что объявление христианства государственной религией в Западной и Восточной Грузии было одновременным процессом. В работе рассмотрены предпосылки распространения христианства в Западной Грузии.

К тому времени значительными центрами культуры являлись приморские города. Это подтверждает и такой факт, как существование в Фазисе риторической школы, где высшее образование получала не только приехавшая из греко-римского мира молодежь, но и местное население, в том числе представители высших слоев правителей.

Как свидетельствуют рассмотренные нами письменные источники, эпиграфические и другие материалы, в позднеантичную эпоху в Западной Грузии были широко распространены греческий язык и, соответственно, греческое просветительство. Найденные в Цихисдзири, Сухуми и Пицунде малочисленные фрагменты латинских надписей еще раз подтверждают то, что латинский, официальный язык военной администрации, ее канцелярии не был распространен в Западной Грузии. Во внешних и внутренних взаимоотношениях использовали греческий язык и письменность, которые, как видно из исследования, были хорошо освоены правящими кругами. Это единогласно подтверждают византийские авторы, распространенные в Западной Грузии техника и средства греческого письма. Как явствует из нашего исследования, в Грузии, так же, как и в греко-римском мире, использовали костяные и

металлические стилосы, а для надписей на могильных плитах - специальные резакки. Писали на воощеных (покрытых воском) досках книжной формы, а на пергаменте, папирусе - специальными шрифтами, используя чернила. Такие шрифты II-III вв. н.э. обнаружены в Пипунде, Сухуми и, особенно в большом количестве, в Мцхета. В захоронениях в Самтавро зафиксирована цилиндрической формы металлическая и стеклянная специфическая посуда - черчильницы.

По нашему заключению, до того, как поступить в фазисскую риторическую школу для приобретения высшего образования, эгрисский юноша должен был получить начальное образование в городской школе или семье. Он должен был хорошо знать греческую грамоту, а это, надо полагать, свидетельствует о существовании в Западной Грузии определенной традиционной системы - одной из основ просвещения, культуры. Эгрисская аристократия была хорошо знакома с римским образом жизни, что подтверждает обнаруженный в окрестностях фазиса Шухутский комплекс "Вила-рустика".

На основании имеющихся у нас материалов установлено, что в первых веках н.э. в Западной Грузии была распространена культовая и портретная скульптура, для которой характерно, с одной стороны, сохранение древних традиционных форм и особенностей, а с другой стороны, - примитивность и схематизм. Видимо, местное население по-своему воспринимало образы распространенных в греко-римском мире популярных божеств. Несмотря на это, как показывает анализ имеющихся материалов, влияние греко-римских религиозных представлений в корне не затронуло широкие слои населения Западной Грузии. Это влияние было поверхностным и выразилось, прежде всего, в сочетании иконографик

местных и чужих богов, в их синкретизме. Жизненную силу страки представляют созданные на национальной почве этнокультурные традиции, что отобразилось и в религиозных представлениях. Религия Эгрисского населения основывалась на общегрузинском идолопоклонстве, в котором ведущее место занимали астральные божества. Несмотря на тесные культурные контакты с греко-римским миром, почти не изменилась такая консервативная форма идеологии, религиозных представлений как местные обычаи погребения. Рядом с традиционными типами ямных и кузшинных погребений появилась кремация. По нашему мнению, эти изменения, прежде всего, касаются состоятельных слоев населения. Влияние греко-римского мира в городах было более интенсивным, нежели в сельских общинах. Во II-IV вв. покойников, так же, как и в римском мире, хоронили в вытянутом положении, на спине, головой к западу или востоку. Заметно уменьшается погребальный инвентарь, появляется раннехристианская символика.

По нашему мнению, изменения в ассортименте погребального инвентаря объясняются не только трансформацией культовых представлений, но и социально-экономическими сдвигами, которые имели место в общественной жизни и в дальнейшем заложили основу распространения у нас христианства.

Таким образом, мы можем сделать вывод, что между Западной Грузией и Римской империей существовали не только тесные политико-экономические, но и культурные связи. Здесь происходил процесс так называемой "романизации", но он носил поверхностный характер, не изменил местные этнокультурные традиции. Как выясняется из рассмотренного материала, римское влияние не было существенным и в основном коснулось высших слоев

местной аристократии. В I-IV вв. н.э. население Западной Грузии в тесном культурном контакте с греко-римским миром создавало этнокультурные основы христианской цивилизации.

FOR THE HISTORY OF RELATIONSHIPS BETWEEN WEST GEORGIAN AND ROMAN EMPIRE IN I-IV A.D.

SUMMARY

The relationship between the West Georgia and antique world has a long history, last stage of which is Roman. Studying of Roman - Georgian cultural relationship is interesting not only for researching the problems of Georgian history but for researching the problems of Roman world - relationships between provinces of Asia Minor and East Coast of Black Sea.

The influence and Roman Culture of West Georgia was accured under the Roman Political pressure economic and trade relationships.

Simultaneously household utensils silver and glass kitchen and table teols of Roman stile was spread in West Georgia. The building were built like Roman Architectural stile. Appearance of Roman brick is connected with legions of Roman Empire. It made process of building more chip and fast. Apparently the production of trick, glassdishes and red varnishing pottery was begun in II-III cc ALC.

The authority of kingdom had close relations with representatives of Roman administration and nobility or court. All that provoke - determine the Romanization process in West Georgia. Yet inspite of researches of J.

Lomtadze, M. Lomouri, M. Inadze. The scale of Romanization is not determined so researches of problems of cultural relations between regions of Rome Empire and Georgia is very important. It is the problem which is not studied yet. Scientist (D. Baund, N. Lomouri, G. Melikishvili, L. Sanikidze e.t.c.) touched only political and economical problems in their works.

The results of cultural relations between Roman Empire and West Georgia pushed into the foreground in that work, it gives us the possibility to imagine the level of cultural development of Kingdom Egrisi.

The culture of Egrisi is history of Egrisi. In this work is observed the culture of Egrisi against the background of its political-economical history. According to our conclusion the process of "Romanization" of West Georgia was increased in III-IV AD during the period of crisis in Roman Empire. The influence of Roman culture is seen in the upper parts of population in particularly in spreading of Greece-Roman education in this part.

According to the recent archaeological findings we share Mr. Lomouri's conception that legalisation of Christianity as state religion took place simultaneously in West and East Georgia. The seaside towns were most important cultural centres of that time. The rhetorical school in Phasis, were educated not only the people from Greece-Roman world but also native nobility's. According to our researches Greece language was writing which were found at the archaeological excavations in Sukhumi, Bichvinta and Tsikhisdziri reaffirm that official language was not Latin in West Georgia. In internal and foreign relations was used Greece.

According to our researches it is clear that in Georgia like of Greece-Roman world were used special sticks from bones and metal for writing. They wrote on board covered with was, on parchments and papyrus they were wrote with ink and stricks. The strikes were found Sukhumi,

Bichvinta and Mtskheta. In Samarovani, Mtskheta, were found great number of metal and glass impots.

We came to conclusion that young man before entering to Phasis rithorical school shouted being educated at the city thank that in west Georgia there was certain educational system.

According to findings one can see that sculpture was very common in West Georgia in first Centres A.D. Obviously Greece-Roman cods were apprehended by local population by their own way. The religion of Egrisi population was founded on Georgian idolatry.

The influent of Roman-Greece World was more. Beside or traditional burials, appeared tiled burials, in our mind these changes concern only to proper part of population. The Greece-Roman influent was more intensive in towns an II-IN AD as in Roman world Corps were buried in straigs position, the numer of things in burial redused, appeared symbols typical for christianity.

In our mind the changes in burial tradition in explainned not only by religiouse changes but by changes in social-economic life as well that gave the foundation the christianity in Georgia.

We have come to a conclusion that West Georgia had a strong cultural links as well as social-economic with Rome. The process of "Romanization" was superficial in West Georgia. The influent of Rome touched only-nobility of West Georgia. During the I-IV AD West Georgia has been creating particular ethnic and cultural bases of Christianity. With close relationships of Georgia-Roman world.

წყაროები (ლიტერატურული და ეპიგრაფიკული)

1. აპიანე - შიორიდატეს ომები. ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა და შესავალი დაურთო თ.ყაუხჩიშვილმა. თბ., 1959.
2. აპოლონიოს როდოსელი - არგონავტიკა. თარგმანი, შესავალი და შენიშვნები აკ.ურუშაძის. თბ., 1970.
3. ალ.გამყრელიძე - ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1973.
4. ალ.გამყრელიძე - პომპონიუს მელას ცნობები საქართველოს შესახებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა, კრ. I, თბ., 1955.
5. ნ.კეჭაღმაძე - ოვიდიუს ნაზონი საქართველოს შესახებ. თსუ შრომები, ტ.69, 1958.
6. ნ.ლომოური - ბერძენი ლოგოგრაფოსების ცნობები ქართველი ტომების შესახებ. მსკი, ნაკვ.35. თბ., 1960.
7. ნ.ლომოური - დიონ კასიუსის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1966.
8. ნ.ლომოური - კლავდიოს პტოლემეაიოსი, გეოგრაფიკული სახელმძღვანელო, ცნობები საქართველოს შესახებ. მსკი, ნაკ.32. 1955.
9. თ.მიქელაძე - ქსენოფონტეს „ანაბასისი“ (ცნობები ქართველი ტომების შესახებ). თბ., 1967.
10. ფლაეიუს არიანე - მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თარგმანი, გამოკვლევა-კომენტარები და რუკა ნათელა კეჭაღმაძისა. თბ., 1961.
11. ს.ყაუხჩიშვილი - გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ.1-8.
12. თ.ყაუხჩიშვილი - სტრაბონის „გეოგრაფია“. ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1957.
13. თ.ყაუხჩიშვილი - ბერძნული წარწერები საქართველოში. თბ., 1951.

14. თყაუხრობილი - ბიჭინთის მოზაიკის პერსონაჟი
წარწერა. სმამ, ტ.XVI, №1, 1955.

15. Амиранашвили А.А. - Греческие надписи музея Грузии. НГМГ, IV, Тбилиси, 1938, с.190.

16. Ельницкий О.Л. - О малоизученных или утраченных греческих и латинских надписях Закавказья. ВДИ, N2, 1964, с.140.

17. Ельницкий Л.А. - Новые документы антихристианских реакций в Римской империи в IV в. н.э. СА, 1963, N4, с.231.

18. Каухчишвили Т.С. - Греческая надпись на Сухумском Светильнике. Труды Аби-ли, XXVII, 1957.

19. Каухчишвили Т.С. - Греческая эпиграфика как источник истории Грузии. Сб. Проблемы античной культуры. Тб., 1975.

20. Катон. Баррон, Колумала, Плиний. - О сельском хозяйстве. М., 1937.

21. Кигурадзе Н.Ш., Лордкипанидзе Г.А., Тодуа Т.Т. - Клейма XV легиона из Пицуедского городища.

22. Латышев В.В. - Известия древних писателей греческих и латинских. О скифии и Кавказа (Scythica et Caucasica). т.II, вып.I, 1904, СПб.

23. Латышев В.В. - Заметки о кавказских надписях. Известия Императорской археологической комиссии, вып.10, 1904, с.103.

24. Пятый археологический съезд в Тбилиси, протоколы подготовительного комитета, 1897.

25. Ростовцев М.М. - Латинские надписи Юга России. ИАК, вып.33, СПб., 1909, с.12.

26. Ростовцев М.М. - Надписи Сухуми. Зап. Одесского общества ист. и древней России, т.27, 1907 г., прол. прот.365, засед. с.4.

27. Соломоник В.П. - Графиты Херсонеса. Киев, 1984.

28. Толстой И.И. - Греческие графиты древних городов Северного Причерноморья. М.-Л., 1953.

29. Услар П. - Древнейшие сказания о Кавказе. Тифлис, 1831.

30. Яценко В.П. - Греческая колонизация VII-III вв. до н.э. По данным эпиграфических источников. М., 1932.

ნუმიზმატიკა და გლიპტიკა

1. გ.დუნდუა - სამონეტო მიმოქცევა და სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობა ბიჭვინთაში ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით ძვ.წ. II და ახ.წ. IV ს. „დიდი პიტიუნტი“, თბ., 1975, გვ.337.

2. გ.დუნდუა - საქართველოს სამონეტო განძები. რომაული ხანის სამონეტო განძები სოფ.ეკიდან და სეფიეთიდან. თბ., 1979.

3. გ.დუნდუა - კიდევ ერთხელ ტრაპეზუნტის მონეტების იკონოგრაფიის შესახებ. „დიდი პიტიუნტი“, II, თბ., 1977, გვ.343.

4. დ.კაპანაძე - ქართული ნუმიზმატიკა. თბ., 1969.

5. მარგ.ლორთქიფანიძე - არქაული და „არქაიზირებული“ საბეჭდავი ბეჭდები ჭანიდან. თბ., 1978.

6. მისივე - საქ.სახ.მუზეუმის გემები I. სამთავროს სამაროვანში მოპოვებული გემების კატალოგი. თბ., 1957.

7. მ.მშვილდაძე - რომაული ხანის ბიჭვინთის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები (კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი). სადისეოტაციო მაცნე ისტ.მეცნ.კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1994 (ზელნა-წერი).

8. ი.ცუხიშვილი - ბიჭვინთის ბიზანტიური მონეტები. „დიდი პიტიუნტი“. ტ.2, თბ., 1977, გვ.305.

9. ი.ცუხიშვილი - გვიანრომაული მონეტების ბიჭვინთის განძი. „დიდი პიტიუნტი“. II, გვ.250-304.

10. Голенко К.З. - Денежное обращение Колхиды в римское время. Л., 1964.
11. Голенко К.З. - Аристрах колхидский и его монеты. ВДИ N4, 1974, с.108.
12. Дундуа Г. - Монетное дело и монетное обращение в Грузии в античную эпоху. 1982.
13. Дундуа Г.Ф. - Нумизматика античной Грузии. Тб., 1987.
14. Дмитрова-милчева А. - Античные геммы и камеи от национальный археологический музей в София, 1980.
15. Иващенко И.И. - Герзультский клад монет Кесарии Кападокийской. Изв. ГАИМК, т.VII, т.X, 1931.
16. Капанадзе Д., Новые материалы к изучению статеров царя Аки. ВДИ, 1948, N1, с.155.
17. Капанадзе Д. - О достоверности имени выбитого на статере базилевса Аки. ВДИ, 1949, N1, с.164.
18. Капанадзе Д. - Нумизматические находки пицундской Археологической экспедиции за 1953-1959. ВДИ, N4, с.179.
19. Кропоткин В. - Клады римских монет на территории СССР. Свод археологических источников. М., 1961.
20. Пахомов Е.А. - Монеты Грузии. Тб., 1970.
21. Фенглер В., Гироу Г., Унгер В. - Словарь нумизматика, М., 1982.
22. Цухишвили И. - Взаимоотношения Восточно-Римской империи с Западной Грузией в IV-XII вв. Автореферат кандидатской диссертации. Ереван, 1987.

სასწავლო სახელმძღვანელოები და მონოგრაფიები. სტატიები და პუბლიკაციები

ქართული კულტურის ისტორია, 1997 - გ.ლორთქიფა-
ნიძე, ნ.ჩიკოვანი.

საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. 1970.

საქართველოს არქეოლოგია - ა.აფაქიძე, ნ.ბერძენიშ-
ვილი, გ.გობეჯიშვილი, ა.კალანდაძე, გ.ლომთათიძე,
ო.ჯაფარიძე, ნ.ხოშტარია. თსუ. 1957.

საქართველოს ისტორია. ტ. I. თბ., 1961.

1. შამირანაშვილი - ქართული ხელოვნების ისტორია.
ტ. I. 1994.

2. ლ.ასათიანი - ბიკვინთის სამზარეულო კერამიკა
(ეპტალოგი). „დიდი პიტიუნტი“, ტ. I, თბ., 1975, გვ. 201.

3. ა.აფაქიძე - გვიანანტიკური ხანის ძეგლები ურეი-
დან. საქ.სახ.მუზეუმის მოამბე. ტ. XIV. 1947, გვ. 92.

4. ა.აფაქიძე - ახალი არქეოლოგიური მასალები
სოფ.ბორიდან. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის
მოამბე. ტ. XII-13, 1944.

5. ა.აფაქიძე - დიდი პიტიუნტი. არქეოლოგიური გათ-
ხრები ბიკვინთაში. თბ., 1975.

6. ა.აფაქიძე - ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება
ძველ საქართველოში. I. თბ., 1963.

7. ა.აფაქიძე - სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წე-
სები ანტიკური ხანის საქართველოში. სინ. I-1970.

8. ე.ბარდაველიძე - ქართული (სევანური) საწესო გრა-
ფიკული ხელოვნების ნიმუშები. თბ., 1953.

9. ე.ბარდაველიძე - ქართველთა უძველესი სარწმუნო-
ების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბარბარ). თბილისი,
1941.

10. მაჭბერაძენიშვილი - ქალაქ ფაზისის ისტორიისათ-
ვის. თბ., 1969.

11. ქბერაძენიშვილი - წრებელდის გვიანანტიკური ხა-
ნის კერამიკა. მსკა, II, 1959, გვ. 95.

12. ქბერაძენიშვილი - ქვერის ქვესამარხის თხრის ან-
გარიში (ქვერის 1952 წლის ექსპედიცია). თბ., 1953.

13. ი.გაგოშიძე - ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან. თბ., 1964.

14. თ.გაგერელიძე - წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა. თბ., 1989.

15. ნ.გაფრინდაშვილი - მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1992. გვ.44.

16. გ.გვინიძე - ელინისტური ხანის კოლხეთის მოსახლეობის ისტორიისათვის ნოქალაქევის ძე.წ. IV ს-ის ბოლო I ს-ის სამარხეული ძეგლები. თბ., 1928.

17. გ.გობეჯიშვილი - არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში. თბ., 1952.

18. გ.გობეჯიშვილი - ანგარიში სოფლებში წარმოებულ გათხრებისა. ენიშკის მოამბე IV3, 1939, გვ.345.

19. გ.გობეჯიშვილი - ბრინჯაოს ქართული უძველესი ბალთები. საკანდიდატო დისერტაცია. 1944.

20. ე.გოგაძე - თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი. თბ., 1972.

21. გ.გოზალიშვილი - ორი ეტიუდი პონტოსა და კაპადოკიის წარსულიდან. თბ., 1968, გვ.29.

22. ს.გორგაძე - წერილები საქართველოს ისტორიიდან. ძველი საქართველო. ტ. II, 1911-1913, გვ.88.

23. ს.გორგაძე - საქართველოს ძველი ისტორია. ქუთაისი, 1920.

24. ი.გრძელიშვილი - თიხის ჭურჭელში დაკრძალული კრემაციის ნაშთები აფხაზეთში. საქართველოს ხსრ აკადემიის მოამბე. ტ. VIII, ნაკვ. III, 1948, გვ.67.

25. ი.გრძელიშვილი, დ.ხახუტაიშვილი - რკინის წარმოების უძველესი კერა ჭოროხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო-აფსაროხში. ხდსმ I, თბ., 1964, გვ.13.

26. გ.გრიგოლია - ქალაქ ფაზისის ლოკალიზაციისათვის. სამეცნიერო სესია მიძღვნილი ქალაქ ფაზისის ლოკალიზაციის პრობლემებისადმი. თბ., 1973.

27. გ.გრიგოლია - ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები. თბ., 1994.

28. გ.გრიგოლია - ძველი კოლხეთის საქალაქო ცენტრების (პეტრა) ლოკალიზაციის საკითხი. სიგკ, ტ.7, თბილისი, 1989, გვ.37-81.

29. ნ.ვაშაკიძე, გ.ლორთქიფანიძე - კოლხური ქვეყრი. სდსპ, V, თბ., 1975, გვ.101.

30. ნ.ვანნაძე - ქრისტიანული სიმბოლიკის ისტორიიდან პიტიუნტის მაგალითზე. თსუ შრომები, ტ.227, თბ., 1982.

31. პ.ზაქარაია - ცაიშის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი. თბ., 1951.

32. პ.ზაქარაია - ნაქალაქარ ურბნისის ხუროთმოძღვრება. თბ., 1968, სურ.58, 60.

33. თ.თოდუა - საბრძოლო და სამეურნეო იარაღი ბიჭვინთის ნაქალაქარიდან. პრეპრინტი, თბ., 1992.

34. ე.თოლორდავა - ღაქრძაღვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში (ქვეყრსამარხები). თბ., 198 .

35. ე.თოფურია - ქვაჯერიანი საქართველოში. მსკი. IV. თბ., 1942, გვ.30.

36. ე.თოლორდავა - მღიდრული სამარხი დაბლაგომიდან. ეანი II, 1976, გვ.68-79.

37. ა.ინაიშვილი - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს უძველესი ნამოსახლარებისა და ნაქალაქარების არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ძირითადი შედეგები. სდსპ, III, თბ., 1973, გვ.45.

38. ა.ინაიშვილი - ციხისძირის განძი. სდსპ, XVI, თბ., 1987, გვ.118.

39. ა.ინაიშვილი, ი.იაშვილი - I-VI სს. ნუმიზმატიკური ძეგლები ციხისძირიდან. სდსპ. ტ.20, 1991.

40. მ.ინაძე - ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიისათვის (ფლაეიუს არიანე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ). საკანდიდატო დისერტაცია. თბ., 1953.

41. მინაძე - ანტიკური ხანის კოლხეთის ქალაქები (დიოსკურია-სებასტოპოლისი-ბიჭვინთა). სმამ მაცნე, №4, 1963, გვ.135.

42. პინგოროყვა - გიორგი მერჩულე. 1954.

43. მინაძე - იბერიისა და რომის ურთიერთობა II საუკუნის პირველ ნახევარში. ისტინსტიტუტის შრომები. I, 1955, გვ.325.

44. მინაძე - კოლხეთის სამეფოს სკეპტუხთა საკითხისათვის. სმამ, ტXXVI, №6, 1967, გვ.121.

45. მინაძე - საეპგრო ურთიერთობათა ისტორიიდან ძველ კოლხეთში. კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებულის, II, თბ., 1963, გვ.97.

46. მინაძე - შაჟი ზღვის აზრისათვის ხანაპიროზე მოსახლე ტომთა ისტორიისათვის. მსკი, ნაკ.32, 1955, გვ.91.

47. მინაძე - ანტიკური ხანის ჩრდილოეთ კოლხეთის ქალაქების განვითარების საკითხისათვის. სმამ, ტXXIII, №6, 1959, გვ.132.

48. მინაძე - აღმოსავლეთ შაჟიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია. თბილისი, 1982.

49. მინაძე - ელინიზმის გავლენის საკითხისათვის ამიერკავკასიის ქვეყნებში. ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან. თბ., 1976, გვ.75.

50. აკახიძე - საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები. თბ., 1971.

51. აკალანდაძე - სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები. სოხუმი, 1954.

52. ნ.კანდელაკი - ქართული მჭევრმეტყველება. თბ., 1958.

53. თ.კაპანაძე - ნოქალაქეის ბაზილიკები. ნოქალაქე-არქეოპოლისი. არქეოლოგიური გათხრები 1978-1982 წწ. თბ., 1987.

54. პ.კარბელაშვილი - ქართული საერო და სასულიერო კილოები. 1889.
55. ა.კახიძე - კრამიტსახურავეიანი სამარხი ფიჭვნარიდან. სდსძ, ტ.12, 1982, გვ.79-84.
56. კორ.კეკელიძე - იბერიის ქრისტიანიზაციის საწყისებთან. ეტიუდები, III, 1955, გვ.112.
57. ი.კიკვიძე - მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში. თბ., 1976.
58. ვ.ლექვინაძე - ნოქალაქევის ნაქალაქარზე 1978-1982 წლებში გამოვლენილი IV-XI საუკუნეების მასობრივი არქეოლოგიური მასალა. ნოქალაქევი-არქეოპოლისი. არქეოლოგიური გათხრები 1978-1982 წწ., ტ.2, თბილისი, 1987, გვ.237-248.
59. ე.ლიწელი - ძველი ვანი. თბ., 1970.
60. ნ.ლომოური - პომპეუსის თავდასხმა იბერიაზე. ძეგლის მეგობარი, 27/28, თბილისი, 1971.
61. ნ.ლომოური - ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის. იიშ. ტ.IV, ნაკ. I 1958.
62. ნ.ლომოური - საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში. თბილისი, 1989.
63. ნ.ლომოური - ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის. იე.ჯაეახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ.IV, ნაკვეთი I. თბილისი, 1958, გვ.99-118.
64. ნ.ლომოური - ეგრისის სამეფოს ისტორია. თბ., 1968.
65. გ.ლომთათიძე - საქ. მოსახლეობის კულტურა და ყოფა I-XIII სს-ში. თბილისი, 1977.
66. გ.ლომთათიძე - კლდეეთის სამაროვანი. თბილისი, 1957.
67. გ.ლომთათიძე - საქართველოს მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახ.წ. I-

III საუკუნეებში. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები I. 1955.

68. გ.ლორთქიფანიძე - ანტიკური ხანის საქართველოს კულტურის ისტორიისათვის (იდეოლოგია რელიგიური - რწმენა - წარმოდგენები). კრ. „საქართველო და აღმოსავლეთი“. თბილისი, 1984, გვ.162.

69. გ.ლორთქიფანიძე - ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბილისი, 1991.

70. მარგ.ლორთქიფანიძე - არქაული და „არქაიზირებული“ საბეჭდავი ბეჭდები ვანიდან. 1978, გვ.161.

71. მარგ.ლორთქიფანიძე - საქ. სახ. მუზ. გეგმები I სამთავროს სამაროვანში მოპოვებული. გეგმების კატალოგი, თბ., 1957, გვ.62.

72. ო.ლორთქიფანიძე - ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. თბილისი, 1966.

73. ო.ლორთქიფანიძე - ძველი კოლხეთის კულტურა. თბ., 1972.

74. ო.ლორთქიფანიძე, თ.მიქელაძე, დ.ხახუტაიშვილი - გონიოს განძი. 1980.

75. ო.ლორთქიფანიძე - ინკიტის ტბის მიდამოებში ჩატარებული სადაზვერვო არქეოლოგიური მუშაობის წინასწარი ანგარიში. მსკა. III, 1963, გვ.106.

76. მარგ.ლორთქიფანიძე - საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეგმები. ტ.2, თბ., 1958.

77. მარგ.ლორთქიფანიძე - საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეგმები. ტ.2, თბილისი, 1958.

78. მარგ.ლორთქიფანიძე - ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი. ტ.1, თბილისი, 1969.

79. ს.მაკალათია - 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ.IV, 1928, გვ.182-184.

80. ს.მაკალათია - ფალოსის კულტი საქართველოში. „მომომხილველი“, თბილისი, 1928.

81. ს.მაკალათია - ახალწელიწადი საქართველოში. თბილისი, 1927.

82. ს.მაკალათია - ღვთაება მითრას კულტი საქართველოში. ტფილისი, 1929.

83. ს.მაკალათია - ჯეგე მისარიონის კულტი საქართველოში. თბილისი, 1928.

84. ს.მაკალათია - სეფიეთში აღმოჩენილი რომაული ფულების განძი. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი. მოამბე, ტ.XII-13, 1944.

85. გ.მელიქიშვილი - საქართველო ახ.წ. I-III სს-ში. სინ. I, 1970.

86. გ.მელიქიშვილი - ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა. ახ.წ. I ს-ში ლაზთა სამეფოს წარმოქმნა და განმტკიცება. სინ. I-1970.

87. მითოლოგიური ლექსიკონი. თბილისი, 1972.

88. აღ.მიქაბერიძე - ტროადის ომი. თბილისი, 1937.

89. თ.მიქელაძე - აფსაროს-გონიო ძველი კოლხური ციხე-ქალაქი. „ძეგლის მეგობარი“, №45, თბილისი, 1977, გვ.35-37.

90. მცხეთა I. არმაზისხევის არქ. ძეგლები. თბილისი, 1955.

91. მცხეთა II. არქ. კვლევა-ძიების შედეგები. თბილისი, 1978. მცხეთა III. თბილისი, 1980.

92. მ.მშვილდაძე - რომაული ხანის ბიჭვინთის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები (კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი). სადისერტაციო მაცნე ისტ.მეცნ.კანდიდატის. სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1994.

93. გ.ნიორაძე - პალეოლითის ადამიანი ღვეისხერელში. თბ., 1933.

94. შ.ნუცუბიძე - ქართული ფილოსოფიის ისტორია. ტ.I, 1956.

95. შ.ნუცუბიძე - პეტრე აბერი და ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობა. შრომები V, თბ., 1975, გვ.96.

96. ა.ოჩიაური - მიცვალებულის კულტი რუშეისა და უკუნ ხადუს თემებში. მსე III 194. გვ.74.

97. იოანე პეტრიწის შრომები. II. თბ., 1938, გვ.223.

98. რ.რამიშვილი - ბრინჯაოს ორი ქანდაკება ბიჭვინთიდან. მსკა. III, 1963, გვ.134.

99. ჯ.რუხაძე - ძველი ქართული აგრარული დღესასწაულის მთავარი პერსონაჟი ბერი-ბერა. მასალები საქ. ეთნოგრაფიისათვის. LX, თბილისი, 1957, გვ.176.

100. ლ.სანიკიძე - რომის იმპერია (პრინციპატი). თბ., 1969.

101. ლ.სანიკიძე - პონტოს სამეფო. თბ., 1956.

102. თ.სახოკია - მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში. მსე. III, თბილისი, 1940, გვ.177.

103. ალ.სიჭინავა - ძველი კოლხეთის კულტურის ისტორიიდან (კოლხური, „კვირბების“ ადგილისათვის ქართული დამწერლობის ისტორიაში). ბათუმის პედინსტიტუტის შრომები, ტ.3, 1953, გვ.81.

104. ნ.უგრელიძე - შინის ოთხი გრავირებული ჭურჭელი ბიჭვინთის ნაქალაქარიდან. ფსაძ. ტ.5, 1987, გვ.68.

105. ლ.ფანცხაეა - კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლები. თბ., 1988.

106. რ.ფუთურიძე - გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქ. ძეგლები. მსკა, II, თბ., 1959, გვ.54-94.

107. რ.ფუთურიძე - ბიჭვინთის შიდაციხის ცენტრალური ნაწილის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. „დიდი პიტიუნტი“, ტ.I, თბილისი, 1975, გვ.127.

108. მ.შაიდადელი - კავკასიის საზღვარი. II საუკუნის გარნიზონები აფხაზო-საქართველოში, პეტრასა და ფასისში. სმამ, ისტორიის სერია, №1, 1985, გვ.134.

109. გ.ჩიტაია - „სიცოცხლის ხე“ მოტივი ლაზურ ორნამენტში. ენიშკის მოამბე, ტ.X, 1941.
110. მჩიქოვანი - ბერძნული და ქართული მითოლოგიის საკითხები. თბილისი, 1971.
111. გ.ჩუბინაშვილი - ქართული ხელოვნების ისტორია. ნაკ.I, 1936.
112. ლ.წითლანაძე - არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფ.ლიაში. ძეგლის მეგობარი, №33, 1973, გვ.66-72.
113. ნ.ხაზარაძე - საქართველოს ძველი ისტორიის ეთნო-პოლიტიკური პრობლემები. თბილისი, 1984.
114. ე.ხინთიბიძე - ბასილ დიდის სადაურობისათვის. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე. ნაკ.3, თბილისი, 1962.
115. კ-პ კალისტრატე ცინცაძე - ქრისტიანობის გავრცელება და დამკვიდრება საქართველოში. საღვთისმეტყველო კრებული „საქართველოს საპატრიარქო“, თბილისი, 1987.
116. ი.ციციშვილი - ბიჭვინთის საკულტო ნაგებობათა კომპლექტი „დიდი პიტიუნტი“, II, 1977, სურ.16.
117. გ.ცქიტიშვილი - საგეარჯილეს ორმოსამარხების თხრის ანგარიში (ძეურის 1952 წლის არქ. ექსპედიცია V, თბილისი, 1953).
118. ს.ყაუხჩიშვილი - ანტიკური საბერძნეთი და ანტიკური საქართველო. ძეგლის მეგობარი 27/28, თბილისი, 1971.
119. ს.ყაუხჩიშვილი - ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. თბილისი, 1959.
120. ალ.ჯავახიშვილი - ქართული მხატვრული ხელოსნობის ისტორიიდან. ჟურნალი „საბჭოთა ხელოვნება“, №6, 1956.
121. ალ.ჯავახიშვილი - ხაიშის განძი. „მნათობი“, №3, 1958, გვ.149.

122. გ.ჯავახიშვილი - ანთროპომორფული პლასტიკა წარმართული ხანის საქართველოში. თბ., 1984.

123. ივ.ჯავახიშვილი - ქართველი ერის ისტორია. ტ.I, 1979.

124. ივ.ჯავახიშვილი - ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. თბილისი, 1926.

125. ქ.ჯავახიშვილი - ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები. თბილისი, 1972.

126. ს.ჯანაშია - გერისის სამეფოს წარმოშობა. შრომები II, გვ.318.

127. ს.ჯანაშია - ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში. ს.ჯანაშია შრომები, ტ.I, თბილისი, 1949.

128. ს.ჯანაშია - ეგრისის სამეფოს წარმოშობა. შრომები II, თბილისი.

129. ო.ჯაფარიძე - დაზვერვითი ექსპედიცია გურიაში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შიამბე, ტ.XVI, 1950.

130. ე.ჯაფარიძე - გზებისა და სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობათა საკითხისათვის ეგრისში (ვარდციხის არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). ფსად, ტ.4, 1982, გვ.24-43.

131. ე.ჯაფარიძე - ვარდციხის ნაქალაქარი (ეგრისის ქალაქების არქეოლოგიური შესწავლისათვის). თბილისი, 1989.

132. Адджинджал Е.А. - К вопросу проникновения христианства в Абхазию. Труды Абх.гос.Музея, вып.V, 1980 г.

133. Амиранашвили А.И. - Исвая находка в низовьях р.Ингура. Тифлис, 1935.

134. Амиранашвили А.И. - Иберия и Римская экспансия в Азии. ВДИ, №2, 1938.

135. Амиранашвили А.А. - Греческие надписи Музея Грузии. ВГМГ, IV, Тбилиси, 1933, с.190.

136. Анчабадзе В. - История и культура древней Абхазии. 1962.

137. Алакидзе А.М., Лорджишанидзе О.Д. - Новые материалы к археологии Диоскурии-Ссбастополиса. Абхазия, 1963, т.33-34, с.209-235.

138. Археологические памятники Нижнего Подонья. М., 1954, часть I, с.152.

139. Арсеньева М. - Новые находки италийских и западноримских изделий из Танаиса. Проблемы античной культуры. М., 1986, с.122.

140. Арутюнов С.А. - Народы и культуры, развитие и взаимодействие. М., 1989.

141. Атлас по истории религии. М., 1930.

142. Бардавелидзе В. - Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. Тбилиси, 1957.

143. Башкиров А.С. - Археологические изыскания в Абхазии летом 1925 г., Изв.Абх.научн.Общества, IV, 1926, с.66.

144. Белов Г.Д. - Некрополь Херсонеса классической эпохи. СА, I, 1948, с.157.

145. Беляев С.А. - Красно-лаковая керамика Херсонеса IV-VI вв. Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. Ленинград, 1968, с.31-38.

146. Блаватский В.Д. - Пантикапей. М., 1964.

147. Богданова Н.О. - Могильник I ст. до н.э. - III ст. н.э. б ля с.Зав тне бахчисарайского р-ну Археология, 1963, т.15, с.96.

148. Боголюбский Н.И. - Вера, казны и религиозная вера. М., 1914.

149. Болтунова А.И. - Восстание Аникета. ВДИ, N2, 1939, с.57.

150. Ботвинник М.И. - Мифологический словарь. М., 1965.
151. Брашинский. - Комплекс кровельной черепицы из раскопок ольвийской агоры 1959-1960 гг. Ольвия, 1964.
152. Воронов Ю.Н. - Диоскуриада-Сébastopolis-Цхум. М., 1980.
153. Воронов Ю.Н. - Тайна Цебельдинской долины. М., 1975.
154. Воронов Ю.Н. - Археологическая карта Абхазии. Сухуми, 1969.
155. Воронов Ю.Н. - Новые памятники Цебельдинской культуры в Абхазии. СА, N1, 1973, с.134.
156. Воронов Ю.Н. - Древности Азантской долины. 1982.
157. Воронов Ю.Н., Бгагба О.Х. - Материалы по археологии Цебельды (итоги исследований Цибилтума в 1978-1982 гг. Тбилиси, 1985.
158. Воронов Ю.Н. - Материалы по археологии Абхазии и Сангрии (II-VII вв.) Сб. Материалы по археологии Абхазии. Тбилиси, 1979, с.49-57.
159. Гайдукевич Б.Ф. и С.И.Кополкина - К вопросу о местных элементах в культуре античных городов Северного Причерноморья. СА, XV, 1951, с.98.
160. Гайдукевич В.Ф. - Некрополи некоторых боспорских городов. МИА, 69, 1959, с.178.
161. Гайдукевич В.Ф. - Боспорское царство. Ленинград, 1979.
162. Гайдукевич В.Ф. - Раскопки Мирмекия и Тиритаки. ВДИ, 1940, N3-4, с.300.
163. Газета "Черноморский вестник", Батуми, 1896, 27 июля.

164. Гнедич П. - История искусства, ч. I, СПб, 1897.
165. Гиро Г. - Частная и общественная жизнь римлян. 1913.
166. Денисова В.И. - Коропластика Боспора. Ленинград, 1981.
167. Димитрова-Милчева А. - Античные геммы и камеи ст национальная археологический музей в София. 1980.
168. Ельницкий А.А. - О малоизученных или утраченных греческих и латинских надписях Закавказья. ВДИ, 1964, N2, с.140.
169. Ельницкий Л.А. - Новые документы антихристианских реакций в Римской империи в IV в. н.э., СА, 1962, N4, с.231.
170. Ельницкий Л.А. - Из исторической географии древней Колхиды. ВДИ, 1938, N2, с.171.
171. Закарая П.П., Левинадзе В.А. - Археологические раскопки в с.Шухути. Мапне, 1966, N1(28), с.120-135.
172. Засецкая И. - Особенности погребального обряда гунской эпохи на территории степей Нижнего Поволжья, Северного Причерноморья. Археологический Сборник ГЭ. 13, Д. 1971, с.72.
173. Зубарь В.М. - Некрополь Херсонеса Таврического I-IV вв. н.э., Киев, 1982.
174. Звезд И.Б. - Керамическая тара Боспора. М., 1960.
175. Иванова А.П. - Скульптура и живопись Боспора. Киев, 1961.
176. Иванова А.П. - Боспорские антропоморфные надгробия. СА, XIII, 1965, с.46.
177. Иванова М.И., Голубева П.М. - Находки в Лоо. СА, 1961, N3, с.284.

178. Иващенко М.М. - Самтаврские погребения первых трех веков н.э., Мдхета, III, 1980, с.13.

179. Иващенко М.М. - Кувшинный могильник в Западной Грузии. СА, XIII, 1950, с.330.

180. Инадзе М.П. - Причерноморские города древней Колхиды. Тбилиси, 1968.

181. История христианства в России до равноапостольного князя Владимира Архиепископа Макарий. с.60.

182. Енал-Ипа Ш.Д. - Вопросы этнокультурной истории Абхазии. 1976.

183. Ковалевский М. - Закон и обычай на Кавказе. т.II, 1890, с.59.

184. Кигурадзе Н.Ш. - Дапнарский могильник. Тб., 1976.

185. Кобылина М.М. - Мастерская корропласта в Пантикапее. СА, XXVIII, 1958, с.168.

186. Кобылина М.М. - Изображения восточных божеств в Северном Причерноморье в первые века н.э., Москва, 1978.

187. Кобылина М.М. - Терракоты Фанагории местного производства. ВДИ, 1949, N2, с.107.

188. Кобылина М.М. - Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагории. Москва, 1971, с.163.

189. Колесникова Л.О. - Кому принадлежали антропоморфные надгробия Херсонеса? СА, N3, 1973, с.43.

190. Кругликова И.Т. - Боспор в позднесалитинское время. М., 1966.

191. Кропоткин Б.В. - Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н.э. - V в. н.э.). САИ, Д1-27, 1970, с.120.

192. Крупнов Е.И. - Древняя история Северного Кавказа. М., 1960.

193. Куманецкий К.В. - История культуры древней Греции и Рима. Москва, 1990.

194. Куфтин Б.А. - Материалы к археологии Колхиды, т.1, Тбилиси, 1949, т.2, Тбилиси, 1950.

195. Куфтин Б.А. - К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии. КСИИМК, 1940, с.8.

196. Куфтин Б.А. - Урартский "колумбарий" у подошвы Арарата и Куро-Аракский энеолит. ВГМГ XIII. Тбилиси, 1944, с.3.

197. Лапин В.В. - Греческая колонизация Северного Причерноморья. Киев, 1966.

198. Леквинадзе В.А. - О постройках Юстиниана в Западной Грузии. ВВ, т.34, 1973, с.169.

199. Леквинадзе В.А. - Материалы по монументальному строительству в Лазике. ВГМГ, т.XXI в. 1961, с.137.

200. Леквинадзе В.А. - Материалы по истории и архитектуры Алсарской крепости. ВБР, XX, 1961, с.230.

201. Леквинадзе В.А. - Понтийский лимес. ВДИ, N2, 1969, с.75.

202. Леквинадзе В.А. - О некоторых сооружениях древнего Питиунта. КСИА, 113, 1968, с.57.

203. Леквинадзе В.А. - О древнейших оборонительных сооружениях Архсополиса-Нокалакеви. СА, 1959, N2, с.233.

204. Леквинадзе В.А. - Римский кирпич со штампом из Цихис-Дзири. САНГ, 1967, N3, с.798.

205. Леквинадзе В.А. - По поводу римских крепостей Восточного Причерноморья. САНГ, X.1.1965, с.107.

206. Леквинадзе В.А. - Оборонительные сооружения Ссбастополиса. СА, N1, 1966, с.210.

207. Леквинадзе В.А. - Богатое погребение конца IV века на Урски (Грузия). СА, N4, 1975, с.198.

208. Ломоути Н.Ю. - Грузино-римские взаимоотношения. Тбилиси, 1981.

209. Лордкипанидзе Г.А. - К истории древней Колхиды. Тбилиси, 1970.

210. Лордкипанидзе Г.А. - Колхида VI-II вв. до н.э., Тб., 1977.

211. Лордкипанидзе Г.А. - Некоторые вопросы истории Колхиды II-I вв. до н.э. "Мацне", N2, 1965, с.125.

212. Лордкипанидзе Г.А., Агрба З. - Раскопки на территории комплекса Пицундского храма. АО, 1930 г. в Абхазии. Тбилиси, 1982, с.26.

213. Лордкипанидзе Г.А. - Некоторые вопросы религии и культуры античной Колхиды. Сб. Вопросы истории Грузии, Кавказа и Ближнего Востока. Тбилиси, 1968.

214. Лордкипанидзе Г.А., Кигурадзе Н.Ш., Асатиани Л.В., Тодуа Т.Т. - Работы Пицундской археологической экспедиции. ПАИ в 1963 году - 1980 г. с.40.

215. Лордкипанидзе О.Д. - Итальянские бронзовые изделия, найденные на территории древней Грузии. СА, 1964, N1, с.199.

216. Лущан Ф. - Народы, рассы, языки. Ленинград, 1930.

217. Лукас А.Г. - Материалы и ремесленные производства древнего Египта. М., 1958.

218. Максимоча А.И. - Античные города Юго-Восточного Причерноморья. М.-Л., 1956.

219. Мишкин Н.А. - История древнего Рима. М., 1956.

220. Марр Н.Я. - Крещение армян, грузин, абхазов и алан св.Георгием. СПб, 1905.

221. Мачабели К.Г. - Позднеантичная торевтика Грузии (по материалам торевтики первых трех веков нашей эры). Тбилиси, 1976.

222. Меликишвили Г.А. - История древней Грузии. Тбилиси, 1959.

223. Микеладзе Т.К. - Золото древней Колхиды. Журнал "Вокруг света", 1975, №4.

224. Молева М.В. - К вопросу об этнической принадлежности и происхождении Боспорских антропоморфных надгробий. Проблемы античной истории и культуры. Ереван, II, 1979, с.367.

225. Наливкина М.А. - Костяные изделия из раскопок Ольвии в 1935-1936 гг. в книге Ольвия. Киев, 1940, ч. I.

226. Наливкина М.А. - Терракоты мирмекия и тиритака. МИА, №15, 1952.

227. Неверов О.Я. - Античные инталии в собрании Эрмитажа. Ленинград, 1977.

228. Нонеллини С.И. - Погребальные обряды народов Закавказья. Тбилиси, 1992.

229. Овидий Назон - Превращения. Кн. III. Москва, 1879.

230. Петерс Б.Г. - Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья. М., 1986.

231. Покровский Н. - Евангелие и памятники иконографии. СПб, 1892.

232. Придик Е.Н. - Но́гие кавказские клады. МАР, вып.34, 1914.

233. Путуридзе Р.В. - Колхидские амфоры эллинистического и позднеантичного времени. Тезисы докладов, посвященных итогам полевых археологических исследований в 1970 в СССР. Тбилиси, 1971.

234. Пятый археологический съезд в Тифлисе. Протоколы подготовительного комитета. 1897.

235. Ренович А.Б. - Восточные провинции Римской империи в I-III вв., М., 1943.

236. Соколова З.П. - Культ животных в религиях. М., 1972.

237. Соломоник Э.И. - Из истории религиозной жизни в Северопонтийских городах позднеантичного времени. ВДИ, 1973, N1.

238. Сорокина Н.П. - К вопросу об экономических связях государств Северного Причерноморья в I в. н.э. Древности Восточной Европы, М., 1969, с.217.

239. Сызов В.И. - Восточное побережье Черноморья. МАК, вып.II, 1886.

240. Техов Б.В. - Материальная культура населения среднего течения реки Большой Лиахви в I-VIII вв., Тбилиси, 1987.

241. Техов Б.В. - Тлийский могильник. т.I, Тбилиси, 1980.

242. Токарев С.А. - Религия в истории народов мира. М., 1976.

243. Токарский Н.М. - Архитектура Армении IV-XIII вв., Ереван, 1961.

244. Томпсон Дж. - Исследования по истории древнегреческого общества доисторического Эгейского мира. М., 1954.

245. Трапш М.М. - Культура цебельдинских некрополей. Труды, т.3, Тбилиси, 1971.

246. Трапш М.М. - Древний Сухуми. Труды, т.2, Сухуми, 1969.

247. Тэнасе А. - Культура и религия. М., 1977.

248. Уварова А.С. - Могильник Северного Кавказа. МАК, VIII, 1900.

249. Уварова А.С. - Христианская символика. М., 1908.

250. Услар П.С. - Древнейшие сказания о Кавказе. Тифлис, 1881.

251. Услар П.С. - Начало христианства в Закавказье и на Кавказе. Сборник сведений о кавказских горцах. вып. II. Тиф., 1869, отд. I.

252. Фармаковский Б. - Случайные находки и приобретения. ОАК за 1907 г. СПб, 1910.

253. Хайнд Дж. - Памятники античных городов Южного Причерноморья. СА, N3, 1964, с.182.

254. Хоштариа Н.В. - Чхороцку - Могильник с трупосожжением (захоронение в урнах) и остатки поселения. МИГК, ч.II, Тб., 1941.

255. Хоштариа Н.В. - Археологические исследования Уреки. МАГК, N1, 1955, с.25-78.

256. Хрушкова Л.Г. - Материалы по мелкой пластике Средневековой Абхазии. "Материалы по археологии Абхазии". Тбилиси, 1979.

257. Христианские чтения. ч.II, 1868.

258. Чайлд Г. - У истоков Европейской цивилизации. М., 1952.

259. Чернявский В.М. - Газета "Черноморский вестник", Батуми, 1896 г., 27 июля.
260. Чубинашвили Г.Н. - Болнис. Тб., 1959.
261. Чубинашвили Г.Н. - Архитектура Кахети. Тб., 1959.
262. C. Blumel - Die Klassischgriechischen Sculpturen der Staetlichen Museen zu Berlin In: Abhandlugen der Detschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin, 1966, N2, S.80. Fig. 128, N94.
263. S.F. Bonner - Edication in Ancient Rome. London. 1977. pp. 5.333.
264. J. Bochlau - Aus ionischen und italischen Necropolen, Leipzig, 1898.
265. D. Braun - Georgian Antiquety. Oxford, 1994.
266. Cruntum jahrbuch 1985, Wien 1986. p.137.
267. Corpus inacriptionum Latinarum. V.X.I. N1202.
268. G. Contenau - Manuel d'archeologie orientale. t.f. Paris, 1913, p.83.
269. B.L. Gaff - Symbols of prehistorie Mesopotamia, Neu haien and London, 1963.
270. R. Garland - The Greek way of Death. N.Y. 1988, t.81, Fig.17.
271. J.W. Hayes - Late Roman Pottery. London, 1972 Tab. XVIII, XIX. pp. 273-277.
- 272 FR. Hancar - Zum Problem des Kaukasisch Tiertils. Wien, 1935, pp.84.
273. T. Helen - Organization of Toman brick production in the first and second centuries A.D., Helsinki, 1975.
274. Bengt Hemberg - Die Kabiren, Upsala, 1950, pp.249.
275. A. Krug -Romische Fundgemmen. Germania, 48, 1970, p.116-135, Abb. 1.4.

276. A. Mau-Pompei in Lebel und kunst. Leipzig, 1900, pp.411.
277. Alan Newharr - Roman Brick and Tile. Oxford, 1979, p.5.11.
278. M. Nilson - Tibres amphoriques de Lindos, Copenhagen, 1909.
279. Salzburger Museum Carolino Augustum Jahresschrift das Leben in Romischen Salzburg, 1973-79, pp.30-129.
280. O.Seek - Briefe des Lebanios. Leipzig. 1906, pp.292.
281. M.Speidel and T.Todua. Three inscriptions from pityss on the Caucasus frontier. Dem Saalburg jahrbuch, 44. 1988. Mainz am prein, pp.56-58.
282. M.Smigrodski - Zurgschchte der Suastike Archv fur Anthropologie.
283. P.Testini - Archeologia Cristiana Roma, 1958, p.86.
284. J.M.C. Toynbee - Death and Burial in the Roman World. N.Y. 1976, pp.33-90.
285. G. Tschbilaschwili. Der fund von Sargweschi.
286. A. Uvarova - Museum Caucasicum. V. N100, Tif. 1902, p.194.
287. Susan Walker. Memorials to the Roman Dead. London, 1985, pp.9-18.
288. I.E. Zimmerman - Dictionary of Classical Mythology. N.Y. 1964.

შემჩვენებული ნაწარმები

გეორგიკა - ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა

ენიკი - ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის შოამბე

თსუ - თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები

იიშ - ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტი

მსკა - მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის

მსკი - მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

მსე - მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის

მაცნე - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ჟურნალი

სმამ - საქ. რესპ. მეც. აკადემიის შოამბე

სინ - საქართველოს ისტორიის ნარკვევები

სსმმ - ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შოამბე

სკ - საღვთისმეტყველო კრებული

სდსპ - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ქვეყლები

ფსაპ - ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ქვეყლები

АБНО - Абхазское научное общество

АБИЯЛИ - Абхазский институт языка, литературы и истории им. Д. Гулия

АГМ - Абхазский государственный музей

АО - Археологические открытия

АСГЭ - Археологический сборник Государственного Эрмитажа

ВВР - Византийский временник

ВДИ - Вестник древней истории

ВГМГ - Вестник Государственного Музея Грузии
им. акад. С.Н.Джанашиа

ЭКОРГО - Записки кавказского отдела русского
географического общества

ИАК - Известия Археологической комиссии

ИАН - Известия Академии наук

ИГАИМК - Известия Государственной Академии
истории материальной культуры

КСИА - Краткие сообщения Института археологии
АН СССР

МАГ - Материалы по археологии Грузии

МАК - Материалы по археологии Кавказа

МАР - Материалы по археологии России

МИА - Материалы и исследования по археологии
СССР

ОАК - Отчеты археологической комиссии

ПАИ - Полевые археологические исследования
института истории, археологии и этнографии
им.И.Джавахишвили АН СССР

СА - Советская археология

САИ - Свод археологических источников

САНГ - Сообщения Академии наук Грузинской
ССР

CIL - *Corpus inscriptionum Latinarum*

SC - *Scifica-Caucasica*. Известия древних писателей о
Скифии и Кавказе

MC - *Museum-Caucasicum*

გაბუღების აღწერა

ტაბ. I. დასავლეთ საქართველო რომაელთა შემოსევის დროს.

ტაბ. II. დასავლეთ საქართველო ახ.წ. I-IV სს-ში.

ტაბ. III. დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთის სავაჭრო გზები. ტაბულა პეუტინგერიანის მიხედვით.

ტაბ. IV. აღრექრისტიანული ტაძრები. ჯერით ნაჩვენებია მარმარილოს სვეტის ბაზის აღმოჩენის ადგილი (ბიჭვინთა).

ტაბ. V. ალექსანდრიული წარმოების წითელლაკიანი კერამიკა ბიჭვინთის ნაქალაქარიდან, ქრისტიანული სიმბოლიკით. ახ.წ. III-IV სს.

ტაბ. VI-1,2,3. წითელლაკიანი ჯამების ფრაგმენტები ჯერის გამოსახულებით ახ.წ. III-IV სს.

ტაბ. VII.1,2 - დასავლეთ საქართველოში ბიჭვინთის სამაროვანზე აღმოჩენილი რომაული ხანის აღრექრისტიანული სტელა სამაღავე ბუდით, ახ.წ. IV ს. დასაწყისი. 3 - ამფორასამარხი №183 III ს.

ტაბ.VIII. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები.

ტაბ.IX,1 - ძეგლის სტილოსი მომრგვალებული სფეროსებრი შემოფარგვლით (ბიჭვინთა), ახ.წ. III-IV სს.

2 - ძეგლის სტილოსი შემკული მხატვრულად ამოკვეთილი გეომეტრიული ფიგურებით (ბიჭვინთა). 3 - ძეგლის სტილოსი ბრტყელი ზედაპირითა და ნიჩბისმაგვარი ბოლოთი (ბიჭვინთა).

4 - ბრინჯაოს სტილოსი გამსხვილებული ოთხწახნაგოვანი ბოლოთი (ბიჭვინთა).

5 - ბრინჯაოს სტილოსი ბრტყელგანიეკვეთიანი ღეროთი და ნიჩბისმაგვარი ზედა თავით.

6 - მცხეთის რომაული ხანის სამარხში აღმოჩენილი საწერი მოწყობილობის კომპლექტი.

ტაბ.X.1,2,3,4,5 - ლათინურ დამლიანი კერამიკული ფი-
ლების ფრაგმენტები

6 - სოხუმში აღმოჩენილი თიხის ჭრაქზე ამოჭრილი
ბერძნული წარწერა.

7 - 8 - ბერძნული წარწერები მოზაიკაზე.

9 - ბერძნული წარწერა (ანაპა).

10 - ანაპაში 1874 წ. აღმოჩენილი მარმარილო ბერ-
ძნული წარწერით.

11 - სტელა ბერძნული წარწერით (ტაბ. XI,1 და
XII.1,2 - ბერძნულ-ლათინური წარწერები კირქვებზე
(ბიჭვინთა).

ტაბ. XIII,1 - ვერცხლის გემშიანი ბეჭედი, გამოსახუ-
ლია სიყვარულის რომაული ღვთაება აშური, რომელიც
დელფინზე ზის, დელფინის ქვემოთ ბერძნული წარწე-
რაა.

2,3 - ბიჭვინთის გემებზე გამოსახული კიბორჩხალი,
ლომი და სხვ.

ტაბ. XIV. ბერძნული გრაფიტო ბიჭვინთის ნაქალაქა-
რიდან, ახ.წ. II-IV სს.

ტაბ. XV.1 - დიონისეს ქანდაკება (ბიჭვინთა). 2 - მე-
თევზის ქანდაკება (ბიჭვინთა). 3 - იუპიტერის ქანდაკება
(ბიჭვინთა). 4 - ქალის სკულპტურული ბიუსტი (სოხუ-
მი). 5 - ნახევრადფანტასტიკური მამაკაცის გამოსახუ-
ლება (სოხუმი).

ტაბ.XVI.1,2,3 - ხაიშის, გონიოხა და კლდეეთის ძეგ-
ლებზე გამოსახული ფრინველთა სკულპტურული გამო-
სახულებები.

ტაბ.XVII.1 - ვერცხლის სამკაული ტიქე-ფორტუნას
გამოსახულებით (ბიჭვინთა).

2 - ციხისძირის ვერცხლის ღანგარი ტიქე-ფორტუნას
გამოსახულებით.

3 - ურეკის კოლექციაში აღმოჩენილი ოქროს გემშია-
ნი ბეჭედი ტიქე-ფორტუნას გამოსახულებით.

ტაბ. XVIII. კრამიტსამარხები.

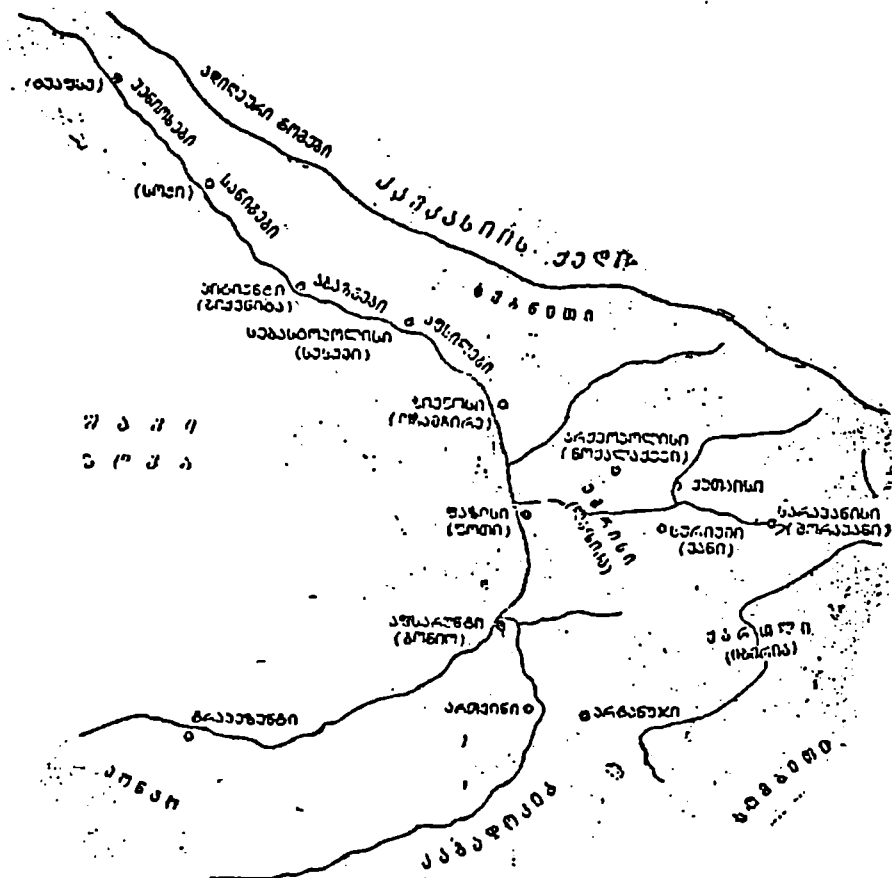
ტაბ. XIX.1 - ჭა-სამარხი (ბიჭვინთა).

2 - აგურისფილებიანი სამარხი №193, ბიჭვინთის სამაროვნისა, უინვენტარო.

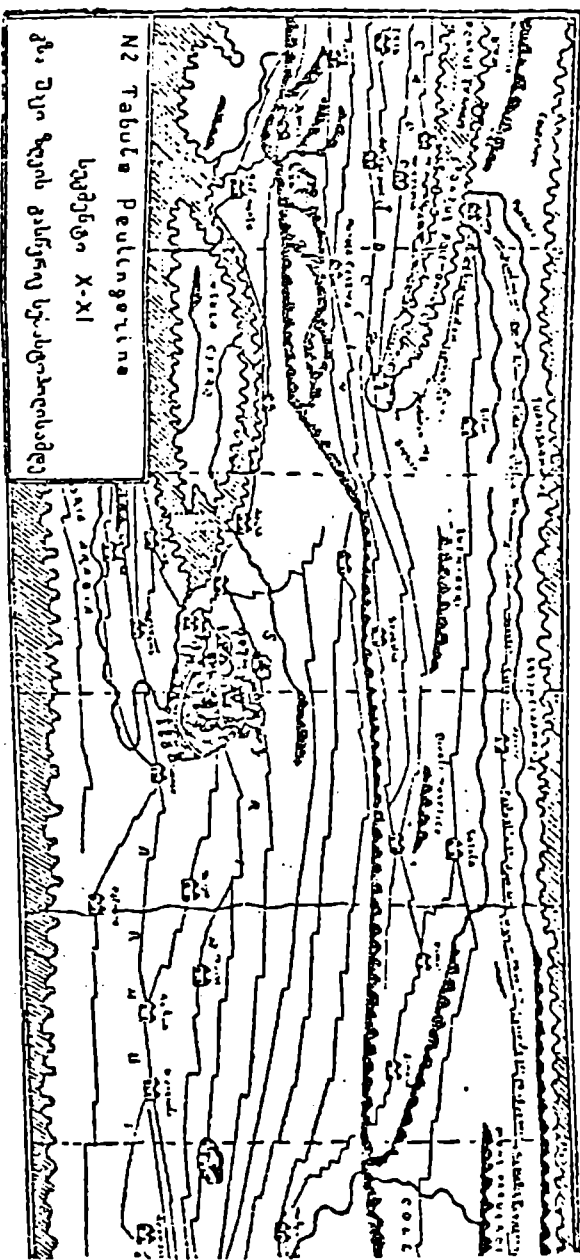
ტაბ. XX. I-IV სს. დასავლეთ საქართველოში გაერცულებულ სამარხთა ტიპების რუკა.

ტ ა ბ ე ჟ ე ბ ი

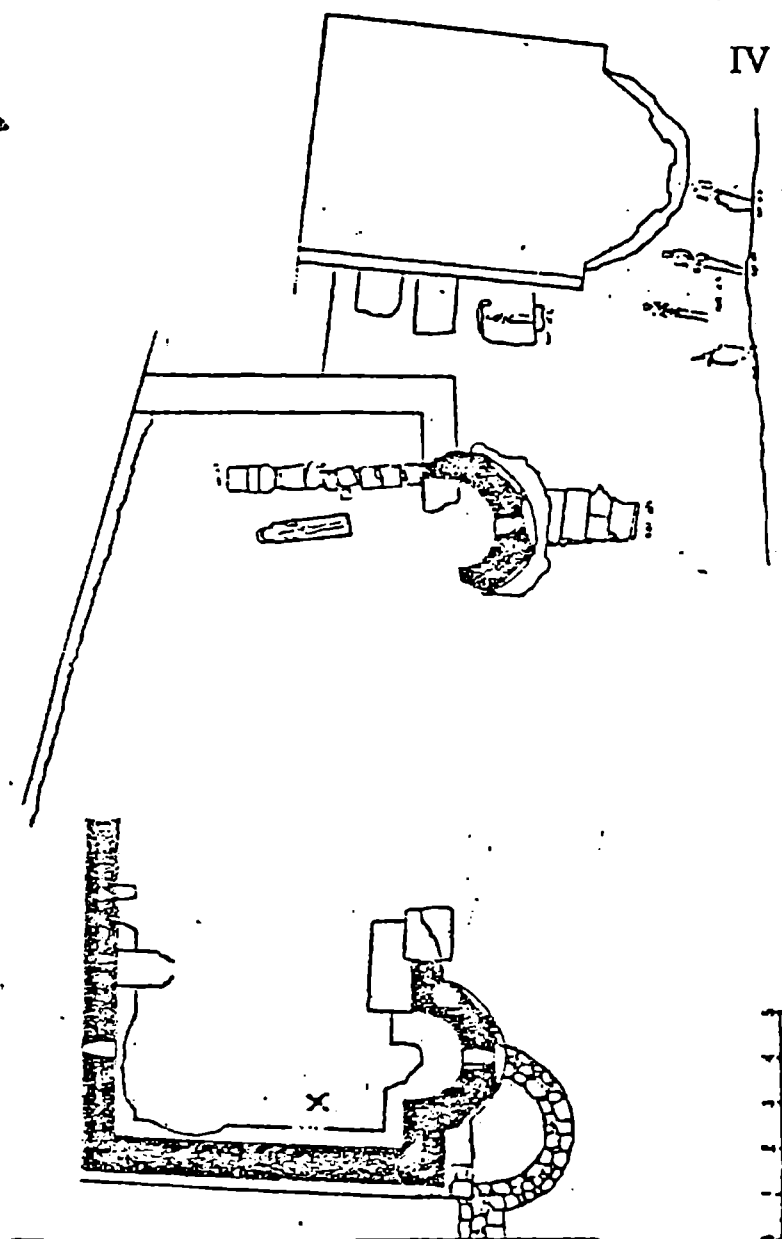

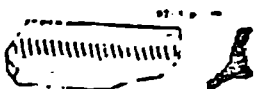
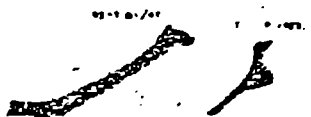
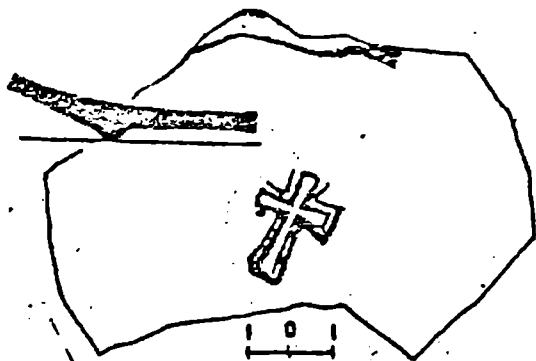

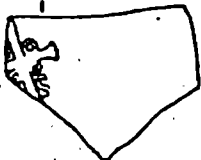
IV

V

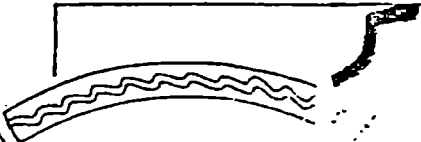
02-1.01/001

02-1.01/005

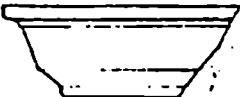
02-1.01/006

02-1.01/009

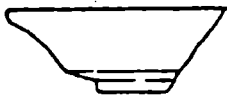
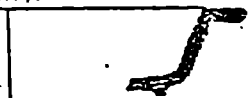
02-1.01/010

02-1.01/011

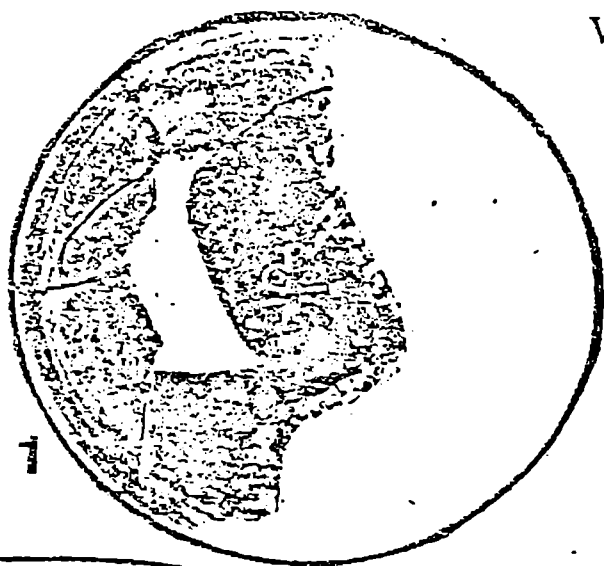

02-1.01/012

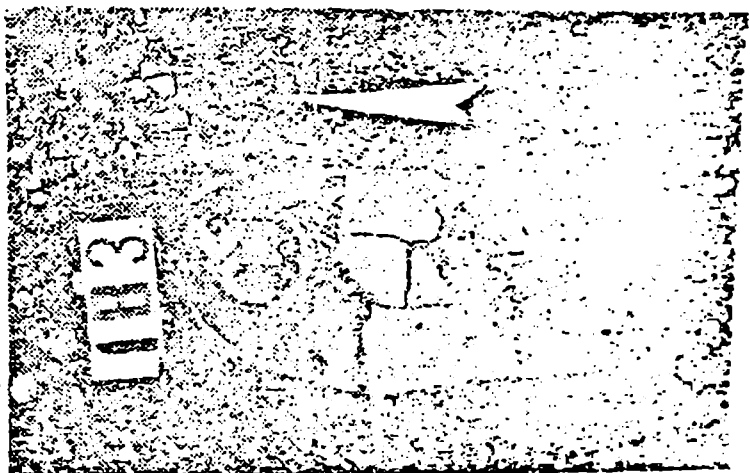
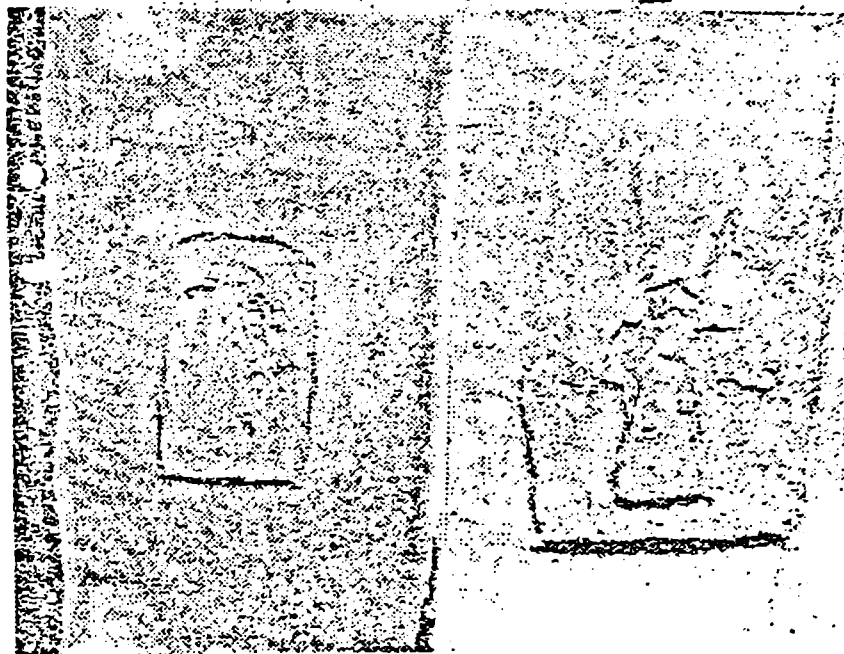

02-1.01/013

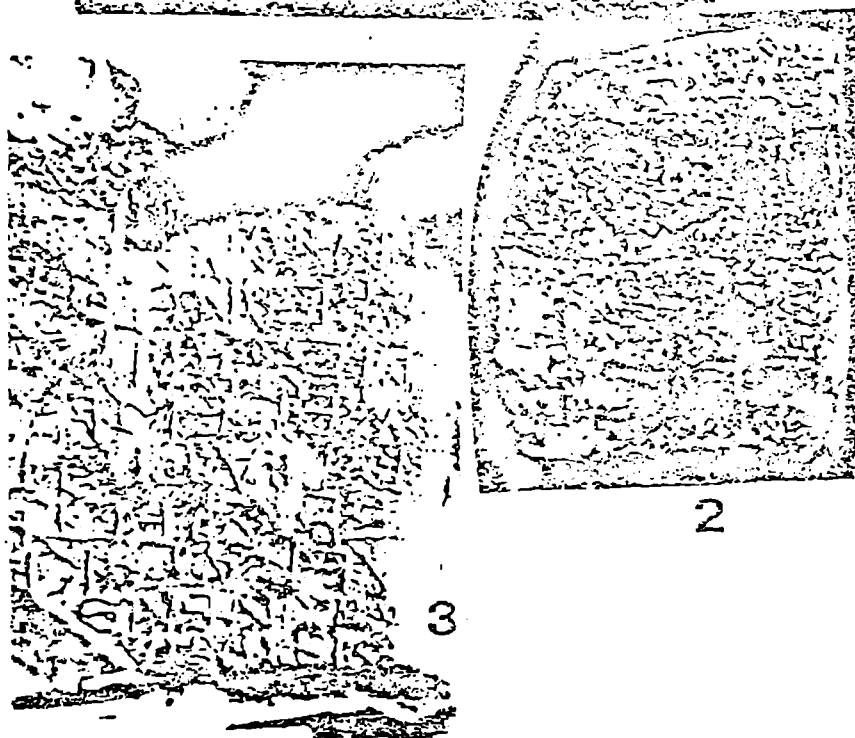
VII

VIII

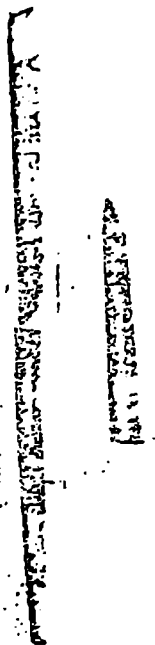
1

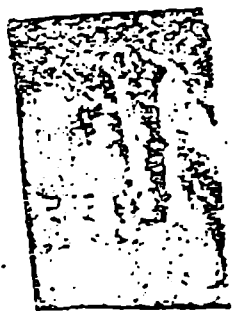
2

3

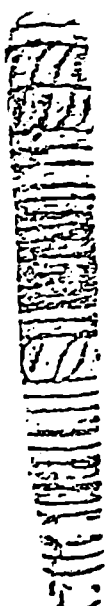
IX

3

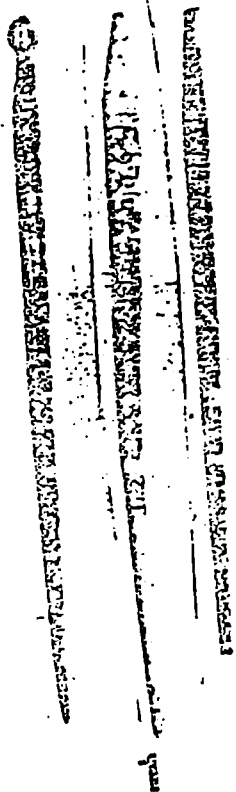
5

2

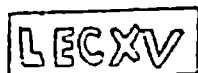

6

1

HADR
PER.FI. A
LEG
5

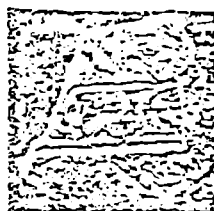
2

3

12

ΓΕΤΗΝΦΑΡΝΑΡΗ
ΝΕΕΤΗΕΑΑΝΔΡΙΑΓ
ΜΗΕΧΑΡΙΝΘΕΝΤΩ
Γ

10

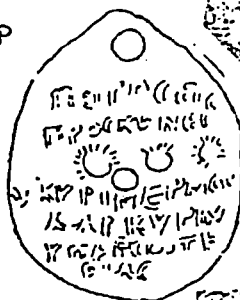
4

ΑΙΛΙΟΥΣΙΛΑΩΝ
ΕΥΝΩΝΗΤΩΕΟΥΕΡ
ΓΕΤΗΜΝΗΜΗΕΧΑΡΙΝ

9

ΠΑΝΤΑΚΛΗΣ
ΓΑΔΙΚΕΙΟΥ
ΧΑΙΡΕ

11

6

7

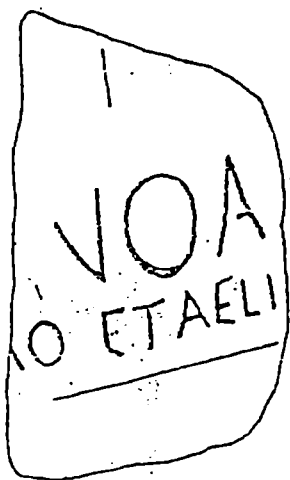

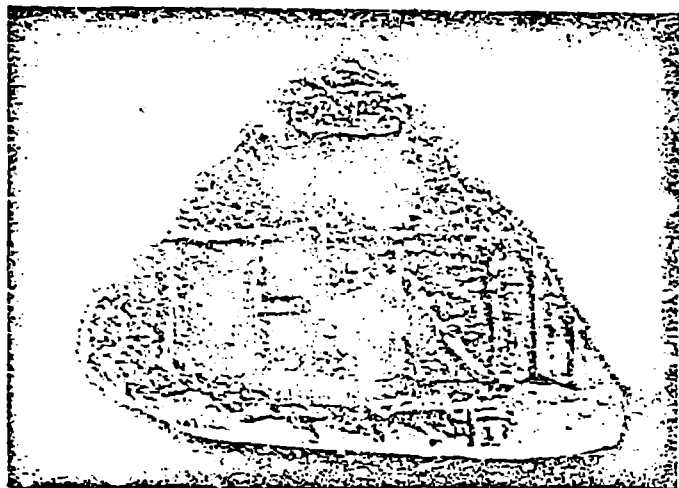
8

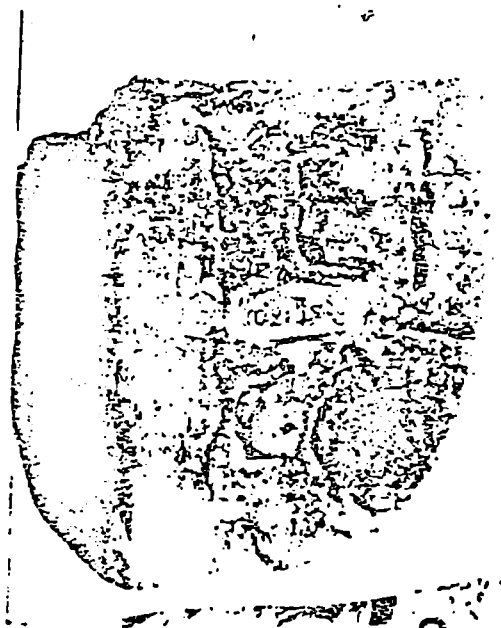

1

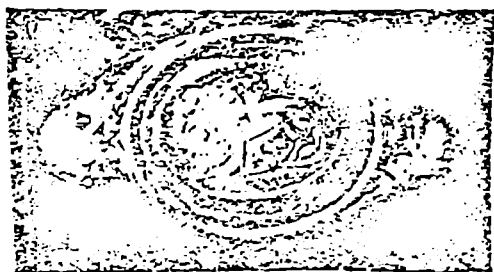
1

2

1

2

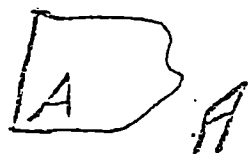
3

LB

YK-1H0 N E TB

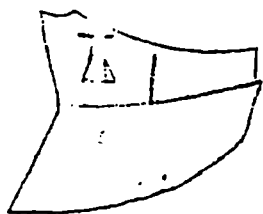

KB

TAM

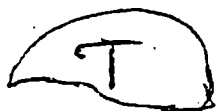
EV

xpm b

YIE

K KA

1

2

3

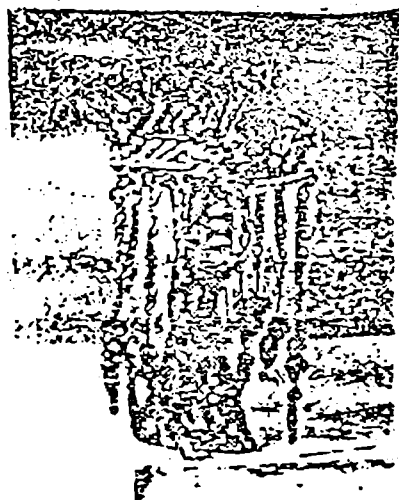
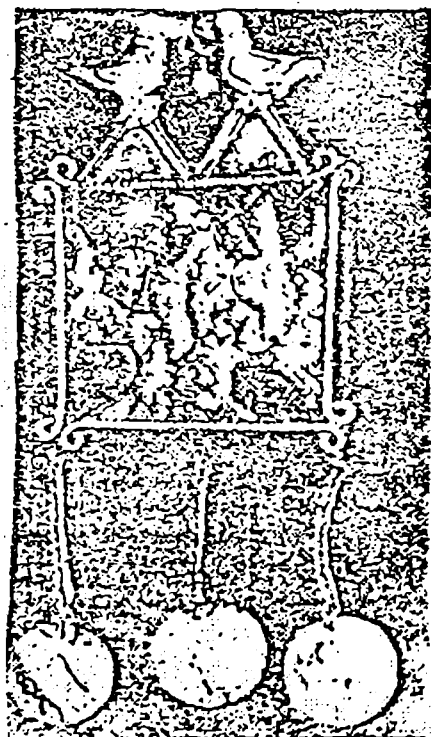
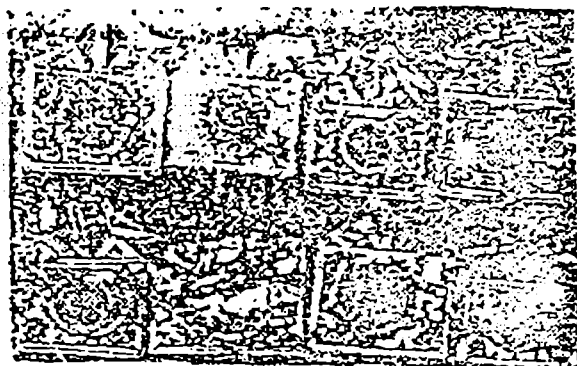

4

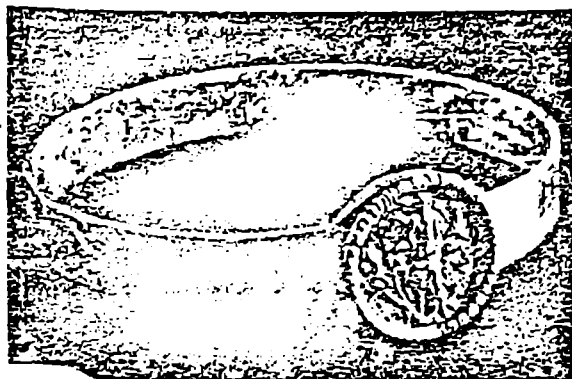
5

1

3

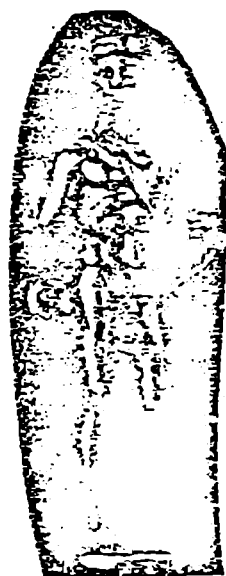
2

1

2

4

3

1

2

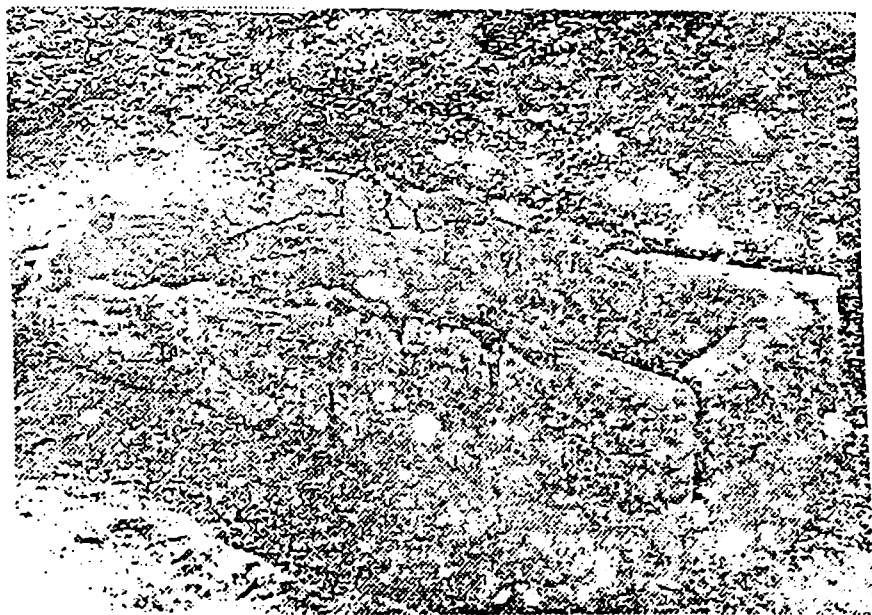

3

4

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი.....	3
დასაელეთ საქართველოს რომაული ხანის ძეგლების შესწავლის ისტორიიდან.....	9
თავი I – §1. ეგრისის (ლაზიკა) სამეფოსა და რომის იმ- პერიის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობანი ახ.წ.ად. I-IV სს.....	39
§2. ქრისტიანობის გავრცელების წანამძღვრები.....	51
თავი II – დასაელეთ საქართველოსა და რომის იმპერი- ის კულტურულ ურთიერთობათა ისტორიისათვის ახ.წ.ად. I-IV სს.....	63
§1. განათლება და დამწერლობა. სტილოები, წერის ტექნიკა.....	63
§2. ეპიგრაფიკული ძეგლები – გრაფიტოები და დიპინტო- ები.....	80
თავი III – §1. დასაელეთ საქართველოს მოსახლეობის რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები ახ.წ.ად. I-IV სს.....	97
§2. დაკრძალვის წესები და სამარხთა ტიპები დასაელეთ საქართველოში (ახ.წ.ად. I-IV სს.).....	125
დასკენა.....	158
Резюме.....	164
SUMMARY.....	169
ბიბლიოგრაფია.....	172
შემოკლებათა განმარტება.....	197
ტაბულების აღწერილობა.....	199
ტაბულები.....	202

ЗВИАД КВИЦИАНИ
Из истории культурных взаимоотношений
Западной Грузии и Римской империи
(на грузинском языке)
Издательство Тбилисского университета
Тбилиси - 1997

გამომცემლობის რედაქტორი გ.კვანტალიანი
ტექნიკური რედაქტორი თ.ფირცხელანი
კორექტორი ქ. გაჩეჩილაძე
კომპიუტერული მომსახურება გ. კერძევაძე და პ. ფეიქრიშვილი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 23.07.1997. საბეჭდი ქაღალდი №1
60x84, პირობითი ნაბეჭდი 12 თაბახი
ტირაჟი 500 შეკვეთის №
ფასი სახელშეკრულებო

ბიწყო და დაკაბადონდა გამომცემლობა „ნაკადულის“
კომპიუტერულ ცენტრში

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი.ჭავჭავაძის ქროსპექტი, 14.